

83.3
X-69

бадий сўз Ва образли тасвир

Умид ХОДЖАМКУЛОВ

Бадий тафаккур самаралари ҳамма даврларда
кишиларнинг маънавиятини юксалтириш, жамиятда
эзгулик, адолат, гўзаллик сингари башарий
кадриятларга таянган гуманистик тамойилларни
қарор топтириш; инсонпарварлик, ватанпарварлик,
миллатсеварлик ғояларини шакллантириш сингари
олижаноб моҳияти билан нуфузли.



Чирчиқ давлат педагогика институти
<https://www.csri.uz/uz>

tvchdri@edu.uz

Чирчиқ ш. А. Темур к. №104

2020

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

4040
7404
4040

А.З.З
X-69

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ
ЧИРЧИК ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

УМИД ХОДЖАМКУЛОВ

БАДИИЙ СЎЗ

ВА ОБРАЗЛИ ТАСВИР

(Миртемир лирикаси асосида)

Монография

Тошкент
“Университет”

2020

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ОРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИК
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
АХБОРОТ RESURS MARKAZI
1-FILIALI

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ОРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИК
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
АХБОРОТ RESURS MARKAZI

Ҳоджамулов У. Бадийи сўз ва образли тасвир. Миртемир лирикаси асосида. Монография. –Т.: Университет, 2020. 144 бет.

УЎК: 821.512.133. 06(091)

КБК: 83.3г(5У)

X 69

Мазкур монографияда халқимизнинг севили шoirларидан бири Миртемирнинг ижоди, унинг сўз ва образ борасидати бадийи маҳорати бўлгани кун ва адабиётшуносликнинг объектив қонуниятлари нуктаи назаридан тадқиқ қилинган. Унда сўзнинг поэтик тақини, бадийи асардаги ғовий-бадийи вазифаси, образнинг ижтимоий-фалсафий маъно қирралари борасида муаллифнинг илмий ҳулосалари баён қилинган. Шу билан биргаликда, шoirнинг сўз қўлаш санъатидати ўзига хос хусусиятлари, у яратган айрим поэтик образларнинг халқ ижодига муносабати, шoirнинг ижод лабораториясидати ўзига хос жиҳатлар ҳам таҳлилга тортилган. Миртемир шеърятининг XX аср ўзбек бадийи тафаккури тараккиятидати ўрни, ижтимоий-эстетик аҳамияти назарий жиҳатдан умумлаштирилган.

Монографиядаги илмий-назарий ҳулосалардан XX аср ўзбек адабиети тарихини яратишда; олий ўқув юртлари учун XX аср ўзбек адабиетидан дарсликлар, қўлланмалар яратишда; Миртемир адабий мероси бўйича илмий тадқиқотлар олиб боришда; олий ўқув юртларининг филология факультетларида XX аср шеърятини, хусусан, Миртемир шеърятини бўйича махсус курслар учун маъруза матнлари тайёрлашда; умумтаълим мактаблари ва академик лицейлар учун яратилаётган адабиёт дарсликларининг Миртемир ижоди билан боғлиқ қисмларини тайёрлашда фойдаланиш мумкин.

Тақризчилар:

С.Маточенов – Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институтини профессори, педагогика фанлари доктори;

Б.Менглиев – Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиети университети профессори, филология фанлари доктори.

Чирчик давлат педагогика институтини Кенгашининг 2020 йил 3 январдаги 7-сонли мажлиси қарорига асосан нашрга тасвля этилган.

ISBN: 978-9943-5604-4-4

© “Университет” нашриёти, Тошкент, 2020 й.

КИРИШ

Кейинги чорак асрда жамиятимизда юз бераётган туб ўзгаришлар, республикаимизнинг мустақил давлат сифатида ўзига хос тараккиёт йўлини танлаши, халқимизнинг дунёқарашини ва интилишини мос янгича мафкуранинг яратилишини қўлпана соҳаларда бўлгани каби фан ва маданиятда ҳам янги муносабат ва қирраларини такозо қилмоқда. Фан ва маданиятда, илмий қадриятлар ва уларга муносабат тубдан ўзгарди, баъзи соҳалардаги қаддан уюштирилган ғайриилмий қарашларга чек қўйилди, илгари ўранилишини маълум даражада чекланган ёки умуман тақиқланган адабий меросимиз илмий жамоатчилиқка қайтарилди. Бу, ўз нивосида, ўзбек адабиётшунослигини олдига ҳам қатор вазифаларни – адабиёт ва санъатнинг йиллар давомида нотўғри муносабатда қилинган ёки умуман яқинлашилмаган муаммоларини янги давр нуктаи назаридан ҳал этиш вазифасини қўймоқда. Чунки қўлаб олинка соҳалардаги каби адабиётшунослиқда ҳам айрим мураккаб масалалар юзата кетганки, улар бўлгани кун талаблари асосида қайтадан кўриб чиқилиши, албатта, зарур.

Бадийи тафаккур самаралари ҳамма даврларда кишиларнинг маданиятинини юксалтириш, жамиятда эзгулик, адолат, гўзаллик сингари башарий қадриятларга таъинган гуманистик тамойилларни қарор топтириш; инсонпарварлик, ватанпарварлик, миллатсеварлик қирраларини шакллантириш сингари олижаноб моҳияти билан нуфузли. Шу маънода, бадийи асарларнинг шахс ва жамият маънавий қамолотида тутган ўрни ва аҳамиятига муносиб баҳо бериш, яратилмак асарларнинг юксак савияда бўлишини таъминлаш каби вазифалар адабиётшунослиқ олдига ҳаминша қўйилган туради. Шу нуктаи назардан қараганда, ўзбек адабиётшунослигини кўп сонли ўзбек китобхонларининг маънавий-

интеллектуал савиясини юксалтиришга қаратилган ўз вазифасини муносиб адо этишга интилиб келмоқда. Лекин, шу билан бир каторда, собиқ иттифок даврида мавжуд бўлган мафкуравий таъйик ва бунинг натижасида юзга келган санъат асарларида нисбатан субъективлашган муносабатлар оқибатида бутунги адабиётшунослик талабларига жавоб беришга ожиз фикрлар, қарашлар ва талкилотлар ҳам яратилди. Ғалати вазифа адабиётшуносликка юзга келган мана шундай талкилотлар ўрнига санъат асарларининг ҳолисона, муносиб баҳосини берувчи илмий изланишлар ва талкилотлар яратилди.

Бутунга келиб, санъаткор шахсияти билан боғлиқ равишда унинг бадий маҳоратини ўрганиш, илмий-назарий жиҳатдан умумлаштириш борасида аначagina салмоқли ишлар амалга оширилди. Чўлпон, Фитрат, А.Қодирий, Ҳамза, Ғ.Ғулом, Ойбек, А.Қаҳҳор, Ҳ.Олимжон каби ижодкорларнинг баъзи асарлари башарий кадрлар нуктаи назардан янгича қарашлар асосида ёритилмоқда. XX аср ўзбек адабиётидagi забардаст ижодкорларнинг республикаимизнинг орден ва медаллари билан тақдирланиши ҳам уларнинг буюк хизматлари бутунги кунда қайтадан кадр топаётганлигини кўрсатади.

Шунга қарамайдан, бутунги кунда бу борада қилиниши керак бўлган ишлар ҳам талайгина. Хусусан, сталинча социализм даврида яшаб ижод этган Миртемир, Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Ғулом, Асқад Мухтор, Мирқарим Осим, Ёвдат Илёсов, Шукрулло каби шоир ва ёзувчилар мероси бадий-эстетик моҳияти қўзғатилган ҳолда умумлаштирилган ўз баҳосини олиши зарур. Тўғри, бу борада матбуотда, илм масканларида мавзулар пайтида баҳс-мунозаралар қўзғатилмоқда. Лекин, бизнингча, XX аср ўзбек

адабиётининг асл қиёфасини ёритиш учун бу етарли эмас, бу борада илмий изланишлар, йирик талкилотлар ҳам керак.

Мақсуд монографияда ҳалқимизнинг севилими шоирларидан бири Миртемирнинг ижоди, шоирнинг сўз ва образ борасидаги бадий маҳорати бутунги кун ва адабиётшуносликнинг объектив қонуниятлари нуктаи назардан талқин қилишни мақсад қилганимиз.

Дарҳақиқат, Миртемир ижоди ўзбек адабиётшунослигида узок йиллардан бери ўрганиб келинади. Шоир ижоди дастлабки даврданок китобхонларнинг кўнглига йўл толи ва адабиётшунос-лигида фикр қўзғата олди. Илмий-адабий жамоатчилик назарига тушиб, Дастлаб адабиётшунос Сотти Хусайн шоирнинг илк изланишлари ҳақидаги чиқишларида¹ унинг ижодига тўғри муносабатда бўлади, келажакга умид боғлайди. У Миртемирнинг дастлабки изланишлари ҳақида ҳар жиҳатдан муқаммал бўлмаса-да, ундаги ўзига хос янгиликлар адабиётимизга “янги умидлар” беришларини айтди.

Лекин Миртемир ижодининг дастлабки даврлариданок ноҳақ танқидга, асоссиз айбловларга ҳам учради. Олтой², Ботир³ каби “танқидчи”лар Сотти Хусайн мақолаларидаги Миртемир ижоди мақола билдирилган фикрларга қарши чиқар экан, ҳеч қандай илмий-назарий асосларсиз ёш шоир ижодининг келажакга умидсиз муносабатда бўлишида. Уларнинг чиқишида Сотти Хусайнга нисбатан кўпроқ ғаразли муносабат сезилиб туради. Лекин Сотти Хусайн “ўзбек адабиётининг ҳозирги муҳим масалалари” мақоласида Миртемир ижодига нисбатан айтган фикрларида қатъий туринини билдиради. Шунини мамнуният қайи этиш керакки, Сотти

¹ Сотти Хусайн, ўзбек адабиётининг ҳозирги муҳим масалалари. “Қизил ўзбекстон”, 1929 й., 20, 22-сонлар; Миртемир. Шукрулло кўнглида. 1928 й., Сотти Хусайннинг “Адиқ” сўзбошида; Сотти Хусайн. Адиқ томоқда портла чингити мақола ўтказиш учун. “Қурбон”, 1931 й., № 1.

² Олтой. Ўзбек адабиётда сотти мақола ва сотти танқид керак. “Қизил ўзбекстон”, 1928 й., 10-сонлар, 179-182-сонлар.

³ Ботир. Ўзбек адабиёт тўғрисидаги мунозаралар. “Қизил ўзбекстон”, 1928 й., 5-октябрь, 230-сон.

Хусайн ёш шоирни ноҳақ танқидлардан ҳимоя қилар экан, унинг ижодий парвозига жуда катта кўмак беради. Зеро, “Ўзбек халқ шоири Миртемирнинг бугунги поэзиямиздаги салмоқли ўрни ҳам Сотти Хусайннинг ҳақли бўлганлигини кўрсатади”⁴.

Миртемир ижодининг ижтимоий аҳамиятига умидворлик билан қаради, ўзига хос бадийи-эстетик хусусиятларини ёритишга мойиллик, янги сифатларга хайрихоҳлик Сотти Хусайндан ташқари К.Трифуртов⁵, Юнус Латифнинг⁶ чиқишларида ҳам кўзга ташланади. Юнус Латиф Сотти Хусайн фикрларига ҳамонахон фикрлар билдирар экан, унинг фикрларини тўлдирди, чуқурлаштирди. Адабиётшунос Миртемир ижодидати ўзига хос хусусиятларини, бадийи маҳоратини тўғри белгилайди. Шу билан бирга, ёш шоир ижодидати камчиликларни ҳам яширмайди. Жумладан, фиррий тақдор, сўзларни ўз ўрнида қўлай олмадик, синкиликнинг етишмаслиги каби камчиликларни қалам соҳибининг ёшлиги, тажриба ва маҳоратнинг етишмаслиги билан изоҳлайди.

Ўша даврлардаёқ Миртемир ижоди нафақат ўзбек, балки рус адабиётшуносларининг ҳам диққатини тортди. Жумладан, С.Лиходневский⁷ шоирнинг рус тилида нашр этилган “Рассветной порой” (1947) китобига ёзган тақризида унинг уруш ва урушдан кейинги дастлабки йиллардаги ижодини ҳақоний баҳолайди. Айни вақтда, Миртемирнинг баъзи асарларидаги риторика, малҳамбозлик, тасвирдаги ўта шартлилик каби камчиликларни ҳам рўй-рост кўрсатади.

XX асрнинг 50-йиллари иккинчи ярмида бошланган адабий ҳаётдаги соғлом фикрлар 60-йилларга келиб миртемиришуносликка

кам ўз асосини кўрсатди. Миртемир ижодига бағишланган алоҳида таълиқотлар майдонга келди. Адабиётшуносликка шоир асарларининг ижтимоий, сиёсий аҳамияти, бадийи-эстетик фазилатлари таъкид қилина бошланди. Хусусан, шоир ижодий фаворитига онд бешта адабий портрет яратилди⁸.

Маъмур кузатишлар шоир ижодий йўлини, бадийи маҳорати сингирининг очини борасида бир-бирини тўлдирди. Айниқса, Озод Шайфуддинов таъкикоти Миртемир ижодини анча қўллади, шоирни санида ўрганилгани билан ажратиб туради. Адабиётшунос уш таълиқотда Миртемир ижодининг ўзига хос жихатлари, қашф қилинган образлари, ўзига хос ижодий услуби, шеър техникасига келинган ёнлик образлари, ўзига хос ижодий эволюцияси жараёнида таъкик онд маҳоратини унинг ижодий эволюцияси жараёнида таъкик қилиди. Хусусан, шоирнинг “Аҷисой”, “Фаргона”, “Куз”, “Яли-ян”, “Қитлақ”, “Лоздор”, “Қўзларим йўлинда”, “Бўсаи қанд” каби шеърларининг таҳлили жараёнида у яратган образларнинг мазмунини, халқ оғзаки ижоди ва Миртемир шеърларининг ўзаро ижодий муносабати ҳақида тўлиқ тасаввур берувчи фикрлар билдиради.

Адабиётшунос Т.Ҳалилов “Миртемир маҳорати” китобиди шоир асарларига қамровли муносабатда ёндашади. Миртемир ижодининг билан асарларининг яратилиш тарихига ижодий таъкикоти асосида ёндашиб, унинг бадийи маҳоратини ёндади. Лекин адабиётшунослик таъкикот майдони кенглиги билан, у алоҳида бир муаммони тўлақонли ёритиб бермайди. Чунки риторика адабиётининг қайси муаммосида бўлмасин, Миртемир маҳорат сингирининг очиб берилиши мақсад қилиб қўйилди.

⁴ Сўттон И. Сотти Хусайн ҳақида бир неча сўз. Қариш: С.Хусайн. Таълиқот асарлар. –Т.: Адабиёт ва санъат нашрият, 1974. –7-бет.

⁵ Қариш Ҳусайн. 1928 й. –4-5 июль. –150-151-сонлар.

⁶ Юнус Латиф. Зафар, “Шарқ ҳақиқати” газетаси, 1929 й. 25 сентябр.

⁷ Лиходневский С. Песни любви к Родине. “Звезда Востока”, 1948 г., №3.

⁸ Шайфуддин О. Миртемир (“Замон, Қалб, Песня” китобиди). –Т.: Бадийи адабиёт, 1962; Миртемир китобиди /Сайдуллоев асарлар. Янги серия. 127-ншр. –Самарқанд, 1963; Жаҳонлов Т. Қўнғир китобиди /“Диласи таъкикот” китобиди. –Т.: Бадийи адабиёт, 1966; Аҳмадов К. Миртемир – уш адабиёт ва санъат нашрият, 1969; Раҳмонов И. Она юрт қўнғир. –Т.: Ўзбекистон нашрият, 1970; Қариш Т. Миртемир маҳорати. –Т.: Адабиёт ва санъат нашрият, 1980.

Мазкур кузатишлар олимнинг номзодлик диссертацияси асосини ташкил этган.

Миртемирнинг поэтик образлар яратиш борасидаги ижодий маҳорат сирлари Б.Акрамовнинг “Оламнинг бутунлиги”¹⁰ рисолисида ҳам таҳлил этилган. Лекин адабиётшунос бу рисолисида шoir ижодининг бадийлиги борасида эркин фикр юритди. Жумладан, шoirнинг ижодий ўсиши масаласига ҳам, шеърларнинг говий таҳлилга ҳам, Миртемирнинг ўзига хос ижодий услуби, шеърлигидаги ўзига хос оҳанг, ижод жараёни, бавзи шеърларнинг ҳаётини замини борасида ҳам батафсил тўхталади, шoir маҳоратининг жулда яхши, анча ҳаққоний таҳлилга эришди.

Мазкур тадқиқотлар бизнинг тадқиқотимизга у қадар яқин келмайди. Чунки биз ўз ишимизда шoir ижодини фақат сўз ва образ нуктаи назардан ёритишни максат қилиб қўйганимиз. Лекин бавзида фикримизни асослаш, масалани кенгрок ёритиш максатида унга боғлиқ бўлган ёндош жиҳатларга ҳам тўхталиб ўтамиз.

Ўзбек адабиётшунослигида сўзнинг бадий матндаги ўрни ва функцияларини ўрганиш ўтган аср 80-йиллар ўрталарида бошланган эди. Адабиётшунос Сувон Мелневнинг “Шеърини контекстада сўзнинг бадий функцияси”¹¹ мавзусидаги номзодлик диссертацияси бу масалани илмий ўрганишга қаратилган дастлабки тадқиқотдир. Адабиётшунос А.Сабиринов “Ойбек шеърлигида сўз ва образ”¹² мавзусидаги номзодлик диссертацияси билан бу масалани ўрганишни давом эттирди.

Миртемирнинг поэтик маҳоратини сўз ва образ нуктаи назардан таҳлил қилувчи йирик илмий тадқиқотлар ҳозирча

¹⁰ Акрамов Б. Оламнинг бутунлиги. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.

¹¹ Мелнев С. Художественная функция слова в стихотворном контексте (на материале узбекской советской поэзии). Дис... канд. фил. наук. 1985.

¹² Сабириннов А. Ойбек шеърлигида сўз ва образ: фил. дис. филол. фанлари номзоди... дис. автореф. – Т.: 1993.

яратилган эмас. Мавжуд тадқиқотларда масалага қўпроқ ўша пайтдаги ҳукмрон мафкура нуктаи назардан ёндашилганлиги, алоҳида бир муаммонинг етарлича тўлиқ ёритилмаганлиги боис Миртемир ижодлигидаги бадий маҳорат сирлари ва шoirнинг ўзига хос ижодий услуби ҳоли, илмий-назарий жиҳатдан тўлақонли таҳлил этилмаган. Зеро, бу муаммонинг ҳал этилиши Миртемир кибн етук шoirнинг поэтик маҳорати, шеърини иктидорини тайин этиш билан бирта, унинг шеърлигимиз юксалишига қўшган қатта ҳиссасини белгилайди, адабиётимиздаги ўрнини бир қадар мустаҳкамлайди.

Шу нуктаи назардан, ушбу монографиядан қўзланган максат Миртемирнинг бадий тафаккур табиати асосида индивидуал услубини очиб бериш, бадий маҳоратини ўрганиш, сўз ва поэтик образ борасидаги изланишларини ижодий эволюцияси жараёнида қўлатиш; Миртемирнинг халқ оғзаки поэтик ижодига муносабати, шеърлигидаги фольклоризм ва шoir адабий меросининг XX аср бадий тафаккури тараққиётидаги ҳиссасини белгилашга интилишдан иборат.

Монографияда мазкур максатларни қўзда тутган ҳолда қўйилган вазифаларни ҳал этишга ҳаракат қилинди:

– Миртемир шеърлигида сўзнинг бадий, услубий имкониятларини ўрганиш; шoirнинг ижодий эволюцияси жараёнида бадий сўз имкониятларини етарлиқ бориш маҳоратини қўлатиш. Бу борада шoir ижодининг ўзига хос томонларини аниқлаш;

– шoir ижодий қамолотида фольклор тавсирини белгилаш, ҳусусан, халқ оғзаки поэтик ижодига хос тил, услуб ва бадий воситаларнинг ижодий ўзлаштирилиши; шoir

шеърларидаги айрим образларнинг халқ отзаки ижоди билан генесиологик муносабатини аниқлаш;

- Миртемир шеърларидаги портрет ва пейзаж санъатларида сўзнинг говий-бадий вазифасини текшириш;

- шoirнинг поэтик образ яратиш маҳоратини талки этиш; образларнинг фалсафий-эстетик моҳиятини аниқлаш;

- поэтик образлар талкинида сифатлаш, ўхшатиш ва истиора каби тасвир воситаларининг ўрни ва аҳамиятини аниқлаш.

Ўзбек адабиётшунослигида шу вақтга қадар Миртемир ижодидаги муҳим томонлар алоҳида муаммо сифатида талки қилинмаган. Қ.Азизовнинг "Миртемир поэзияси" мавзусидаги талкиқотида шoir ижоди дaвларга бўлиниб, умумий планда ёритилган. У ҳақидаги ижодий портретларда ҳам Миртемир ижодидаги алоҳида жиҳатлар чуқур таҳлил этилмаган. Чунки муаллифлар масалата ижодий портрет жанри нуктаи назаридан ёндашиб, шoirнинг ўзбек адабиётшунослигидаги ўзига хос киёфаси ва ўрнини кўрсатишга ҳаракат қилишган. Шундай экан, ушбу талкиқот Миртемир ижодидаги муайян муаммонинг батафсил монографик усулда ёритилиши жиҳатидан ҳам янги ишдир.

Монографияда сўзнинг поэтик талкини, бадий асардаги говий-бадий вазифаси, образнинг ижтимоий-фалсафий маъно қирралари талкиқ этилади. Шу билан бирга, шoirнинг сўз қўллаш санъатидати ўзига хос хусусиятларини, у яратган айрим поэтик образларнинг халқ ижодига муносабатини ўрганишга ҳам ҳаракат қилинди. Миртемир шеърятининг XX аср ўзбек бадий тафаккури тараккиётидаги ўрни, ижтимоий-эстетик аҳамияти назарий жиҳатдан умумлаштирилди.

Мазкур монографик талкиқотнинг методологик асосини мамлакатимизнинг миллий истиқлол мафкураси, адабиётшунослик

инимидати тарихий-киёсий усул қондалари ташиқ қилади. Жаҳон адабиётшунослиги ва эстетик тафаккурида чуқур из қолдирган Г.В.Гегель, И.Г.Гердер, Х.И.Лессинг, В.Г.Белинский, В.М.Жирмунский каби олимларнинг фольклор ва ёзма адабиёт, бадий тафаккур табиати ва сўзнинг эстетик вазифасига оид илмий-назарий қарашларига таянилади. Мазкур соҳа билан шуғулланган В.Брюсов, Е.Винокуров, У.Далгат, Ю.Лотман каби рус олимларининг, И.Султон, Х.Ёқубов, Н.Малиев, О.Шарафуддинов, Н.Қаримов, И.Гофуров, Ғ.Мўминов, Н.Раҳимжонов, Б.Акрамов, Отаёр, С.Мелнec, Т.Халипов, Қ.Азизов каби ўзбек олимларининг илмий ишлари мазкур талкиқотнинг юзага келишига ёрдам берди. Сўз ва унинг бадий маъно қатламлари, санъатда бадий образ ва образлилик хусусидаги қўзатишлари асосий манба бўлди.

Монографиядаги илмий-назарий ҳулосалардан XX аср ўзбек адабиёти тарихини яратишда, олий ўқув юртлари талабалари учун XX аср ўзбек адабиётидан дарслиқлар, қўлланмалар яратишда; Миртемир адабий мероси бўйича илмий талкиқотлар олиб боришда; олий ўқув юртлари филология факультетларида XX аср шеърини, хусусан, Миртемир шеърини бўйича махсус курслар учун маъруза матнлари тайёрлашда; умумтаълим мактаблари ва академик лицейлар учун яратилаётган адабиёт дарслиқларининг Миртемир ижоди билан боғлиқ қисмларини тайёрлашда фойдаланиши мумкин.

I БОБ

СЎЗ ВА УНИНГ ПОЭТИК ТАЛҚИНИ

Сўзнинг бадий имкониятлари

Ҳаққона ижод ва бадий маҳорат

Сўз инсонга тўғридан-тўғри хабар сифатида тавсир қилиши ёки унга эстетик тавсир қилиб, унда турли ҳиссиётларнинг кўзғолишига сабаб бўлиши мумкин. Бадий адабиётда сўз китобхонга эстетик тавсир қилади. Сўз эстетик тавсир воситасига айланиши учун унга ёрқин истеъдод эгаси ўз муҳрини бостан бўлиши керак. Бу эса сўзнинг турли бадий имкониятларидан фойдалана олиш маҳорати билан воқеъ бўлади.

Ёзма адабиётнинг халқ оғзаки ижодига муносабати масаласи ҳамма даврларда адабиётшуносликнинг муҳим масалаларидан бири бўлиб келган. Фольклорнинг бой тажрибасидан ижодий озикланиш бадий ижоднинг муҳим хусусиятлари: адабиётнинг халқчиллиги, ғовийлиги ва миллий ўзинга хослигини таъминлайди, айни пайтда, бадий маҳорат бобида ҳам ўзинга хос мактаб вазифасини ўтайди.

Сўзнинг бадий имкониятлари

Ижодкорнинг сарғия-салоҳияти, аввало, сўздан қанчалик самбаткорона фойдалана олганлиги, ижтимоий, филофий, ахлоқий мазмун бағишлай олиш маданияти билан белгиланади. Бадий маҳоратнинг биринчи шарти сўз экан, унга қандай муносабатда бўлиш шор ёки ёзувчининг ихтиёрида. Лекин бу ижодий эркинлик бадий асарнинг савиясини белгилашини эътиборга оласак, шор ва ёзувчиндан сўзга нисбатан қучли маъзулият билан ёндашиш талаб этилиши аниқ бўлади. Атоқли рус адаби М.Горький сўзни "Адабиётнинг биринчи элементи... адабиётнинг асосий қуроли-дир"¹³, деб баҳолайди. Танисли сўз устаи К.Федин эса "Ёзувчининг маҳорати ҳақида гапни тилдан бошлаш керак"¹⁴, деб таъкидлайди.

Сўз инсонга тўғридан-тўғри хабар сифатида тавсир қилиши ёки унга эстетик тавсир қилиб, унда турли ҳиссиётларнинг кўзғолишига сабаб бўлиши мумкин. Бадий адабиётда сўз китобхонга эстетик тавсир қилади. Сўз эстетик тавсир воситасига айланиши учун унга ёрқин истеъдод эгаси ўз муҳрини бостан бўлиши керак. Бу эса сўзнинг турли бадий имкониятларидан фойдалана олиш маҳорати билан воқеъ бўлади.

Айни пайтда, эпик ва лирик асарларда сўзнинг бадий имкониятлари бир-биридан фарқ қилади. Энос тилида тасвирийлик ва монотардорлик устуғлик қилгани боис, сўзнинг эстетик қучи ўқувчига воқеа-ҳодиса орқали тавсир қилади. Бу жараёнда ўқувчининг диққати сўзга эмас, воқеа-ҳодисага қаратилган бўлади. Лирик асарларда эса сўзнинг маъзулияти эпик асардагига нисбатан каттарок. Чулки лирик асарларда турли қўринишдаги қечинмалар

¹³ Горький М. О литературе. —М.: 1953. с.672.

¹⁴ Федин К. Бадий ижод ҳақида совет ёзувчиларининг пух ва масалалар тўғрисида. Т.: Ўзбекистон, 1966. 113-бет.

I БОБ

СЎЗ ВА УНИНГ ПОЭТИК ТАЛҚИНИ

Сўзнинг бадий имкониятлари

Халқона ижод ва бадий маҳорат

Сўз инсонга тўғридан-тўғри хабар сифатида таъсир қилиши ёки унга эстетик таъсир қилиб, унда турли хиссиётларнинг кўзғолишига сабаб бўлиши мумкин. Бадий адабиётда сўз китобхонга эстетик таъсир қилади. Сўз эстетик таъсир воситасига айланиши учун унга ёрқин истеъдод эгаси ўз муҳрини бостан бўлиши керак. Бу эса сўзнинг турли бадий имкониятларидан фойдалана олиш маҳорати билан воқеъ бўлади.

Ёзма адабиётнинг халқ оғзаки ижодига муносабати масаласи ҳамма даврларда адабиётшуносликнинг муҳим масалаларидан бири бўлиб келган. Фольклорнинг бой тажрибасидан ижодий озикланиш бадий ижоднинг муҳим хусусиятлари: адабиётнинг халқчиллиги, ғовийлиги ва миллий ўзинга хослигини таъминлайди, айни пайтда, бадий маҳорат бобида ҳам ўзинга хос мактаб вазифасини ўтайди.

Сўзнинг бадий имкониятлари

Ижодкорнинг сарғия-салоҳияти, аввало, сўздан қанчалик самъаткорона фойдалана олганлиги, ижтимоий, фелсафий, ахлоқий маъму бағишлай олиш маданияти билан белгиланади. Бадий маҳоратнинг биринчи шарти сўз экан, унга қандай муносабатда бўлиш шор ёки ёзувчининг ихтиёрида. Лекин бу ижодий эркинлик бадий асарнинг савиясини белгилашни эътиборга олсак, шор ва ёзувчидан сўзга нисбатан қучли маъзулият билан ёндашиш талаб этилиши аниқ бўлади. Атоқли рус адаби М.Горький сўзни "Адабиётнинг биринчи элементи... адабиётнинг асосий қуроли-дир"¹³, деб баҳолайди. Танисли сўз устаи К.Федин эса "Ёзувчининг маҳорати ҳақида гапни тилдан бошлаш керак"¹⁴, деб таъкидлайди.

Сўз инсонга тўғридан-тўғри хабар сифатида таъсир қилиши ёки унга эстетик таъсир қилиб, унда турли хиссиётларнинг кўзғолишига сабаб бўлиши мумкин. Бадий адабиётда сўз китобхонга эстетик таъсир қилади. Сўз эстетик таъсир воситасига айланиши учун унга ёрқин истеъдод эгаси ўз муҳрини бостан бўлиши керак. Бу эса сўзнинг турли бадий имкониятларидан фойдалана олиш маҳорати билан воқеъ бўлади.

Айни пайтда, эпик ва лирик асарларда сўзнинг бадий имкониятлари бир-биридан фарқ қилади. Эпос тилида тасвирийлик ва монотондорлик устуңлик қилгани боис, сўзнинг эстетик қучи ўқувчига воқеа-ҳодиса орқали таъсир қилади. Бу жараёнда ўқувчининг диққати сўзга эмас, воқеа-ҳодисага қаратилган бўлади. Лирик асарларда эса сўзнинг маъзулияти эпик асардагига нисбатан кўтароқ. Чулки лирик асарларда турли қўринишдаги кечинмалар

¹³ Горький М. О литературе. —М.: 1953. с.672.

¹⁴ Федин К. Бадий ижод ҳақида совет ёзувчиларининг нух ва масалалар тўғрисида. Т.: Ўзбекистон, 1986. 113-бет.

ифодаси биринчи планга чиқади. Моддий нарсани тасвирлашдан кўра мавҳум нарсани ифодалаш ҳам, тасаввур қилиш ҳам бир оз қийинчилик туғдиради. Шунинг учун шеърни айнан (тўла матн кўринишида) ўқиб жараёнида унинг тўтрисида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш мумкин. Шеърнинг мазмунини ҳикоя қилиш ёки ундан олган таассуротларни баён қилиш билан унинг тасвир кучи йўқолади. Бу эса шеър матнидаги сўزلардан бирортасини олиб ташлаш, ҳатто, алмаштириш ҳам унинг бадийлигига путур етказди, деган ҳулосани беради. Зеро, поэтик сўзнинг ўзига ҳослиги ҳақида "...шеър лексикаси бутунлай ўзига ҳосдир"¹⁵, деган эди Л.И.Тимофеев. Шунинг учун ҳам айтиш мумкинки, шеър ўз табиатига кўра энг яхши тартибланган энг яхши сўزلардир.

Масалага шу нуктаи назардан қаралганда, бадий адабиётда, хусусан, шеър асарда сўзнинг бадий имкониятлари масаласини ўрганиш, ҳақиқатан ҳам, шoirнинг бадий маҳоратини ўрганишнинг асосини ва қалитини ташкил этади. Шунинг учун ҳам улкан санъаткорлар ҳамиша тилга алоҳида аҳамият бериб келгандар, бадий асарда сўзнинг ўрнини асарнинг асосий қимматини белгилловчи муҳим омиллардан бири, деб ҳисоблагандар.

Миртемир ҳам ижодкор сифатида бу масалага қатта эътибор билан ёндашган. Бунни шoirнинг бой шеър дугатидан ҳам, образли ифодаларга тўйинган сатрларидан ҳам билиб олиш қийин эмас. Шoirнинг бой, рангин лексикаси, халқ кўшиқларида ҳамоханг: баъзида ўйноқи, баъзида ғамгин, баъзан эса кинояли тасвир усули, ўзига хос оригинал ва тансиқ ташбиҳлар ишлатиши Миртемирнинг ҳофиза қудрати кенг ижодкор, халқ тилининг чуқур билимдони ва моҳир сўз устаси эканидан далолат беради.

Миртемир шеървати шoirнинг асар устида, ундаги сўзларнинг ўрнини топиш борасида муттасил ишлаганлигидан дарик беради. Шoir ҳақидаги хотираларда, ҳатто, бу жараён асар китоб ҳолида ёки матбуотда босилиб чиққандан кейин ҳам давом этиши ҳақида фикрлар билдирилган. "У газетамиз саҳифаларида босилган кичик бир шеър устида ҳам кўп меҳнат қилар ва бу меҳнат асар редакцияга келтирилган кунгача, ундан кейин ҳам то газета саҳифасини кўрунмача, босилиб тарқалгунча ҳам давом этаверарди... Баъзан у турли мураккаб чизиклар тортилган ёзувни машинка учун ўқиб беради, устидан яна бир бор кўриб келиш учун муҳаррирдан руҳсат сўраб олиб кетарди... Газета саҳифасида шеъри босилган шoir яна тинчимас, тонгданок етиб келар, бирор бир иеруэл ёки тушиб қолган нукта учун озор чекаётганини кўриб турарди"¹⁶, "Мажлисларнинг бирида ёлма-ён (Миртемир билан – У.Х.) ўлтириб қолдик. Мен у кишидан (кўлидаги – У.Х.) китобни сўраб олдим. Варақлаб қаралдим, ҳавжонланиб кетдим: биз илгари эшитганида қўйма бўлиб кўринган сатрларнинг жуда кўпчилиги қадим билан янгида тахрир қилинган эди. Дюмладан бунинг сибобини сўрасам: "Ишлаб юрадиган китобим, – деди у киши, – ишайман деган кишига иш топилаверарди"¹⁷.

Бу хотиралардан Миртемир ижодий ўзига ҳослигининг баъзи белгилари, хусусан, шеърдаги ҳар бир сўз, ишора, ҳатто, тиниш белгилари учун ҳам қанчалик қайғуриши, унинг ортидаги миевўлнинг қанчалик ҳис этишини қўзатиш мумкин.

Ҳақиқатан ҳам, шoirнинг турли йилларда нашрдан чиққан китоблари солиштирилганда, мисраларда, ҳатто, бандларда турли ўзгаришлар бўлганига ғувоҳ бўлиш мумкин. Шoirнинг сўзга

¹⁵ Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: 1971. с.268.

¹⁶ М. Қориев, Э. Озгулова. Миртемир замонашлари хотирасида. Бир-бир ёлқини ёки савоқларидан келди. – Т.: Ёшлар номидан Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. 129-бет.

¹⁷ Ўша асар. Шoirнинг Х. Сўнгини кўшиқ. 135-бет.

алоҳида эътибор билан ёндашши натижасида, қайтадан таҳрир қилинган сатрларда сўз жиловлари янада ёркинроқ товланади, шеърӣ мисраларнинг тавсирдорлик кучи бир неча марта ортади.

Масалан, шoirнинг 1958 йилда нашрдан чиққан “Танланган асарлар”ида илк шеърларидан бири бўлган “Танбурим товуши”нинг бир банди қуйилатича бўлган:

Кўлимда танбурим қуйлаган чокда,
Чидолмай ҳайрат-ла ерса тушсинлар.
Кўкда завоқ излаган дорди буюбўллар;
Умидлар достонини сўзлаган чокда,
Янастси, кўккарсин, яйраб ўссинлар
Бу эркин турроқда қит-қизил суллар... (1.30)

Шoir бу банди 1970 йилги “Асарлар”га қуйилатича олиб қиради:

Кўлимда танбурим қуйлаган чокда,
Олам янаб кетсин ва яйраб ўссин.
Бу эркин турроқда қирайсиз сул ҳам...
Умидлар достонини сўзлаган чокда,
Чарх уриб, ҳайрат-ла чаманга тушсин,
Кўкда завоқ излаган дорди буюбўл ҳам. (1.9)

Ҳақиқатан ҳам, шoir таҳриридан сўнг шеърнинг поэтик кучи ошган, мисралар ва сўзлар орасидаги ўзаро манتيкий боғлиқлик кучайган. Бу қуйилати ҳолатларда кўринади: *биринчидан*, шеърӣ банд мисраларининг ўрни алмашиниши натижасида сўзлар ўртасидаги ўзаро ички алоқа таъминланган. Бу, айниқса, “достон” ва “буюбўл”, “қуй” ва “тул” сўзларининг ўзаро муносабатиди кўринади. Чунки биринчи нашрда банднинг тўртинчи мисрасидаги “достон” сўзи билан олтинчи мисрасидаги “тул” сўзларининг

мантикий боғлиқлиги ўта кучсиз бўлган. Таҳрир натижасида “достон” сўзи “тул” сўзи билан эмас, “буюбўл” сўзи билан ички алоқада қиришган, натижада шеърӣ нутқнинг мантикий изчиллиги ортади; *иккинчидан*, дастлабки нашрдаги банднинг бешинчи, олтинчи мисралариди таҳрир натижасида ундаги маъно кўлами бадий мантӣ тақозосига кўра кенгайган. Агар биринчи нашрнинг айни мисраларида фикр факат гуллар ҳақида кетаётган бўлса, кейинги нашрда бутун олам ҳақида боради, жумладан, гуллар ҳам “танбуридан тараляётган наво”дан тавсирланишини истади шoir. “Қит-қизил гуллар” бирикмасининг “қирмизи гуллар” тарзида ўзгартрилиши шеърӣ нутқнинг услубий мукамаллигини таъминлайди. Зеро, “қизил” сўзига нисбатан “қирмизи” сўзида поэтик услубга хошлик кучли; *учинчидан*, биринчи нашрнинг некинчи мисрасидаги “чидолмай” сўзининг ўрнига “чарх уриб” бирикмасининг, “ерга” сўзининг ўрнига “чаманга” сўзининг киритилиши аллитерация санъатини (“ч” аллитерацияси) юзага келтириб, мисраларнинг оҳангдорлигини оширган, айни пайтда, образлилик ва сўзлараро мантикий алоқа ҳам таъминланган. Ёнабарин, “чидолмай” сўзидан кўра буюбўлга нисбатан “чарх уриб” бирикмасининг ишлатилиши ва унинг “ерга” эмас, “чаманга” тушини мантикий жиҳатдан тўғрироқ ва поэтик нутқка мос келади.

Миртемир асарларига шу тарика тинимсиз ишлов бериши натижасида сўз ва бирикмаларнинг маъно қирралари очила боради. Ёнабарин мисралардаги мавхумлик ўринини аниқлик, поэтик кечинианинг тиниқлиги эгаллайди. Масалан, шoirнинг “Тутқун кит” номли шеъри учинчи банди 1958 йилги “Танланган асарлар”ида қуйилатича бўлган:

Синиқ қаб – тутқун
Қимни қутмади?

*Кафасда кун-тун**Фарёд эмиди. (1. 32)*

1970 йилги “Асарлар”ида шoir мазкур бандни тахрир қилар экан, аввало, учинчи шахсга қарата айtilган поэтик нутқ иккинчи шахсга қаратилгани, банднинг биринчи, иккинчи мисралари билан учинчи, тўртинчи мисраларининг ўрни алмаштирилгани. Оқибатда, сатрлардаги маъхум кечинмалар ўрнини аниқлик, кечинмаларнинг ёркинлиги эгаллайди.

*Кафасда кун-тун**Фарёд эмасан.**Саниқ қалб – тулқун**Кимни кутмасан? (1.12)*

Ёки шoirнинг “Чашма бўйида” номи шeryидати “Табиат этади кўклам тўйини”¹⁸ мисрасида ноаниқлик, фикрнинг тумтоқчилиги кўзга ташланади. Бу эса “этади” сўзига ортик даражада мустақил маъно юклаш оқибатида содир бўлган. Аслида эса “этмок” сўзи тўлиқсиз феъл сифатида мустақил маънога эга эмас¹⁹. Бу мисрани шoir 1970 йилги “Асарлар”ида “Табиат бошламиши кўклам тўйини” тарзида ўзгартириб маъно аниқлигини таъминлаган.

Бавъан эса тахрир натижасида шeryий мисралар халқ руҳига, поэтик нутқ эса халқ сўзлашув услубига яқинлашади. “Танбурим товуши” шeryининг олдинги нашрдаги (“Танланган асарлар”, 1958 й.) “Шу чокда тўхталисин кўзларнинг ёши” мисрасининг кейинги нашрга (“Асарлар”, 1970 й.) “Бирақай тўхталисин кўзларнинг ёши” тарзида ўзгартирилиши, яъни поэтик нутқга кам истезмоқда бўлган сўзлашув услубига хос сўзнинг киритилиши Миртемир ижодий

услубининг ўзига хос жиҳатларидан биридир. Зеро, шoir индианшудал услубига хос энг асосий хусусиятлардан бири ҳам унинг поэтик дугатида халқона-диалектал лексиканинг кўп ишлатилишида кўринади.

Шoirнинг “Кўзнингги ўйнатма...” деб бошланувчи шeryининг иккинчи бади 1958 йилги нашрга қуйидагича:

*Кўн кўнлар сўрдадинг сўйсиз йўлларда**Мен-да тилсизларча эргашдим-кетдим.**Адошсан экиман, билсам чўлларда.**Мана эндиликда тушуниб етдим... (37)*

Шoir 1970 йилги нашрга бу бандни битта сўзнинг ўзгартирилиши билан олиб қиради. Биринчи мисрадаги “сўйсиз” сўзининг ўрнинга “тусмоғ” сўзи киритилиши натижасида шery матнининг фикрий ифода янада тиниқлашган. Чунки, биринчидан, “тусмоғ” ва “адашмоқ” сўзлари бир-биринга маънавий ботлиқ тушунарлар саналса, иккинчидан, кам истезмоқда бўлган “тусмоғ” сўзи “сўйсиз” сўзига нисбатан шeryий мисрада ўзининг хиссий-тасвирий бўёғини тўлароқ намоён эта олган. Зеро, кам истезмоқда бўлган ҳар қандай нараса кадрли бўлгани каби сўзнинг ҳам кам ишлатилиши унинг таъсир кучини ўзида сақтайди.

Шoir ижодининг дастлабки даврларида сўз бобида баъзи лексик-услубий хатоларни ҳам учратиш мумкин. Лекин бундай хатолар шoir ижодининг эволюцион ўсиши баробарида бартараф бўли боради. Масалан, 1958 йилдаги нашрга “Нурхонни йўқлаб” шeryининг “Отыр-отыр рақсларингдан” (42) мисрасининг 1970 йилги нашрга “Кўш каби чарх уришларингдан” (1, 19) тарзида киритилиши натижасида киз бола рақсига нисбатан ишлатилган “отыр” сифатловчисидати услубий хато бартараф этилади. Айни пайтда, иккинчи нашрдаги мисрада образлилик ва поэтик услубга

¹⁸ Миртемир, Танланган асарлар. –Т.: Ўзбекистон, 1958. 31-бет

¹⁹ Ўзбек тили грамматикаси. II томлик I том. –Т.: Фол, 1975. 419-бет.

хослик аник кўзга ташланади. Ёки шеърдаги “Қанчаллик ваҳший-ёвуз куч” мисрасининг кейинги нашрга “Нечоғлик ваҳший-ёвуз куч” тарзида таҳрир қилиниши шoirнинг йилдан-йилга сўзининг поэтик жиловларини, услубий хусусиятлари ва хиссий-таъсирий бўғинни чуқурроқ англаб бораётганлигини кўрсатади. Зеро, “қанчаллик” сўзига нисбатан “нечоғлик” сўзи поэтик нутқка хосланганлиги билан ажралиб туради.

Булардан кўриниб турибдики, шoir бадий тилнинг услубий имкониятларини, маъно товланишларини, поэтик кечинманинг табиатини асардан асарга теранроқ англаб бортган.

Миртемирнинг бу каби шеър таҳрири ва сўзга нисбатан кучли масъулият билан ёндашуви ҳақида фикр билдирад экан, шoir А.Орипов шундай дейди: “Шеър устида шoirнинг бунчалик оғир заҳмат чекишини фазилат деб баҳоламоқ керак. Бир вақтлар рус шoirи Вяземский Пушкин ҳақида таъриб, у “Тезгина ёзди, лекин хар бир сатрни узоқ вақт қиртишлайди”, деган эди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Демак, асар устида муттасил меҳнат қилиш талантнинг қичқилитини эмас, балки катталигини билдиради”²⁰.

А.Мухтор айтганидек, “Шеърнинг биринчи хусусияти – табиийлик”²¹. Миртемир шеърлари ҳам шoir поэтик тафаккурида юзага келган табиий ва самимий кечинмаларнинг муҳрланишидан юзага келади. “Миртемир шахси унинг поэзиясига жуда ўхшайди. Шеърлардаги ёркинлик ҳам, одамга меҳрибонлик ҳам, ўйчанлик ва оғирлик, собирлик ва оқиллик ҳам шoirнинг табиатида бор эди”²². Зеро, шoirлик истевлоди унинг шахсиятига боғлиқ бўлмаган алоҳида ҳолат эмас, балки унинг руҳияти, ички дунёси билан узвий

равишда боғлиқ. Ҳақиқатан ҳам, Миртемирнинг дегрли барча шеърларида унинг табиатига хос муштарак жихат: майинлик, ёлдошлик, ўйчанлик ва халқона оҳанг борки, айни шу хусусиятлар шoir шеърлари лексикасида ҳам ўз аксини тошган. Шoir шеърларида сўз танлаганда шеър оҳанг ва табиатидан келиб чиқади, уларга ички мушкйлик асосига кўра тартиб беради. “Итардимки...” шеърда лирик қаҳрамоннинг самимий, беозор, инсоний тунуларга тўла истатини шундай ифодалайди:

Истардимки,

Ҳеч бўйма, кўшиқ бўйсам содда,

Суюнганда,

Тўлиб-тўлиб тилга олармидинг,

Ўқинганда,

Муғдайганда дилга солармидинг,

Билки шундоқ

Талай маҳал қолар эди ёдда.”²³

Шеърини парчада лирик қаҳрамон ўзининг самимий истатини били қолар экан, кўнгилга йўл топа оладиган “содда кўшиқ” бўлиб, ер билан икки қилишни истайди, шу орқали машуқаси қалбига кўриб бормоқчи бўлади. Шoir ўзи лозим тошган сўзларни график инжоздан ажратди, уларни алоҳида сатрларда беради. Бу билан ушбу сўзлар ифодагаётган маъно таъкид этилади. Ажратилган сўзлар ушбу сўзлар интонацияни ҳам талаб этади. “Истардимки”, “Суюнганда”, “Ўқинганда” сўзлари ўзи тегилли мисраларнинг итареки мазмунини ифодалайди. Биринчи мисрада фикр истак қалбига кетаётган бўлса, иккинчи ва учинчи мисраларда мазмунининг икки хил ҳолатдаги қайфияти хусусида боради, бу

²⁰ Миртемир замонашлари хотирасида. А.Орипов. Юксак ҳаёл. –Т.: Ғ.Ғулом номидagi Адабиёт ва санъат нашрияти, 1982. 141-бет.

²¹ Ўша асар. А.Мухтор. Устознинг таърифи, 33-бет.

²² Ўша асар. А.Мухтор. Устознинг таърифи, 32-бет.

²³ Миртемир. Асарлар. 4-жилди, 2-жид. –Т.: Ғ.Ғулом номидagi Адабиёт ва санъат нашрияти, 1981. 141-бет. Булардан кейинги шеърлар ушбу нашрдан олинди. Шунинг учун шеърини ишрафитинг асосини ва санъатини қалб ичига келтириш билан чекинади.

хол “Суюнганда”, “Ўксинганда” сўзларининг алоҳида мисраларда таъкидланишига олиб келган. Шеърдаги гумонлик маъноси (“истардимки”, “олармидинг”, “солармидинг”, “бадки” сўзлари воситасида англашилган) лирик кечинманинг самимийлигини таъминлаш билан бирга, лирик қаҳрамоннинг ўз мухаббати ва маъшукасига бўлган муносабатини бирмунча ойдинлаштиради.

Миртемир шеъротида шеър оҳангини мазмунга бўйсундириш тенденцияси устуворлик қилади. Юқоридаги баднинг мазмунни шеърнинг ўзига хос оҳангини ҳам белгилаб берган. 1, 2 ва 3-мисралардаги иккинчи туюқнинг биринчи сўзи чўзиқ талаффуз қилиниши билан шеърнинг тавсир кучи янада ортади. Зеро, шеърнинг бадий қудратини оширишда сўз-оҳанг муносабати ҳам муҳим. Чунки “Поэтик асарнинг етук бўлишини фақат тилининг ўзингина ҳал этмайди. Аммо тил асарининг бутун ички оламини кўрсатувчи ойнадир ва поэзиянинг барча компонентлари билан муомала қилувчи кўп қиррали воситадир”²⁴.

Миртемирнинг баъзи шеърларида мисраларнинг охирига турли лексик ва аффиксацион элементлар қўшилиб келади. Бу ҳам шеърнинг ўзига хос оҳанги талаби билан содир бўлади. Яъни, шoir бу каби шеърларида эрканлиш, майинлик, ҳалқона қўшиқларга хос оҳангни бериш мақсадида қисмларни мисраларга “қистириб” ўтади.

Шундоғам севганим

Сени фарғонаганим! (П. 145)

Туюқда ҳисмат кўп, эсизирганим, ҳей! (П. 156)

Дарваси кўп дардга даво, яли-яли,

Лим-лим оқар, бўлмас адо, яли-яли... (П. 202)

“Чинникам бадий асарда, – деган эди Г.А.Гуковский, – ҳар бир асарида, ҳар бир услубий хусусият, охир-оқибатда, ҳар бир сўз зарур, яъни образли ваифдор, муайян маъно ташийд”²⁵. Шoirнинг бу тақдир мисраларида тасвир этилаётган ёки ифодаланаётган нарсаларнинг мисраларида лирик қаҳрамоннинг кучли, самимий мухаббати, қавжон, меҳри мужассамлашади. Шеърдаги самимият, мухаббат, қавжон, меҳр каби туйғулар мисралар охиридаги айни ўша лексик-услубий элементлар воситасида юзага чиқади. Шoir “Фарғонам” дегини ўрнига “Фарғонаганим” дейиш билан олтин водийни, унинг “жонига” нук қўзғилигини “шўх кўшиқ, жаранг нило” билан қўйиб экан, бу “кутлуғ юрт”га бўлган самимий мухаббатини надиб, лексини ўрнили услубий восита орқали ёрқин ифодалайди. Чунки қалқ тилидаги –гина элементи, кўпинча, қиррайтириш, қавжон, севиниш, меҳрибонлик қилиш каби маъноларни англайди.

Ўзбек тилидаги кўпгина сўзлар турли маъно товланишларида экан. Бу жиҳатдан ўзбек тилининг (туркий тилининг) нақадар бой эканини буюк Навоий ҳам эътироф этиб ўтган. Сўзлар билан ишловдан сирояткор тилдаги ўша маъно ранг-барангликларини нозик томонлари билан илғатиш, ўқувчиларга юктира олиши лозим. Зеро, асарнинг бадийлигини, эмоционал тавсир кучини оширувчи ойналардан бири сўз қазридаги нозик жиҳатларни аниқ-равон асарида билан иборат. Миртемир сўз замиридаги нозик бадий-интонацион, тасвирий-ифодавий, мусикий-интонацион имкониятларини шoirона юксак даража билан идрок этади. Бу хол, айниқса, аниқлаштирилган сўзларнинг градацион тартибланишида яққол кўринади:

Эсимга тушди оқсоч Туркистон,

Нодонлик, сарсонлик, дўлик, сўхирлик. (П. 330)

²⁴ Адибнинг назарисини. 1-том. –Т.: Фан. 1978. 356-бет.

²⁵ Гуковский Г.А. Изучение литературного произведения в школе. –М.-Л.: 1966. с.103.

Кизариб, бўзариб, саргайиб, сўзгун,

Шарқ томондан босиб келар эди тун... (II. 361)

Биринчи байтдаги грация усули шеър фокусни шoirнинг кайнок хис-туйғуларига, кайфиятига мос ҳолда ифодалашга ёрдам беради. Шеърда лирик қаҳрамоннинг қариллик чоғидаги руҳияти, кўнгина “тобут ва бешик” кўриниб қолган пайтдаги ҳолати унинг поэтик тафаккурида жонланади. Шундай пайтда шoirнинг эсига ўзи туғилиб ўстган “оксоч Туркистон” тушади. Боғалик чоғлари кўз ўнгига жонланар экан, машаққатли, аянчли даврлар поэтик мисраларга шундай кўчади: “*Нодонлик, сарсонлик, сўғлик, сўқирлик*”. Бу мисрада шoirнинг боғалик даврини ёлга солувчи ҳар бир ҳолат ўқувчи хис-туйғусига фавқулодда қучли таъсир этади. Ўқувчида сўзлар “нодонлик – сарсонлик”, “тўғлик – сўқирлик” тарзида намоён бўлади. Сўзларнинг бундай ички мантқий боғлиқликда тасвирланиши шеърй асарнинг бадий-тасвирй имкониятини оширади.

Адабиётшунос олим И.Султон айтганидек: “...бадий адабиётда ҳар бир сўз микрообраз”²⁶ дир. Шеърнинг навбатдаги мисраларида шoir ҳар бир сўздан образ яратиш даражасида максимал фойдаланиш маҳоратини намоён қилади:

Бу юнлитурук, жузвод, ташинлик, ёвгон,

Кулмена, ютоқ жсар, қора чуқурлик. (II. 330)

Мисралардаги ҳар бир сўз образ сифатида ўқувчида ўз атрофида катта мазмун билан биргалликда намоён бўлади. Шеърдаги ҳар бир сўз умумлашма образ: у теран, микёсли маъноларга эга, ҳар бири хис қилинган, ўзининг бадий-мантқий ва ҳаётй асосига эга бўлиб, ўзаро узвий органик боғланган. Шoirнинг санъаткорона

²⁶ Султон И. Адабиёт назариси. – Т.: Фан, 1980. 207-бет.

яратилган салмоқдор сўз-образлари ўзининг давомли маънолари билан машаққатли ҳаёт манзараларини ёрқин акс эттиради. Адабиётшунос олим С.Мелиев бундай образли “сўзлар оламдаги муайян қолдирган кайта тиклаши натижасида китобхон хисларини жунбўшга келтиради”²⁷, дейди.

Миртемир шеърларида грация усулининг бир оз бошқачароқ кўринишини ҳам кузатиш мумкин. Бундай шеърларда мисралар оша маъно ҳам, оҳанг ҳам, интонация ҳам қучайиб (ёки пасайиб) боради. “Фактлар замирида яширинган ижтимоий ҳаёт мавзосини унинг муҳимлиги, тўғлиги ва ёрқинлигича тасвирланиши ўз олдига вазифа қилиб қўйган бадий адабиётдан тирадан тирадан мазкур кўринишида шoir юқоридаги ҳақиқатга амал қилиб, ифоданинг таъсир қудратини ошириш мақсадида сўзларнинг эмоционал-экспрессив хусусиятига таянади, бунда шoir қаҳрамоннинг нутқи қаратилган шахсга муносабати унинг сўзларида ҳуқур топади. Бу ҳолни, айниқса, шoirнинг “Майли...” шеърлида яққол сезиш мумкин:

Майли, бўйшайлик – боғларни сен ол,

Чўй менга қолсин.

Дарёларни сен ол, тоғларни сен ол,

Қўй менга қолсин.

Асар қўлларни ҳам олдман десанг,

Сой қолсин менга.

Асар қўёиса қўй соғиман десанг,

Ой қолсин менга.

Асар ой ҳам керак дەر экансан, ол,

Юлдуздан қўй торт.

²⁷ Мелиев С. Шеърй сўз ва сюжетик тасвир. Ўзбек тили ва адабиёти. 1982, 2-сон. 27-28-бетлар.
²⁸ Гураний М. Адабиёт қамоли. – Т.: Ўзбекистон, 1962. 239-240-бетлар.

Оқ туллар айшини сургин бежало,
Кундудан кўй торт. (II. 143)

Миртемирнинг бу шеъри билан Э.Воҳидовнинг “Барча шодлик...” деб бошланувчи ғазали мавзу ва мазмун жиҳатдан ўхшаш хусусиятларга эга. Лекин бу иккала шеърта бадийлик, лирик қаҳрамонлар руҳияти, образ яратиш, ифода усули ва сўз кўллаш санъати нуктаи назаридан қаралганда, устоз ва шогирдининг шеър яратишдаги ўзига хосликлари намоён бўлади.

Аввало, иккала шеърда ҳам устозу шогирд ижодий услубларини сақлашган. Бирида халқона оҳанг, соддалик ва равонлик устуллик қилса, иккинчисида аруз вазнига хос вазминлик етакчилик қилади. Миртемир тасвирдаги таъсирчанликни ошириш учун мисраларо грация санъатидан фойдаланса, Э.Воҳидов тавоз санъатининг тўзатилган намунасини яратди:

Сен менинг жонимни олгин, мен сенинг дорднинг олай,

Барча соғлик сенга бўлсин, барча беморлик менга.

“Кундуз” ва “тун” образлари иккала шеърда ҳам учрайди. Лекин бу образлар икки шорда икки хил талқин қилинади. Маблумки, “тун” образи адабиётда, аксарият, фожиа, зулмат, келажакнинг умидсизлиги каби салбий маъноларни ифода қилади. Миртемир эса мазкур шеърда бу анъанадан чекиниб, тунга ижобий баҳо беради. Тўғрироғи, у туннинг оппоқ рангини кўради, машуқасига уни барча роҳат-фароғатлари билан тухфа этади:

Оқ туллар айшини сургин бежало,
Кундудан кўй торт. (II. 143)

Э.Воҳидов эса бу борада анъанавий йўлни тавлайдди:

Сенга бўлсин нурли кундўз, менга қолсин қора тун.

Лирик қаҳрамон руҳиятига эътибор берилса, бу борада ҳам шогирдининг ўзгача тафаккур тарзи намоён бўлади. Миртемир сўз ва бирикма шордаги нозик услубий ва маъно фарқларидан фойдаланиб, лирик қаҳрамоннинг кайфиятига, айни пайтдаги руҳий ҳолатига мос келувчи сўзлар топади. Масалан, ёрнинг ўта инжиклиги лирик қаҳрамоннинг кайфиятига таъсир этмай қолмайди, бунинг шеърий нуктада аксини шoir нозик услубий намуналарга эга сўзлар воситасида асослайди. Мисралар оша шогирдининг тараққиятга бориши натижасида лирик нутқ бирмунча кескинлашади, натижада банд бошидаги “менга қолсин” бирикмаси бадийнинг ўртасида “қолсин менга” тарзида, бандининг охирида эса “кўй торт” сўз бирикмаси кўринишида намоён бўлади. Сўз бирикма шордаги бундай семантик бўёқ жиҳатидан фарқ шогирдининг мазмунга мантқан мос келади. Чунки “кўй торт” бирикмасида лирик қаҳрамон руҳиятидаги кескинлик ва норозилик аломатлари ҳам ўз ифодасини топади.

Бу борада Э.Воҳидов қаҳрамони анча вазмин. У машуқасига барча нарсаларни тортиқ этади, барча ситамларга рози бўлади, яна унинг айбдорлик ҳис қилади:

Сенга шеърини билишни Эркин, йиртиб олмоқ ўз ишнинг,
Қилди инкорлик сенга-ю, айбга иқдорлик менга.

Умуман, адабиётдаги бу каби ўхшаш ҳолатлардаги ўзига хос аломатларни ижодкорлар дунёқарашдаги ақинлик, инсонлар раъёнатидан муштарак жиҳатлар ва индивидуал услубининг алоҳида битта ажратилиши ўзига хос намоёни тарзида тушуниш тўғри бўлади.

Миртемирнинг диалекти соҳмаларида жўшқинлик ва эҳтирос кучларон бўлса, кейинроқ бунинг ўрнини эпик кенглик эгаллади. XX аср ўзбек лирикасида классик ғазал, мураббаъ ва киндирлардаги қаралганда ривож олдиди. Воқеабандлик, тасвирийлик

лирик шеърятта ҳам кириб келди. Бунинг таъсири лириканинг барча компонентларида ўз аксини топди. Хусусан, тил боёида халқ сўзлашув услубига яқинлик, янгича ҳаётий тушунча ва ибораларни лирикада олиб кириш тенденцияси кучайди. Бу ҳол, айниқса, Миртемир шеърятига яққол кўза ташланади. Умуман, Миртемир лирикасида тасвирийлик, ёрқин ҳаётий лавҳалар замирида теран умумлашма ҳулосалар яшаш хусусияти бўйриб туради. Айни шу нуқтаи назардан Миртемир шеърятига баҳо бериб, адабиётшунос олим С.Мамажонов шундай дейди: “Ҳақиқатан ҳам воқеабандлик, манзарадорлик, конкретлик Миртемир шеърятининг етакчи хусусиятларидан. Унинг шеърлари учун сийкалик, риторика, сентиментализм мутлақо ёт, у доим янги сўз ва фикр айтиш, инсон қабинини, кечинмасини чуқур ва конкрет таҳлил этиш, муҳим ҳаётий ҳулосалар чиқариш йўлидан боради. Бунда у ўзи таъкидлагандек, шеърларига кўпроқ бирор ҳаётий воқеани, ситуациyani асос қилиб олиб, шу заминда лирик қаҳрамоннинг ички коллизиясини беришга эришади”²⁹. Воқеабанд лирикада шеърнинг асосий вазифаси – поэтик ҳис туғдириш бевосита сўзларга эмас, балки манзара ёки ҳолатнинг ёрқинлиги, ҳаётийлиги ва таъсирчанлигига юкланади. Демак, ҳаётий воқеалар асосида яратилган лирикада тасвирнинг тиниклиги муҳим. Зеро, манзара ёки ҳолат сўзлар воситасида бўёқда келади. “Лирик шеър кайфият маҳсули бўлганидан, унда, кўпинча, лирик персонаж бўлмайди, тили ҳам қисқа; ортиқча жумла ва сўзлар лирик шеърда осонгина билинади, лекин воқеабанд лирикада объектив мазмун субъектив ҳисларга қараганда кўп. Муайян ижтимоий воқеа унда лирик қаҳрамоннинг кечинмалари тарзида акс этса-да, тилда ривоя (воқеа тасвири), драматизм, тасвирийлик туғилади”³⁰.

²⁹ Мамажонов С. Замон билим чатишган ижод. Широк қолдун. 1975, 6-сон. 191-бет.

³⁰ Адабиёт назарияси. I-том. – Т.: Фан, 1978. 364-бет.

Миртемирнинг чексиз мўл сўз бойлиги, сербўёқ ва ранг-барангнинг ҳам образлар психологизисини очиништа қаратилган. (Зеро тўқималгин, турли маъноларни ифодаловчи сўзларнинг евоҳияти алоҳида эътиборни тортади. “Ёлгор” шеърда шорр жонин манзара ва ҳолат яратилишнинг гўзал намунасига эришади. Миртемир шундай тарашиланганки, ҳар бир сўз – умумлашма бир ифода, у бадий-маъникий, ҳаётий асоси ва заруратига эта:

Қора ўрмон, қатин ўрмон,
Ойис диёр...
Сўйсиз ёбон, соғуқ ёбон,
Тўтадан қор...
Юз хатар бор, жанигчи билмас,
Бино тийёр... кўзга измас!
Қора бўрон – зич ўрмонда,
Бўз ёбонда, кенг жаҳонда...
Атландаи зил қадирок,
Будун-будун кўчар ботқоқ,
Ушар кўрғоқ, ширар тўпроқ. (I. 300)

Шоирнинг маҳорати шундаки, у сикик мисраларда омонсиз жанр манзараси картинасини тиник рангларда ифодалашга муваффақ бўлади. Санъатқорона яратилган теран, вазндор, евоҳияли сўз-образлари урушнинг аён ва нотаҳоний офатларига, инсоннинг оқибатларига қарши кишида нафрат ҳиссини уйғотади. Шеърнинг маъноли сўз такрорларида, интонацияси ва чуқур намуналарда шоирнинг уруш лавҳаларини теран ҳис этганлигини аниқлайди. Бадийнинг бошида такрорланб келувчи “Қора ўрмон, қатин ўрмон, Ойис диёр” мисраларидаги ҳар бир бирикма давомли, евоҳиядор мазмунга эта. Учинчи бандда шоир урушнинг даҳшатли фанатизмининг ифодалайди. Узок ва беомон жангларнинг бирида

ёнгиз ўғлининг ҳалок бўлганидан бехабар “она шўрлик”нинг фожя ҳолатини чуқур драматизмда беради:

Кора ўрмон, қалин ўрмон,

Олис диер,

Жанг – беомон, жанг – беомон,

Жанг – даҳшаткор!

Сур уфқда сўнади кун,

Она шўрлик... билмас бутун,

Ёлғиз ўғли кутар ҳануз,

Кеча-қундуз йиллар ўксиз... (I. 300-301)

Шоир дахшатли уруш фалсафасини бир неча сўз лавҳасида аниқ ва таъсирли ифодалайди. Ўрмон, жанг ва улар билан боғлиқ сифатларнинг қайта-қайта такрорланиб келиши билан шоир уруш манзараси дахшатини янада куюклаштирмоқчи, таъкидламоқчи бўлади. Бу мисраларда шоирнинг поэтик сўзни чуқур хис қилиш салоҳияти ёрқин намоён бўлган. Бор-йўти икки-уч мисрада оналарнинг яраланган қалблари, кўкка учган умид-армонлари, ўксик кўз ёшлари, метин иродалари-ю бардошлари – бари мужассамлашган.

Умуман, Миртемирнинг уруш мавзусидаги шеърларида шоир катъий позицияда туриб уруш ва унинг дахшатли оқибатлари, инсониятта етказган улкан моддий ва маънавий зарарларини таассуф билан қаламга олади, душманнинг жирканч қиёфасини ўзига хос сўз ва ибораalarda фош қилади. Шоирнинг “Мен она бўлсам агар...”, “Отлик аскар”, “Бабо”, “Бешотар”, “Бу менинг Ватаним”, “Сой” каби талай шеърлари айни ҳусусиятлари билан ўқувчида урушга нисбатан кучли нафрат ҳиссини уйғотиши табиий.

Миртемирнинг ишқий лирикасида гўзал ёр қиёфасини тиник бўёқларда чизишга интилиш кучли. Шоир бадийят талаби билан ёр

таъвирини қайта-қайта яратар экан, ҳеч вақт бирини иккинчисида таърифламаслиққа ҳаракат қилади, ҳар бири учун ўзига хос образли поэтик тафсиллар топа олади. Бундай шеърларда шоирнинг сўз сарлаш, поэтик интонацияни хис қилиш ва сўзлар ўрнатилган гўзал, бетақрор маъно муносабатларини теран англаш маънаси ўзининг бор жонбаеси билан намоён бўлади. Қуйидаги шеърларда сулув киз ва табиат гўзаллиги бадий тасвир объектига айланган. Табиатнинг илоҳий гўзаллиги – кеча, дентиз, ойнинг нафис манзараси ёрнинг сулув ва бетақрор гўзаллигини янада йўқатириб кўрсатиш учун хизмат қилади:

Кеча ойдин, кўз ойдин!

Мен сўрадим сўз ойдин,

Ой деди: ой юзлагинг

Ойдинроқдир юз ойдин.

Ойдинда дентиз сулув,

Сувада ой тенгиз сулув,

Дентиздан ҳам, ойдан ҳам

Ой юзи шу киз сулув. (I. 199)

Шеърнинг ҳар бир сатрида қайта-қайта такрорланиб келган “ой” ва “ойдин” сўзлари оҳангдорлиқни таъминлаш билан бирга, нафис сўзларнинг ҳам оширган. Шоир сўзларнинг омонимик қўлланганидан санъатқорона фойдаланиб, гўзал, тақрорланмас бадий лавҳа яратган. Биринчи банднинг ўзида “ойдин” сўзи уч хил аҳвол, ойдин ва гўзал маъноларида келиб, шеърнинг бадий-тасвирий қуралини ошириш билан бирга, ўзига хос мусикий овозини ҳам таъминлаган. Шоирнинг поэтик маҳорати шундаки, бир сўзнинг шеърда қайта-қайта такрорланиши сўз – мазмун муносабатининг ениқланишига эмас, балки тасвирнинг тиниклиги ва ифодаининг ўзига хослигини юзата келтирган.

Бадий адабиёт сўздан санъаткорона фойдаланиш маҳоратидир. Сўз – маъно, сўз – оҳанг, сўз – ритм муносабатлари билан боглик ноёб поэтик тафсиллар Миртемир шеърятини анъатгина. Бундай поэтик тафсилларда сўз замиридаги нозик маъно муносабатлари намён бўла боради. “Тортик” шеърини келтирилган кўйидаги мисраларда шoir яна бир гўзал сўз ўйинини кашф қилади:

Ойнакўл-ку, ойнадай тоза,

Мўлдир-мўлдир, ўта тиниқ суе... (II. 34)

Шеърда Ойнакўлнинг гўзал тасвири ва таърифни ифодаламоқчи бўлган шoir сўзларга қучли масъулият юклайди. Гўзал сўзлар шодасини тизиш билан бирга, уларга иккиламчи маъно ҳам беришга эришади. Бойнинг иккинчи мисрасидаги “мўлдир” сўзининг такрорий қўлланиши натижасида, айни бир сўз ҳам сўзнинг мўллитини, ҳам ҳолатини ифодалаб келган. Умуман, сўз такрори Миртемирнинг ўзига хос поэтик нутқ усули бўлиб, у баъзида бирор маънони таъкидлаш, қучайтириш, оҳангдорликни таъминлаш, сўз ўйинлари воситасида шеърининг бадий-таъсирий қучини ошириш каби маъноларда келади.

Бир адабий турда ижод қилган шoirнинг тили, сўзлардан фойдаланиш усули бошқа шoirнинг шу хусусиятидан фарқ қилади. Бу фарқ ижодкорларнинг тилдан қандай фойдаланишига боглик. Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Ойбек, Уйғун, Миртемир бир даврда яшаб ижод этишган: улар ижодининг мазмун-мундарижаси ҳам ўзаро кескин тафовут қилмайдди. Аммо тил, сўз қўллаш соҳасида Ҳамид Олимжон фольклорга хос соддалик, лирик ва романitik руҳга; Ойбек қуюқ образлилик ва тасвирийликка; Ғафур Ғулом публицистик талкин, фактлар асосида умумлаштириш ва сиёсий-фалсафий лексикага; Уйғун қучли хиссий-таъсир, лирик

ириликларини ўз характерига мос сўзлаштишга; Миртемир эса халқ тилига яқин, содда, баъзан шева элементларидан ҳам кенг фойдаланишга интилади.

ХА аер ўйбек шеърятига В.В.Маяковскийнинг таъсири қучли бўлган. Унинг таъсири лириканинг барча компонентларида, айниқса, ритм, интонация ва сўз бобида ўзига хос янгиликлар яратган сўзга бўлган масъулият ортди.

Ғарби Миртемирнинг В.В.Маяковский усулида ёзилган ёрқин шеърини бўлмади ҳам, унинг риторик мурожаат, алоҳида сўзларга қучли таъкид маъносини юклаш, шеър оҳангини мисралардаги маънога бўйсундириш борасидаги изланишларида, бевосита, унинг таъсирини сезиш мумкин. Миртемир шеърятинида халқ тилига яқинлик, шева элементларидан ижодкорларча фойдаланиш каби қучуқлар ҳам шoirнинг халқ ҳаётига жуда яқинлиги ва В.В.Маяковскийнинг қучли таъсири тўғрисида солиқ бўлди. Зеро, Н.Гумасов айтганидек: “Ҳозирги замон шеърятига Маяковскийнинг таъсири масаласи – бу, энг аввало, лексика ва синтаксис таъсирини, жонин нутқ манбаларидан фойдаланиш тўғрисидаги, поэтик тил ва жонли тил ўртасидаги четларни даф қилиш таъсирини масаладир”³¹.

Адабиётшунос И.Султон айтганидек: “... ёзувчи (ёки шoir – В.В.) омма тилига сўзлаштишга мажбур”³².

Жудан шу нуктадан назардан Миртемир шеърятига баҳо бериб, Н.Минин шундай фикрларини баён қилади: “Гўзалликнинг, ҳаётнинг инсонга оғинчи бўлган шoir она халқининг қалбиди чуқур титирар, бой ва рангини тилини ғоят нозик хис қилар, қудратли,

³¹ Гумасов Н. Изобретения под поэзией Маяковского. Сб. “Творчество Маяковского”. – М.: 1952.

³² Гумасов Н. Адабият таърифи. – Т.: Фан, 1986. 206-бет.

пурмаъно ва нафис халқ сўзларини шеъримизга дидиллик билан олиб қиради”³³.

Қуйидаги шеърини парчада Миртемир халқ истеъмолидаги шевата хос сўзлардан унумли фойдаланиб, ўзига хос поэтик лавҳа яратган:

Қатор дўғми, дейсиз, ё қатор ўтов.

Бавъиси бақалок, бавъиси чўққи,

Босирмами бўлар эшиксиз, бўтов,

Ёки чинорларми – тараққай, дукки? (П. 108)

Бандлаги “дўғ”, “босирма”, “бўтов”, “дукки” каби жонли сўзлашув тилига хос сўзларни шеърнинг умумий руҳи ва мазмунидан қийинчиликсиз аниқлаш мумкин. Эътиборли томони шу ўринда мазкур сўзларнинг ишлатилиши табиийдир. Шеърнинг ўзига хос фазилати сифатида қараш мумкин бўлган бу сўзларнинг ўрнига уларнинг адабий меъёрадаги муқобиллини қўйиб кўришнинг ўзинёқ шеър бадииятига путур етказди. Чунки шoir шеърта маҳаллий колоритни, кишлоқ ҳаётининг ўзига хос руҳини бериш учун атайин шу сўзларни ишлатади. Ўқувчини бу шеър руҳига олиб кириш учун, поэтик лавҳанинг ҳаётий ва табиийлигини таъминлаш учун жуда муҳим.

Умуман, қайси сўзни қасрда ва қанча ишлатиш маҳорати ботлик. “Мана бу сўз поэзияга киришга ҳуқуқсиз, деб қатъий чеклаб бўлмайди”³⁴. Поэзия тили сўзга ижодкорларча муносабатда бўлишидир.

“...адабий норма ва бадиий адабиёт тили нормаси масалаларни бир қалар мураккаб. Бинобарин, бадиий адабиёт тили ўзигагина хос хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда кўпинча адабий тил нормаси

³³ Миртемир замонашларни хотирласади. –Т.: Ғ.Ғулом номидан Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. 21-бет.

³⁴ Адабиёт назариси. 1-том. –Т.: Фан, 1993. 40-бет.

информация “чиқад”³⁵. Чунки халқ тили бирмунча бепардоз, парварок бўлма-да, лекин тансиқ, оҳори тўқилмаган тасвирий поэтикор ва бадиий имкониятларга бой. Бу борада шoirнинг ўзи ҳам “Ғуломнинг дилпарок, лекин жуда бой, рангин; оҳори тўқилмаган ардак, дилтон, кўшиқ кўли”³⁶, дея уқтиради. Бу имкониятларни поэзияга олиб кириш, шубҳасиз, уни бойитидаи, омма, халқ руҳига янгилаштирилади. Шoir бу хил сўзлардан бир неча усулда фойдаланади.

Миртемир ижодияти адабий нормадан чекинмиш ҳоллари шoir томонидан олгин равишда бирор максалда амалга оширилмади. Бу эса шеърнинг бадиий-тасвирий, тасвирий ва тасаввурий имкониятларини оширди. Шoirнинг сўздан, халқ тилидаги ноёб имкониятларини фойдаланиш маҳорати, айниқса, халқ кўшиқлари руҳига ёнган шеърларида яққол кўзга ташланади. Бунда шoir мажн кўшиқларидан тўзал, оҳорли бадиий санъатларни замонавий руҳ ва адабиётнинг поэтик имкониятлари билан бойитиш иштироки борлиги. Ёзма ва оғзаки адабиёт синтезидан тўзал қуйма шеърлар яратилди. Бинобарин, шoirнинг ўзи сўз бойлигининг имкониятини фольклорнинг ўрни ҳақида: “Малумки, бадиий шеърнинг энг биринчи зарур деталаридан бири, бадиий асарнинг поэтик – тоғ фольклор, яъни оғзаки адабиётни яхши билиш тил бадиийи даражаси”³⁷, деб айтган эди танқидчи Ғ.Мўминов билан биргаликда.

Шoirнинг “Қора сочим ўсиб, қошимга тушди”, деб ёзишнинг халқ кўшигини эслатувчи “Қарқаралик” шеърда халқ имониятларига хос қуйма иборалар, шўҳ, ўйноқи оҳанг, ўзига хос

³⁵ Ғуломнинг қиссий адабиётга сўзи. –Т.: Фан, 1993. 40-бет.

³⁶ Миртемир. Дилпарок (III тоқилма). 1-том. –Т.: Ғ.Ғулом номидан Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970. 6-бет.

³⁷ Миртемир. Дилпарок 4-тоқилма. 4-қисм. –Т.: Ғ.Ғулом номидан Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. 104-105-бетлар.

вазн билан шонр шеърларига хос гўзал поэтик тафсиллар уйғунлашиб кетади.

Қарқаралик, қайдан келдинг қошимга,

Қайдаги савдони солдинг бошимга.

Қайдаги савдони солсанг бошимга,

Қома кўрма қатрон менинг ошимга. (I. 31)

Шеърда Миртемирнинг нақадар сўз билмидони экани аён кўриниб туради. Бу мисраларда анъанавий, дабдабали сифатлар, фавкулодда оҳангли кофиялар йўқ. Уларнинг барчаси оддий халқ сўзлари. Аммо уларнинг замирида ёрқин поэтик образ, хис-туйғулар ғалаёни барқ уриб турибди.

Бу лирик парчада шонринг сўз саралаш санъати, мазмун ва шакл муносиблиги асосида сўзларни жойлаштириши; интонация, вазн ва оҳангдорлиқнинг шеър ва мисраларнинг ички табиатидан келиб чиқиши ўзининг бутун жозибаси билан намён бўлади. Шеърдаги аллитерация санъати, яъни ўринли товуш такрори ритмни беэзаб, эмоционалликни оширган, шеърини нутқ маданиятининг гўзал намунасини яратган. Сўзлараро товуш уйғунлигига эришиш ("к" ва "с" аллитерацияси), ўз навбатида, шеърта мусикии, ёдаки каби сифатлар берган. Чунки "...фонетик жихатдан пухта ишланган шеър хотирада узоқ сақланиб қолади. Товуш приёмлари ритмни ҳосил қилолмайди, лекин мусикийлик даражаси, шубҳасиз, товуш приёмларига ҳам қарайди"³⁸. Бу лирик сифат ва шеърини фазилатлар шонрининг "*Қудратига кут кўшар кутлуғ меҳнатини*" (II. 37), "*Ё хиёбон, ё кўп, ё сой бўйида... Ёлағиз, ёлағиз сайлардики сени!*" (II. 39), "*Сой бўйида сақин чойхона, Соё солар юз йиллик чинор*" (II. 281), "*Сув сулувдан сулувроқ, Сулув сувдан*

³⁸ Адибнинг назаридек. I том. – Т.: Фан, 1978. 384-бет.

сулувроқ..." (II. 87), "*Соқину сақатли, соқибон сада*" (II. 79) каби янгилиқ мисраларига ҳам тегишли.

Умуман, Миртемир шеърлигида сўз санъати алоҳида табирида поэтик поэтик муаммо ҳисобланайди. Ундаги фонетик, лексик ва услубий жихатдан гўзал тартибланган мисралар, хусусан, аллитерация, грацияни каби санъатлар шонрининг шеърларига гўзал шеърини нафосат беради. Бу зўрма-зўрақиликдан холи бўлиб, шонр мисраларининг табиий ўзанидан эркин ҳосил бўлган шеър санъатидир.

Мунча қилиб айтганда, Миртемир ижодкор сифатида сўзга мисалда аҳамият билиш қарайди, адабиётнинг биринчи ва зарурий қисмининг сифатидан унга катта бадий вазифа юклайди. XX аср ёзув шеърлигининг халқ сўзлашув тилига яқинлашуви, поэзия поэтикаси шевига хос сўзлар ҳисобига бойиши, бевосята, Миртемир ақоли билан ҳам боғлиқ. Ҳақиқатан ҳам Миртемир ижоди поэтикада услуб борасида ҳам, вазн борасида ҳам, тил борасида қилиб фойдаланиши жихатидан ҳам халқ оғзаки ижодидати билан табиийлигини илгари суради. Шу тариха шонр ижод қарашига унга хос муносабатда бўлиб, гўзал сўз ўйинлари, шонрини шеърини санъатлар кашф қилади. Натижада, Миртемир шеърлигини сўз поэзиясининг бошқа компонентлари билан яқин муносабатда кўришиб, асарининг бадий қувватини оширади.

Халкона ижод ва бадний маҳорат

Ёзма адабиётининг халқ оғзаки ижодига муносабати масаласи ҳамма даврларда адабиётшуносликнинг муҳим масалаларидан бири бўлиб келган. Фольклорнинг бой тажрибасидан ижодий озисланиш бадний ижоднинг муҳим хусусиятлари: адабиётнинг халқчиллиги, ғовийлиги ва миллий ўзига хослигини таъминлайди, айни пайтда, бадний маҳорат бобида ҳам ўзига хос мактаб вазифасини ўтайди. Чунки фольклор асарларидаги бадний приёмлар, тасвир усуллари, образлар тизими ижодкор бадний тафаккури шаклланишида, эстетик идеали бойишида юқори потенциал куч бўлиб хизмат қилади. Зеро, М.Горький таъкидлаганидек: "...қадим замонлардаёқ барча шоирона умумлаштирмалар берилган, барча машхур образ ва типлар яратилган"³⁹.

XX аср адабиётининг шаклланишига муносиб ҳисса қўшган етук сўз санъаткорлари: А.Қодирий, Фитрат, Чўпон, Ҳама, Ойбек, Ғ.Ғўлом, А.Қаҳҳор, М.Шайхзода, Миртемир асарларида халқ оғзаки поэтик ижодининг таъсири у ёки бу даражада акс этган. Энг муҳими, улар халқ ижодига ёзма адабиётни ҳар тарафлама бойитувчи, ёзувчи бадний фантазияси ва бадний маҳоратини ошириш манбаи сифатида қарашган.⁴⁰

Бой халқ оғзаки ижоди, хусусан, ундаги ранг-баранг бадний образлар, ўзига хос тасвир усули ва бадний приёмларнинг Миртемир шеърлигига таъсири кучли бўлган. Оғзаки ижод намуналаридати айрим образларнинг Миртемир ижодидати

³⁹ М. Горький М. О литературе (интервью-хроническое статьи). - М.: 1953. с.54.

⁴⁰ "Қадиқ Ҳасановнинг", 1971. 11 февраль (А.Қаҳҳорнинг Ҳама ноқилида халқ отаки ижодининг таъсири масаласидан фикрлар). Сотти Ҳусайн. Таълиқли асарлар. - Т.: 1974. 75. 82-бетлар. А.Қодирий. Қитиқ асарлар. - Т.: 1969. 4-бет. Ойбек. Асарлар. 9-том. - Т.: 1974. 167-бет. "Адабиётнинг антропоцентрикти", 160-бет. Фозил Ҳўдаш ўғли. Анновани. - Т.: 1958. 5-6 бетлар (Х.Олимжоннинг халқ отаки ижоди ноқилида фикрлар). Х.Олимжон. Таълиқли асарлар. 3-том. - Т.: 1960. 379-бет. Фатҳев А.А. За 30 лет. - М.: 1957. С. 321 (Х.Олимжоннинг фольклорга муносабати ҳақида). Ғ.Ғўлом. Адабий-таълиқли мақолалар. 1-том. - Т.: 1971. 182-бет. Никитин ва адабиёт. - Т.: 1977. 396-397 бетлар. (Миртемирнинг фольклор ҳақидаги фикрлар).

инъикоси, шoir лирик ва лиро-эпик асарларидаги баъзи образларнинг яратилишига асос бўлган манбалар ва уларнинг тарихий илҳизини аниқлаш, шoir бадний тафаккурининг маҳсули бўлган айрим образларнинг халқ оғзаки ижодига муносабати, қисқача айтганда, халқ оғзаки ижодининг образ ва бадний сўз нуқтаи назаридан Миртемир шеърлигига таъсири масаласини ўрганиш, бизнингча, таъкикот учун етарлича ва қизиқарли маълумотлар бера олади.

Ўзбек адабиёти қамолотида муҳим роль ўйнаган Миртемир кўп асрлик тарихга ета мумтоз адабий меросимиздан баҳраманд бўлиш билан бирга бой халқ оғзаки ижодидан ҳам унумли фойдаланди. Фольклорга хос поэтик тил ва услуб, шеър техникасига оид воситалар, рухий таъсирлаш, умумлаштириш маҳорати – буларнинг барчаси Миртемир ижодининг халқчиллиги ва услубий товланишларини вужудга келтиришда муҳим аҳамият қасб этди. Фольклор поэтикаси ва лексикасидан унумли фойдаланган шoir ўз шеърларининг содда ва раво, образга бой, халқ руҳи ва дунёқарашига яқин бўлишига эришди. Бинобарин, халқ оғзаки поэтик ижоди Миртемирнинг бадний фантазияси ва эстетик идеалига жуда яқин эди: "Нечуждир фольклор менинг руҳимга, бадний фантазияларимга ўта яқинлигини ёшлитимдан сезардим. Шеърларимдаги фольклорнинг таъсири халқ ижодига бўлган ана шу муҳаббатим, ундаги мотивларнинг қон-қонимга сингиб кетганидан бўлса керак"⁴¹, – деб ёзди шoir.

Зебисжон олганди, кетди сой билан,

Қўлида чинни тўёла май билан.

Чинини нодонга берма, синдирур,

Беафдо қачон кўнгални тиндирур.

⁴¹ Никитин ва адабиёт. - Т.: Адабиёт ва санъат. 1977. -396-397-бетлар.

Кирк куноч сочингни ёйдинг дорга,

Садқа бўлай Зеби оғлиқ ёрга.

Садқан отинг кетайто, Зебисон,

Сен осилма, мен осилай дорга.

Халк ижодига мансуб айтилган фикрлар ҳақида фикр юритар экан, шоир шундай дейди: “Йўлгаб юборгулик тавсирли сатрлар. Бу роман ёки бир қиссани кўз олдигизга келтиради. Бу тўртликларни шундай мунг, оҳанг билан айтишдики, титраб кетасан, киши. Халк ижодидаги айрим образлар, сўзлар, иборалар ва маколлар, ҳикматли сўзлар менинг шеърларимнинг қон-қонига сингиб кетишининг сабаби ҳам шунда”⁴².

Ҳақиқатан ҳам, Миртемир ижодидаги кўпгина поэтик образлар, сўз ва иборалар, тавсирчанлик ва оҳангдорликни оширувчи такрорий поэтик бўлаклар халк ижоди тавсирида пайдо бўлган. Бу жиҳатдан шоирнинг “Ой юзли”, “Кўзларим”, “Яли-яли”, “Офатлар”, “Кўшиқлар”, “Бог кўча”, “Қарқаралик” каби шеърлари характерлидир.

Миртемир фольклорга хос куйма иборалар, маколлар, афоризмлар бўлсин, образли тасвир воситалари бўлсин, уларни айнан кўллаш, ўз асарларига илова тарзида кўшиб кетиш йўлидан эмас, балки ҳамиша уларга ишлов бериш, чарчаш, ривожлантириш ва такомиллаштириш йўлидан боради. Шоирнинг машҳур “Қарқаралик” шеъри “Қора сочим ўсиб қошима тушди” мисраси билан бошланувчи халк кўшинини эслатади. Бу шеърда қарқаралик қизга ишқи тушган йигитнинг ҳиссиётлари, руҳияти, характеридати довораклик ва самимият халқ оғзаки ижодига ижодий муносабатда бўлишнинг маҳсули эканлигини шоирнинг адабиётшунос Ғ.Мўминов билан бўлган ижодий суҳбатда билдирган куйидаги

⁴² Миртемир. Асарлар. 4 жиллик. 4-жилд. –Т.: Адабиёт ва санат, 1983. –230-бет.

фикрларидан ҳам билиб олиш мумкин: “Қарқаралик қайдан келдинг қошима, Қайдаги савдони солдинг бошима”, деб бошланувчи кўшикни кишлоғимизда кўп эшитганман. 1962 йилда Қозоғистонда ўтган ўзбек адабиёти ва санъати ҳафталиги кунларида Қўкчатов, Жезқазған, Қарқарага бораганимизда ҳаётимизга ўша кишлоғимиздаги “Қарқаралик” кўшиги келди. Мен ўйладим: қадимда Қарқара билан Туркистон бир-биридан олис бўлса ҳам, қарвон йўлининг устида эди, демак, бориш-келиш бўлган экан-да, қарқаралик бир гўзалли менинг кишлоғимдан танти, кўкрати ёлпи бир ўғлон суйган экан-да, қиз бир кўйчибон фарзанди бўлса керак. Булар бир-бирига етиша олмагдан фитон билан ўтган экан-да...

Қаранг, бундан 40 йил илгари эшитган ўша кўшик менинг тушпа-тузук шеъримнинг ёзиллишига сабаб бўлди”⁴³.

Шоирнинг юқоридаги фикрлари шундай ҳулоса чиқаришга имкон беради: биринчидан, шоир ижодига мансуб “Қарқаралик” шеъри “Қора сочим...” деб бошланувчи халк кўшигига ҳар жиҳатдан ҳамоҳанг бўлса-да, лекин шеърнинг ёзиллишига бевосита халк ижодига мансуб “Қарқаралик” кўшиги асос бўлган. Иккинчидан, халк ижодига мансуб “Қарқаралик” шеъри шоирнинг ижодий фантазияси билан бойитилган. Ундаги янги давр лирик қаҳрамонининг ички руҳий олами, дард-ҳасратлари, эзгу ниятлари янгича бир оҳанг, янгича бир кўринишда бадий ифодаланган. Учинчидан, халк кўшигида маъшуқасига етишолмаган ошиқнинг изтирооби ҳолати, ички олами тасвирланган бўлса, эҳтимол. Чунки буни шоирнинг юқоридаги фикрлари ҳам, шеърнинг халк кўшигидан айнан келтирилган биринчи байти ҳам тасдиқлайди. Чунки шоир қаламга мансуб шеърда, синчиқлаб қаралса, дастлабки байт билан қолган мисралар моҳиятан келишолмайди.

⁴³ Миртемир. Асарлар. 4 жиллик. 4-жилд. –Т.: Адабиёт ва санат, 1983. 230-231-бетлар.

Биринчи мисрадаёқ ошқининг ўз машшукасини каттик севганлиги, унга етиша олмамлигини билгач эса, кўнгил узишга ҳаракат қилганини аниқлашди. Қолган мисраларда эса ошқ ва машшук ўртасидаги муносабат узиш-қесиш ҳал бўлмаганлигини аниқлаш мумкин: *"Дермикансан яқин ёки бўл олмас", "Шайдоийишман, сар қарама, сар қара!", "Ё ҳа си бор, ё йўзи" бор, не билди...*

Фольклорга хос поэтик тил ва услуб, шеър техникасига оид воситалар шонр онги ва тушунчасига факат ижодий ўзлаштирилган бадий материалгина бўлиб қирмай, "... айни чоқда шонринг тасаввурини кўзловчи, унга туртки берувчи, ранг-баранг ассоциациялар туғдирувчи, турли мураккаб таассурулар яратувчи бой бадий хазина ҳамдир"⁴⁴.

Миртемирнинг "Яли-яли" радибли муҳаммаси устоз Навоий ижодининг таъсирида яратилган. Машшук, Навоийнинг "Яли-яли" радибли ғазали мавжуд⁴⁵. Бу ғазали фольклор таъсирида яратилганлиги ҳар жихатдан сезилиб туради. Халқ кўшиқларига хос ўйноқи оҳанг ва ўзига хос вазн, поэтик элементлар, лирик қаҳрамон руҳиятининг ифодалинишидаги ўзига хослик Навоий ғазалида ҳам сақланганлиги бизни шундай ҳулосага келишга ундайди. Миртемирнинг "Яли-яли" радибли муҳаммасининг тутилганлигида халқ кўшиқларига хос бу каби поэтик воситалар ва Навоий ғазали туртки бўлган.

Навоий ғазалида шонр шеърининг гоъвий йўналишидан келиб чиқиб, лирик қаҳрамон кайфиятини ўзига хос оҳанг ва услубда ифодалайди:

*Тул очилиб, сулшан ўллуб лоласун,
Бўйди анга назмасаро, яли-яли.*

⁴⁴ Мўминов Ғ. Ўзбек совет адабиёти тарихидаги фольклорнинг роли. –Т.: Фан, 1985. 38-бет.

⁴⁵ "Яли-яли" радибли ғазали Навоий еттидан ифодалиниши олин А. Абдуғафуров айтиб ўтган. Абдуғафуров А. Буюк бешлик сабоқлари. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1995. 80-81-бетлар.

*Бир назара соласа дебон кўз тутуб,
Қонилишиз бўйди думо, яли-яли.
Ҳасста Навоийни тўхуб қонили,
Кўйларига кўйди хино, яли-яли...*⁴⁶

Бу мисраларда Навоий ўз машшукасининг ишқиди азоб чекаётган лирик қаҳрамоннинг ҳасталанган руҳий ҳолатини халқ кўшиқларига хос услубда баён қилади. Тушқин руҳий ҳолатини ҳам ўзига хос ўйноқи бир оҳангда ифодалаш халқ кўшиқларига хос фазилатлардан биридир. Навоий ўз ғазалида бундай тасвир усулини сақлаган ҳолда лирик қаҳрамоннинг ғамгин ҳолатини кўтаринки оҳангда поэтик тавдланттиради.

Миртемирда эса, "яли-яли" радибли моҳиятан лирик қаҳрамоннинг шодлигини, хавжонини ифодоловчи лексик-усулбий воситага айланади:

*Дарваси кўн дардга даво яли-яли,
Лил-лим оқар, бўймас адо, яли-яли.
Ҳосилишиз тегбанамо, яли-яли,
Бормай ўтар асти кўе, яли-яли,
Шовқинидан тўйди ҳаво, яли-яли.*

Шеърда ташна ерларга жон ато этувчи дарё образи ва унинг билан боғлиқ табиат лавҳалари халқ кўшиқларига хос гўзал поэтик услубда тавдланттирилади.

Шонр бу ерларда боғу бўстон яратётган халқ образини, унинг қудратини фольклорга хос кучли муҳолафа воситасида шундай ифодалайди:

*Дашт юзига юрди элим қаҳрамон,
Қудрати зўр – тонамдуси тоғ омон... (I. 202)*

⁴⁶ Абдуғафуров А. Буюк бешлик сабоқлари. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1995. 80-81-бетлар.

Шеърдаги халк кўшиқларига хос мусликийлик ва равонлик, образли сўз ва ифодалар, халк психологизмининг ифодаланishi ва образ яратилишидаги ўзига хослик каби хусусиятлар шеъринг мисраларга сингдиб кетган, аynи пайтда, шеърнинг халқчиллиги ва услубий товланишларини таъминлаган.

Миртемир том маънода кўшиқчи шоирдир. Фольклор Миртемир кўшиқларининг томир-томирга ниҳоятда сингдиб кетган. Халк отзаки ижодининг жанри ҳисобланмиш кўшиқ ва унинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда Миртемир ижодига хос миллий руҳ ва халқ психологизмига яқинлик фазилатлари уйғунлашган жойда шоир кўшиқларининг бутун жозибаси намойн бўлади. Умуман, кўшиқ жанри Миртемир ижодий идеали ва бадий тафаккурита жуда яқин тургани боис ҳам шоирнинг “Бир гўзал”, “Яли-яли”, “Пилла”, “Мард йитит, ёринг бўлай”, “Бешотар”, “Қора кўзли”, “Бокиши”, “Барно”, “Келмагин”, “Тўшмасин”, “Армон” каби кўшиқлари ўзининг юксак бадий фазилатлари билан ажралиб туради.

Халқ кўшиқларидаги бадий приёмлардан, тасвир усулларидан, образлар тизими ва шеъринг техникалардан унумли ва ижодий фойдаланиш шоир бадий тафаккурининг таркибий қисмига айланиб кетган.

Миртемир “Тўшмасин” номли кўшиқда фольклор кўшиқларининг поэтикасига мурожаат қилиб, маколларга хос салмоқли фикр ва халқ поэтик ижодининг бой шеъринг хусусиятларининг уйғунлигига эришди. Натижада, шеър мисралари халқ донолигининг ифодаси бўлган афоризмлар даражасига кўтарилди:

*Сўйгулик сўймасга зинҳор тўшмасин,
Ногоҳ ҳакамликка беор тўшмасин.*

Йўлда йўлдошликка бадкор тўшмасин,

Ҳеч киши юртидан канор тўшмасин.

Содда, соз суҳбатга айёр тўшмасин,

Қима тўшса – тўшсин, диёр тўшмасин! (II. 217)

Халқ ижоди кўп йиллик тарихи давомида сайкал топди, бадий жиҳатдан такомиллашди. Кўшиқларда халқимизнинг узок йиллик ҳаётинг тажрибалари, орзу-умидлари, ирдаси ва эътиқоди юксак салмоқли фикрлар ва ҳикматли сўзлар воситасида муҳрданиб қолди. Халқ донолигининг маданияти ва психологизмининг ифодаси бўлган бундай кўшиқлар Миртемирнинг дидактик характердаги “Тўшмасин” кўшигининг яратилишига туртки бўлган. Зеро, “Бадий адабиётнинг халқ отзаки ижоди билан формал жиҳатдан, сюжет ва дидактика жиҳатдан боғлиқлиги мутлақо шубҳасиз ва жуда иборатомузидир”⁴⁷.

Халқ кўшиқлари мавзу жиҳатдан ранг-баранг. Муҳаббат мавзуси энг қадимий мавзулардан бўлгани боис ҳам халқ кўшиқларида салмоқли ўрин эгаллайди. Миртемирнинг ҳам муҳаббат мавзусидаги қатор кўшиқларида халқ кўшиқларига хос етакчи хусусиятлар ижодий ўзлаштирилган. Шоир уларда хижрон изоблари ва висол онларининг лаззатини, соғинч туйғусини, вафо ва сидоқатни халқона услубда, содда ва равон тилда, муҳаббат бобида қиҳрамонлик ва самимийликни ўзида мужассам этган фольклорга хос образларда ифода этади. Бу жиҳатдан шоирнинг “Келмагин” номли шеъри характерлидир. Унда ўз машуқасига талпинаётган, юрғида энг самимий туйғуларни жо этган, машуқасига етишиш учун барча синовларга тайёр турган ёр образи яратилди. Шеърда халқ кўшиқларига хос содда ва аynи пайтда гўзал тасвир усулини кўрамиз:

⁴⁷ Кенита тасвирини и олдий ноҳи. В воссиян томик. Т. I. –М.: 1958. с. 7.

Келма, келмасин, майли,

Йўлда елмасин, майли,

Кутмайман, эрта-ю кеч,

Жиндак жилмасин, майли... (II. 116)

Бу мисраларни ўқиган кишида ошқик ўз машуқасидан аразлагандек, ундан юз ўтираётгандек таасурот қолдиради. Аслида эса, бу мисралардаги шартли маъно ошқикнинг мухаббати янада кучайгани, энди чинда бўлмас даражага келганидан дарак беради. Сир тутилган туйғу навбатдаги мисраларда ошқор қилинади ва ёр образининг характер-хусусиятлари ойдинлашади:

Сўнмиши шикри демасин,

Ҳом ҳаёнда бўлмасин,

Ишқим баттарроқ ҳозир,

Майли, бешинч бўлмасин.

Зан қутулдим, демасин,

Шубҳага йўл бермасин,

Етиб бораман ўзим,

Келма, асли келмасин. (II. 116)

Оддий ҳолат, яъни машуқаси келмагач, ошқикнинг ўзи йўлга отланмоқчи. Лекин бу ўзига ҳос тансик тасвир усулининг пайдо бўлишига сабаб бўлган. Асар ечимининг сир сақланиши, асосий фикрнинг кечиктирилиши лирик қаҳрамон руҳиятининг ўзига ҳос тавсифланишини таъминлаган.

Шернинг ифода йўсини ҳам, товушлар оҳангдошлиги ва такрорий воситалар ҳам, соддалик ва ўша соддалик замиридаги мушоҳада ҳам халқ кўшиқларида ҳос сифат ва фазилатларни эслатади. “Соғиндим – сомон бўлдим”, “Келма, келмасин, майли”, “Жиндак жилмасин, майли” каби мисраларга шаклий жихатдан ўхшаб кетадиган содда ва халқчил мисраларга фольклор

кўшиқларида тез-тез дуч келиш мумкин. Уларда халқ кўшиқларининг руҳи очик-ойди сезилиб туради.

Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши ва унинг ижтимоий, сиёсий ва маданий соҳалардаги акс-садоси ижод жабҳасида ҳам сезиларли ўзгаришлар ясади. Уруш Миртемир ижодининг барча жабҳаларида, хусусан, сўз кўлаш ва образ яратиш бобида ҳам, фольклорга муносабат масаласида ҳам ўзгариш ва янгиланишларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди.

Уруш йилларида Миртемир “Саҳроларда”, “Севги”, “Пилла”, “Мард йигит, ёринг бўлай”, “Қора кўзли”, “Кўзларим йўлингда” каби катор кўшиқлар яратди. Бу кўшиқларнинг негизда халқ ижоди, фольклор мотивлари ётади. Фольклорда халқнинг шонли тарихи, маданияти, руҳияти мужассам эканлигини, чинакам халқчил асар яратишнинг негизи ана шу халқнинг ранг-баранг бадий ижодида эканини аниқлаган шор катор шерлариди ота-она ва фарзанд ўртасидаги, ошқик ва машуқа ўртасидаги турли ижтимоий муносабатларни ифодалайди, қаҳрамонлик дostonларидаги образларга ҳамоҳанг образлар яратди.

Миртемирнинг уруш йилларида фольклорга ҳар қачонгидан ҳам яқинроқ муносабатда бўлишининг сабаби ошқик ва машуқа образлари мисолида ёрқинроқ кўринади. Уруш туфайли икки ёшнинг бир-биридан айри тушиши, лекин бу айрилиқ қанчалик аламли бўлмасин, ҳаётини зарурат эканлиги шор учун ижодий майдон вазифасини ўтайди. Чунки шу йилларда ёзилган кўшиқларда икки ёш ўртасидаги ишқий муносабатлар ва туйғулар тасвири асосий ўрин эгаллайди. Бир томондан, Ватан, эл олдидagi фразанглик бурчи, иккинчи томондан, ёр соғинчи, унга тапшилиш ҳисси, мазкур жараёнда ёр образининг характер-хусусиятлари, моҳияти теранроқ очила боради. Шу маънода, шорнинг

“Саҳарларда” шеъри ва ундаги ёр образи тасвири характерлидир. Урушта жўнаётган йигит севглисига эл бошига отир, синовли кунлар келганлигини уқтиради. Ўз элининг асл фарзанди бўлган йигит Ватанини химоя қилиш масъулиятини биринчилардан бўлиб хис қилади, уруш олов пулкаб турган жанг майдонига отланади:

Тонг елидай саҳарларда

Ёғ устига юрар бўйим.

Юртим учун зўр жангларда

Золимларни қирар бўйим. (1. 242)

Шу билан бирга, йигит севглисининг ҳам қалбига кулок солади. У билан хайрлашар экан, умидсизланмасликка чакиради:

Хуш қол, санам! Жоним, хуш қол!

Омон бўлсам қайтарман ҳам.

Тонг чоғида бўлбул мисол

Дил розини айтарман ҳам. (1. 242)

Шоир шеърни кўшиқ деб атама-да, лекин унда халқ кўшиқларининг руҳи шундоқкина сезилиб туради. Фольклор асарларида, хусусан, қаҳрамонлик достонларида ўз ёрини отир синовларга кузатаётган қиз ҳолатини ифодаловчи лавҳаларга тез-тез дуч келиш мумкин. Миртемир халқ достонларидаги ана шундай лавҳалардан ижодий фойдаланади. Ўз машшуксига етипиш учун ҳам йигит синовларни енгитишга каттик бел боғлайди. Гарчи қутилмаган, отир ҳолатларга тушса-да, ёр соғинчи уни умидсизликдан асраб қолади.

Ўз ёрини жангта жўнатган ватанпарвар қиз ва унинг фронт ортидаги фидокорона меҳнати ўша йилларда яратилган катор халқ кўшиқларида ўз аксини топган. Бундай кўшиқларда жанговарлик меҳнат жабҳасидаги қаҳрамонлиқлар билан боғланиб кетади.

Кўлмодаги келмоним,
Ёғга қарши қиличдир⁴⁸.

Хар бир эккан чигитим
Уларга бир мададдир⁴⁹.

Бу мисраларда фронтда қаҳрамонлик кўрсатаётган, ўз ёрита хар жихатдан мададкор бўлишни хоҳлаётган лирик қаҳрамоннинг орзу-интилишлари ифодаланган бўлса, куйидagi сатрларда бу ҳолат янада кескинроқ тус олади:

Ариқ бўйини ўй,
Ғўзаларга сўя кўй.

Қизсан деман, авжсон,
Асқарликка кўй кўй⁵⁰.

Миртемирнинг катор, хусусан, “Пилла”, “Мард йигит, ёринг бўлай” каби кўшиқларида шоир фронт ортида меҳнат қилаётган, бир дам бўлса-да, ўз ёрини эсдан чиқармаган машшукка образининг руҳий ҳолатини халқ кўшиқларига хос содда услубда очиб беради.

“Мард йигит, ёринг бўлай” кўшинги говий йўналиши, тасвир услуби ва образ яратиш жиҳатидан “Пилла” кўшингининг давомидек тавсирот қолдиради. Шоир “Мард йигит...” кўшигида “Пилла” дати кит образининг янги қирраларини кашф қилади, натижада, образ янада ёркинроқ намоён бўлади. Умуман, шоирнинг фольклор таъсирида уруш йилларида ёзилган шеърларида қиз ва йигит образлари бир-бирини тўлдирди, шеърдан-шеърга тўлишиб, тақомиллашиб боради. “Мард йигит...” кўшигида асосий уруғ лирик “мен”нинг жангда қаҳрамонлик кўрсатаётган севглисига ҳам руҳий, ҳам амалий жихатдан мададкор бўлишини чин кўнгилдан

⁴⁸ Ўбек совет фольклоридан намуналар. –Т.: ЎФА нашриёти, 1954. 25-бет.

⁴⁹ Ўша асар. 29-бет.

⁵⁰ Ўша асар. 29-бет.

истаётганлигига қаратилади. Бу истақ йўлида у энгил-елпи ҳаёлларга берилмайди, балки унга каттик ишонади, бу ишона йитида масъулият ҳиссини яна-да оширишига умид боғлайди:

*Мард йисит, ёринг бўлай,
Ҳам вафодоринг бўлай.
Ёни энгмайин келма,
Мен интизоринг бўлай. (I. 248)*

Шеърдаги халқ кўшиқларига ҳос хусусиятлардан бири – бандининг бошида тақдорланиб келувчи рефрен мисралар асосий фикр – муҳаббат ва шу муҳаббат ортдаги масъулиятни таъкидлаб туради. Бу, ўз навбатида, халқ кўшиқларига қўйиладиган асосий талаблардан бири – кўшкнинг кўй билан муносабатидagi барқарорлиқни ҳам таъминлайди.

Шеърдаги интизорлик туйғуси ва бунинг лирик қаҳрамон образининг моҳиятини англашдаги роли халқ кўшиқларидаги кўйидаги сатрлар билан ҳамоханг:

*Сочларингни тарайман,
Итак рўмол ўрайман.
Фронтидаги ёринни,
Йўлларига қарайман.⁵¹*

Шу даврда яратилган халқ кўшиқларининг асосий мотивларидан бўлган интизорлик туйғуси ёр образининг садоқатини, яъни руҳий ҳолати ва маънавиятини англашда катта аҳамиятга эга.

Халқ кўшиқлари, умуман, фольклор намуналарининг дидактик аҳамияти бўлиб тургани каби, Миртемирнинг уруш йилларида фольклор таъсирида ёзган шеърлари ҳам дидактик жиҳатдан характерли. **Биринчидан**, бундай шеърлар жант

майлонларида жон олиб, жон бераётган йиғитларга руҳий малад бўлади:

*Мард йисит, ёринг бўлай,
Ҳам вафодоринг бўлай.
Сен кўйсиз қолсанг азар.
Мен куч, мадоринг бўлай. (I. 248)*

Иккинчидан, бу каби мисралар ҳар бир жангчига ортида ўз Ғатани, халқи унга умид билан кўз тикиб турганлигини тез-тез ёлга солади:

*Азрошдай олинг аёлаҳ жонини,
Ҳам сарпанг жанубда эл кўрегинини.
От солинг, бағдойи ногохон бўлинг,
Ё элни кутқаринг, ё танти ўлинг... (I. 265)*

Учинчидан, ўз навбатида, бу каби сатрлар жангчиларда интипарварлик масъулиятини оширишга хизмат қилган:

*Жангда жаслон уриб кел,
Ёларни ўлдириб кел.
Соз бўл, мард бўл ҳар қайда,
Қасос олу қириб кел. (I. 248)*

Миртемирнинг “ўч”, “Отлик аскар”, “Тўйчи Эрийитг ўгли” каби шеърларида фольклор романтикаси шонр идеалини ифода этишида манба бўлиб хизмат қилади. Романтик руҳ шеърда ўзига ҳос образларни талаб қилади, шoirнинг бу йилларидаги баъзи шеърларида халқ қаҳрамонлик дostonларидаги Алпомиш, Гўрўгли, Рустамхон каби образларга ҳамоханг тимсоллар яратилади. Лекин лирик сюжет реал замин ва маконда содир бўлаётганлиги бадиний образларнинг ҳаётийлик кучини оширади. Чунончи, шoir “Тўйчи Эрийитг ўгли” шеърда халқ қаҳрамонининг жантлардаги

⁵¹ Ўзбек совет кўшиқларидан намуналар. – Т.: ЎзФА нашриети, 1954. 22-бет.

жасоратини ҳаётий материал сифатида олиб, уни халқ дostonларидаги қаҳрамонлик мотивларини ифодаловчи ритм ва ифода воситаларида беради, натижада, ҳаётий қаҳрамонлик билан афсонавий романтик қаҳрамонлик мотивлари уйғунлашиб кетади.

Ва чонди чақин қаби,

Сел қаби, оқин қаби.

Ташланди ўт қомиса

Ўт қаби, ёқин қаби...

Босиб тушди ўтти ўт,

Ёвда шу дам учди кут.

Тўсди дўзах офатин

Мисли ўт ўтмас соғут. (I. 276)

Адабиётшунос олим С.Мирзаев шонринг бу қаби мисраларига нисбатан шундай танқидий муносабатини баён қилади: “Тўғри, Миртемирнинг уруш даврида ёзган баъзи шеърларида (“Бешотар”, “Тўйчи Эрийтит ўғли” ва бошқаларда) ҳаётдан узок бўлган умумийлик ва мавҳумлик кўзга ташланади”. Адабиётшунос давом этиб, “Бундай шеърларда жангчиларнинг юксак онглилик руҳида олиб борган курашларининг моҳияти аниқ акс этмай қолган”⁵², дейди. Аслида эса “Тўйчи Эрийтит ўғли”да “ҳаётдан узок бўлган умумийлик ва мавҳумлик”ни кўрмайсиз. Ўзбек ўғлини Эрийтит ўғлининг жасорати⁵³ ҳақиқатан ҳам афсонавий қаҳрамонлик даражасида туради. Унинг бу қаҳрамонлиги онгсиз равишда амалга оширилмаганлиги ҳам танқидчининг “жангчиларнинг юксак онглилик руҳида олиб борган курашларининг моҳияти аниқ акс этмай қолган”, деган фикрларининг унчалик тўғри эмаслигини кўрсатади. Бизнингча,

танқидчининг бундай фикрга келишига шеърдаги романтик руҳнинг қучилиги сабаб бўлган бўлса, эҳтимол. Уруш йилларида халқни қаҳрамонликка руҳлантирувчи кўпгина шеърларда фольклор романтикасига хос кўтаринкиликни назарда тутсақ, Тўйчи Эрийтит ўғли жасоратининг шеърда қучли пафос билан романтик руҳда берилиши унинг ҳаётийлик қучини йўқотмайди, аксинча, образ замиридаги моҳиятти ўқувчига етказишда шонрга қўл келди.

Миртемирнинг харобий лирикасидаги айрим мисралар халқ қаҳрамонлик дostonларидаги жанг олдиан айтилаётган сафарбар мисраларни эслатади. Чунончи:

Уларни ўлдиринг, бўлмаг ҳеч тушун,

Тутқулликда бошга тушар қора кун. (I. 265)

Майдон аро қишнар тулпор,

Учиб келар мисли шунқор,

Навриси торт, ўтти ёр,

Зафар олтиг, шон ичинда... (I. 249)

Бундай мисраларда душманни омонсиз қиришга, элни баюю офатдан қутқаришга даъват этувчи, халқ дostonларидаги қаҳрамонлик мотивларини ифодаловчи ритм ва ифода воситаларининг таъсири, айниқса, ёрқин кўринади.

Қатта санъаткорларнинг ижодий тажрибалари шунини кўрсатадики, улар халқ ижодини бутун ҳаётлари давомида ўрганадилар. Миртемир суҳбатларининг бирида шундай дeтaн эди: “Фольклорни ўрганишда, фольклорни билишда ҳикмат кўп. Ўзим ҳам энди-энди пайқаб, тушуниб келаяман”⁵⁴.

⁵² Мирзаев С., Шермухамедов С. Холмриг давом ўзбек адабиёт тарихи. –Т.: Ўзбекистон, 1993. 313-б.

⁵³ Тўйчи Эрийтит ўғли – 93 танаси билан душман аъбодурусини беритган ўзбек ўғлини.

⁵⁴ Миртемир. Асарлар. 4 жилдик. 4-жилд. –Т.: Ё. Ғулом номидиги Адабиёт ва санъат нашрияти, 1983.

Ҳақиқатан ҳам, шоир фольклорни халқ донолигининг намунаси сифатида эъзозлайди, шоир ва ёзувчиларни фольклордан ўрганишга, ундаги айрим образлар, сўзлар, ибора ва мақоллар, хикматли сўзлардан ижодий фойдаланишга чақиради. “Умуман, фольклор – тушунган одамга каттақон бир хазина...”⁵⁵, дейди шоир. Дарҳақиқат, фольклор намуналари йиллар давомида такомиллашиб, сайқаллашиб, фикрий салмоғи ошиб келаётган маънавий хазинадир. Ундаги айрим мисраларда, ибора ва мақолларда, хикматли сўзларда бой ҳаётий тажриба, билим ва фалсафа мужассамлашган.

Ҳар бир шоир ва ёзувчининг ижодий етуқлик палласида унинг асарларидаги маъно салмоғи ошади. Бу ижодкорнинг бой ҳаётий тажрибаси, билим савияси, тафаккурининг камолоти ва бадий-ликиннинг барча қирраларини мукаммал эгаллаши жараёнида юзата келади.

Миртемир ҳам 1976 йилда “Бахшиёна тўртликлар” туркумида катор тўртликлар яратди. Шоир бу туркум шеърларини “Бахшиёна тўртликлар” деб номлаши ҳам бежиз эмас. Унинг дидактик жиҳатдан характерли бўлган тўртликларда фольклорнинг таъсирини сезиш мумкин. Уларда шоир фольклор асарларининг поэтикасига мурожаат қилади, халқ донолигининг ифодаси бўлган афоризмлардан, мақол ва иборалардан, халқ поэтик ижодининг бой шеърӣй вазнларидан кенг фойдаланади. Бундай тўртликларда ижтимоий муносабатлар ва ахлоқий меъёрларга таянган ҳолда иборатомуз фалсафӣй фикрлар билдиради. Эътиборли томони шундаки, Миртемир тўртликларининг аксариятига халқ донолигининг ифодаси бўлган алоҳида бир мақол ёки хикматли сўз асос бўлади. “Яхши” тўртлигининг яратилишига “Шакарнинг ҳам ози яхши” деган халқ мақоли асос бўлган:

*Ҳилдирмағнинг сози яхши,
Ҳар нимагинг ози яхши –
Дўракнинг ҳам, сўзининг ҳам,
Бахманиннг ҳам, бўзининг ҳам.*

“Кунинг келипти-да...” тўртлигида санамай саккиз дегувчи, ўз даври келиб бировлар билан ҳисоблашмай қолган кишилар очик киноя остига олинади:

*Шонириб-шонириб Шодмонжонга сўз,
Ўтириб-ўтириб Ўрмонжонга сўз.
Қарама ҳеч кимнинг қош-қовоғига,
Санамай саккиз де, ўйнамай тўққиз.*

Шоирнинг “Тонг” номли тўртлигида гўзал табиат тасвири лирик қаҳрамон руҳиятини очишга қаратилди. Шеърда ноёб тасвирий воситалар мисраларнинг бадийӣй нафосатини ошириш билан бирга, образ моҳиятини теранроқ тушунишга ёрдам беради:

*Тонг мовий жаҳонга ёруғ сочир мўй,
Тўқур инжурлардан шаднамлик шолча.
Кўрку жамолидан кўзим бўйса ҳўй,
Шафқатлардан тутир шак рўмолча.*

Шоир тўртликлари образ нуктаи назаридан ҳам ранг-баранглик характерига эга. Фольклорга хос солда, сўзлашув услубига яқин, поэтик нафосатдан бир оз узокроқ (баъзилари) бўлган мисралар замирида теран фалсафа, тўлақонли поэтик образларни кўриш мумкин. Уларда ўз манфаатлари йўлида доим бирга бўлган дўстларидан ҳам воз кечган субтисиз инсонлар ҳам (“Бирга эдик...”), ўз севилиси учун ҳар қандай синовга тайёр турган саломатли ёр образини ҳам (“Ҳеч қуримас”), туғилиб ўстан

⁵⁵ Миртемир Асирлар, 4-жилда, –Т.: Ғулом номлиги Адабиёт ва санъат нашрияти, 1983.

туپроғини эъзозловчи, ундан фахрланиш туйғусини туйётган ватанпарвар ўғлон образини ҳам ("Мен") учратамиз.

Бадий адабиётда, хусусан, шеърйи асарларда сўзнинг бадий имкониятларини ўрганиш шоир бадий маҳоратини ўрганишнинг асосини ташкил қилади. Шунинг учун ҳам улкан санъаткорлар ҳамиша тилга алоҳида аҳамият бериб келганлар, бадий асарда сўзнинг ўрнини асарнинг асосий кимматини белгиловчи омиллардан бири ҳисоблаганлар.

Сўз образли тасвир воситасига айланиши, ўқувчига эстетик таъсир қилиб, унда турли ҳиссийатларнинг кўзғолишига сабаб бўлиши учун ижодкордан сўзларнинг нозик маъно катламларини, уларнинг услубий бўёқлари ва маъно товланишларини юксак дид билан идрок қилиш талаб этилади. Бу жараён ижодкорда тажриба, маҳорат, поэтик нутқнинг ўзига хос томонларини чуқурроқ тушуниш ва ҳаётйи кузатишлар натижасида шакллана боради.

Халқ оғзаки ижодининг Миртемир шеърйитига таъсири, айниқса, лексика бобида, ранг-баранг образларда, тасвир усули ва бадиййи приёмларида очик кўзга ташланади. Айниқса, халқ сўзлашув услубига яқинлик, хусусан, шевага хос, халқ бадиййи тилида ўрин олишга улғурмаган тил бирликларининг кўп учраши Миртемир ижодининг халқ оғзаки ижодига яқинлиги натижасидир.

Миртемир ижодида халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиёт имкониятлари синтезлашади, натижада, шоир яратган айрим образларда, ифода услубида романтик руҳ ва реалистик услуб уйғулиги кўзга ташланади.

Миртемир ижодининг халқ оғзаки поэтик ижодига муносабати шунйи кўрсатадики, фольклор ва ёзма адабиёт ўртасидаги муносабат масаласи бугунги кун адабиётшунослигининг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Ижодкорнинг

услубий изланишлари ва бадиййи маҳорати, маълум даражада, унинг оғзаки ижодига бўлган муносабати жараёнида шаклланади. Хусусан, ижодкорга оёраз яратиш борасида халқ оғзаки ижоди, ундаги услуб ва маҳорат масаласи катта ижодий мактаб вазифасини ўташи, шубҳасиз.

Сўз ва портрет

Портрет санъати бадий адабиётда образ яратишнинг муҳим шартларидан биридир. Образнинг бадий баркамоллигини таъминлашда, қаҳрамонлар дунёсини очишда портретнинг ўрни бекиёс. Бадий асар ғояси, қаҳрамонлар характери таъғлиқ бўлиш эса портрет санъатининг ўта муҳим жиҳати ҳисобланади. Бадий асарда, хусусан, шеърятда портретнинг вазифаси фақат тасвирийликни таъминлашгина эмас, балки образ характери, руҳиятини ҳам ёритишидир. Зотан, портрет ўз моҳиятига кўра персонажнинг ташки қиёфаси орқали унинг руҳий олами ёритиш ёки, аксинча, батафсил тасвирланган руҳий дунёси орқали унинг ташки қиёфасини ҳам тавдалантиришидир.

Миртемир шеърларида бадий портрет воситасида образ моҳиятини очишга, характери ёркинлаштиришга, персонажлар руҳиятидаги турли товланишларни бадий акс эттиришга интилади. Унинг лирик портретлари, ўз навбатида, шoirнинг муайн образга, бирон ижобий ёки салбий ҳодисага муносабатини аниқлашда муҳим роль ўйнайди. Шоир, айниқса, портрет тасвирининг ҳаётий чизгиларга бой бўлиши ва миллий рангларда товланишга эътибор беради. Миртемирнинг тасвир этилаётган қаҳрамонга муносабати муҳим бўлиб, айтиш мумкинки, бу ҳол образни тўлақонли идрок этишда асосий нуқталардан бири ҳисобланади. Шоир "Фақат қалам билан ёзмайди, балки сўз билан сурат чизади, сурат чизганда ҳам расомга ўхшаб одамларни беҳаракат тасвирламайди, балки уларни мутасил ҳаракатда"⁵⁶, турли руҳий ҳолатларда тасвирлашга интилади.

Миртемир қаҳрамонлар портретини бир ўриндаёқ тугал тасвирламайди. Умуман, шеърӣ асарда бунинг ҳаминша ҳам

ПОРТРЕТ ВА ПЕЙЗАЖ ТАСВИРИДА СЎЗНИНГ
ҒОЯВИЙ-БАДИЙ ВАЗИФАЛАРИ

И БОБ

Сўз ва портрет

Сўз ва пейзаж

Бадий асарда, хусусан, шеърятда портретнинг вазифаси фақат тасвирийликни таъминлашгина эмас, балки образ характери, руҳиятини ҳам ёритишидир. Зотан, портрет ўз моҳиятига кўра персонажнинг ташки қиёфаси орқали унинг руҳий олами ёритиш ёки, аксинча, батафсил тасвирланган руҳий дунёси орқали унинг ташки қиёфасини ҳам тавдалантиришидир.

Табиат ва Инсон муносабати ҳар доим ҳам адабиётнинг бош мавзуларидан бири бўлиб келган. Инсоннинг тафаккурининг улуғ зотлари табиатга ҳаминша эзгу назар билан ёндашган. Табиат ва унинг бирлигини теран аниқлаган ҳолда табиат тақдир билан ўз тақдирини, қаҳрамонлари тақдирини боғлашган.

⁵⁶ Сўттон И. Адабиёт назариси. –Т.: Ўқитувчи, 1986. 210-211-бетлар.

имконияти бўлавермайди. Портретни бўлакларга ажратиб тасвирлашнинг ўзига яраша афзалликлари бор. Чунки бир ўриндаёқ тугал тасвирланган портретда образнинг ички олами мукаммал ифодасини топмаслиги мумкин.

Немис адабиётшуноси Хотхолд Лессинг: “Хаётда ҳеч нарса кўлнинг ҳаракатидек таъсирчанликни бера олмайди, айниқса, ҳажжонли жараёнда; аммо кўл ҳаракати ишгирок этмаган ва унинг ҳаракатини ифодалай олган юзнинг ҳолати яна ҳам таъсирчанроқ бўлади”⁵⁷, деган ва рассом, аввало, чиқадиган портретнинг асосий композицион марказини топиб, бутун фикрни ўша ерга жамлашини, ана шундагина ўзгалар диққатини жалб эта оладиган жозибалор киёфа ярата олиши мумкинлигини ўқитган эди. Шу нуктадан назардан, шоир қаҳрамонларининг алоҳида ҳаракатлари: йитиси, кулгиси, турли миник ва пантомимик ҳаракатлари воситасида уларнинг айни пайтдаги руҳийлигини, маънавий дунёсини очипла ҳаракат қилади. Образ ёки персонажнинг ташки киёфаси, хатти-ҳаракатлари ва баъзи аъзоларининг тасвири орқали унинг ички дунёсига назар ташлайди. Бунда кўз, қош, юз, киприк ва бошқа аъзолар таъсирини кучайтириш орқали сағдрлардаги таъсирчанликка эришади.

Жаҳон адабиётининг азалий ва абадий мавзуларидан бўлган муҳаббат Миртемир шеъротида ўзгача талқин ва оҳангларда тараннум этилади. Шоир ёр портретини чизар экан, ўзига хос таъсир восита ва усулларидан фойдаланади. Масалан, ёрнинг ташки портрети унинг ички киёфасидаги гўзаллигини акс эттириш учун асосий восита бўлиб хизмат қилади. Айниқса, ёрнинг ташки киёфаси, характери, маънавий оламига хос хусусиятлари батафсил ифодадада бисотидаги энг гўзал, нафис сўзлардан истифода

элади. Шоир “Кўз” шеъротида кўз ифодаси воситасида ёрнинг гўзал киёфасини яратди. Кўз, маълум маънода, калбнинг ташки кўзусидир. Шунинг учун шоир портрет яратишда қаҳрамонларнинг кўзига алоҳида эътибор беради. Кўз тасвири образ яратишнинг, унинг руҳиятидаги нозик товланишларни ифодалашнинг муҳим воситаларидан биридир. “Кўз” шеъроти биргина кўз ифодасида образнинг гўзал маънавий дунёси ва бетақдор ташки киёфаси ўз аксини топади.

Эй, сўзгун кўзларингдан,

Кўзларим узоқмайман,

Тақдир керакмас газал –

Бир сўз ҳам бўлмайман.

Қандоқ жодуғар кўз бу,

Киприк эмас – қундуз бу,

Оламга тугилгандай

Айни саҳар юлдуз бу... (II. 140)

Шеърот парчада инсон портретининг икки унсур – кўз ва киприк воситасида ёр образининг тиник чеҳрасини тасвирлайди. Миртемир портрет тасвиридаги ана шундай маҳоратга эришувида унинг сўздан фойдаланиш санъати муҳим роль ўйнайди. Одатда, кўз ёки киприк инсон портретининг алоҳида унсурлари сифатида унинг чеҳрасининг тўлиқ тасаввурини бермайди. У ёр тасвирида унинг гўзаллигини таъкидлаган ҳолдагина маълум маъно касб этади. Тасвирдаги “сўзгун”, “жодуғар”, “қундуз”, “юлдуз” каби ўхшатиш ва сифатлашлар ёрнинг бетақдор ташки киёфасини акс эттириш билан бирга, унинг гўзал ички оламини ҳам ифодадада хизмат қилади.

Миртемир қаҳрамонлар киёфасидаги кўз ифодасига алоҳида эътибор беради экан, уларнинг ташки гўзаллигига ва айни пайтдаги

⁵⁷ Лессинг Г.З. Живопись и поэзия. – М.: 1957. с.121.

рухий ҳолатига мос сифатловчи сўзлардан фойдаланади. Шоир ижоддаги “чакмок кўз” (“Сув ва сулув”), “хайратли, кора чўғ кўз” (“Тардалик”), “самовий кўз”, “хаёли кўз”, “сирли маъноли кўзлар” (“Биби Марям”), “сузгун кўзлар”, “жодутар кўзлар” (“Кўз”), “меҳригёни кўзлар” (“Кулгичи”), “хасрат ва армонли кўзлар” (“Култена”), “чакки кўзлар” (“Сутдек ойдин”), “махлиё кўзлар” (“Хинду раққосасига бағишлаганим”), “уйчан кўзлар” (“Аброр Хидоят”) каби образли ифодаларда сифатловчи сўз образининг ташки киёфасини акс эттириш билан бирта руҳиятини ҳам ифодалайди. Аслида, кўз билан боғлиқ бу каби сифатловчи сўзлар кўзининг эмас, калбнинг, образ характериининг белги-хусусиятини ифодалайди. Айтайлик, “мунгли кўзлар”, “хаёли кўзлар” каби тасвирий ифодалардаги “мунгли”, “хаёли” каби сифатловчи сўзлар фақат кўз эмас, балки шахснинг, руҳиятининг ҳам шундай сифатларда эканлигини англатади. Шу маънода, кўпинча, шеърдаги кўз ифодаси образнинг руҳияти, шахсияти, маънавияти билан боғланиб кетади.

“Сув ва сулув” шеърда шоир сувчи кизининг “сулув” чеҳрасини тасвирлар экан, унга илова қилинган “чакмок кўз” каби образли ифодалар кизининг гўзаллигини таъкидлаш билан бирта, унинг характеридаги қайсарлик ва шижоатни ҳам ифодалашга хизмат қилган:

Сўлқидоқ, дўндикқина,

Яланг оёғ, қорамтир.

Кўз чакмок, тучуққина,

Ҳар одими гўё сир. (1. 131)

Миртемир баъзи шеърларида образнинг маънавий оламга хос чизгилар унинг ташки киёфасини акс эттиришда муҳим роль ўйнайди. Умуман, қаҳрамоннинг ички оламини батафсил

тасвирлаш билан ҳам унинг ташки киёфасини яратиш мумкин. Бунда шеърхон назарида лирик қаҳрамоннинг ички ва ташки киёфалари орасида уйғунлик пайдо қилиш лозим бўлади. Шеърхон лирик қаҳрамоннинг ички оламга хос чизгиларни ўқир экан, унинг назарида, қаҳрамоннинг ташки киёфаси ҳам жонланиши керак.

Миртемир “Биби Марям” шеърда “тангри маъшукиси” Биби Марям образини, унинг илоҳий портретини яратди.

Мазкур шеър ва унинг яратилиш тарихи шоир ижоди ва эстетикасининг муҳим белгиларини ўзида ифодалаган. Унинг яратилиши ҳақида шоир Шоислом Шомухамедов шундай ҳикоя қилади: “... Бир кун гўзал Пицунда ярим оролга экскурсия бордик. Унда XII-XIII асрлардан қолган бир қалъисо бор.. Унда кишини хайратга солаётган гўзал Биби Марям тасвири ҳам бор. Миртемир ака унга боқдилар-у, дол қолдилар. Бир оздан кейин ташқарига чиқиб, боғ кезиб, ўрмонда сайр эта бошладик. Аммо менинг олдимдаги дилкаш ва хушёр йўлдошдан... асар ҳам қолмаган эди.

Энди Миртемир ака ҳеч нарсани эшитмас ва туймас, унинг бутун борлигини Биби Марям хаёли чўлгаб олган эди. Ёнимда пичирлаб шеър тўкиб борар, сатрларни кўрсаткич бармоқлари билан ҳавога ёзар, шу ондаёқ кераксиз топиб, кескин кўл ҳаракати билан ўчириб ҳам ташлар эдилар...

Эртасига пешингача устоз уйларида чинқадилар...”⁵⁸

Ҳақиқатан ҳам, бу хотирада ижодкорнинг руҳий дунёси, эстетик олами ҳақида айрим характерли жиҳатлар акс этган. Унда шоирнинг санъат асарларидан қанчалик таъсирланиши ҳам, унга қанчалик мафтун бўлиши ҳам, ижод жараёни ва ундаги ўзига хосликлар ҳам ўз ифодасини топган. Шоир Биби Марям сиймосини

⁵⁸ Миртемир замонадошлари хотирасида. III Шомухамедов. Бир шеър тарихи. –Т.: Ғ. Ғулом номидан. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. 58-бет.

яратар экан, инсоният ҳақида, унинг дунёқарашидаги эврилишлар, депсинишлар ҳақида чуқур фалсафий мулоҳаза юритилди. Бу жараёнда шоир ўз дунёқарашини, маънавияти ва юксак билимини ҳам намоян этади.

Айниқса, шеърда “тантри маъшуқаси”нинг сиймоси ўзининг муқаммал ифодасини топган. Портрет санъати ва унинг образ тасвиридаги аҳамияти юксак маҳорат билан очиб берилган. Биби Марямнинг маънавий оламига хос ифодалар унинг ташки киёфасини акс эттиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган. Шу маънода, Биби Марям портрети психологик портретдир. Шоир Биби Марям портретида ташки чизгиларга деярли тўхталмайдди, лекин ички портрет орқали унинг ташки киёфасини ёритар экан, улар ўртасидаги уйғунлиқни топа олган.

Чинкам сулувсиз, чинкам барно,

Тенги кам сиймо.

Кўзингизда асрий ва сирли маъно,

Мужассам зако (П.40)

Лирик тасвиридаги “сулув”, “барно” каби тасвирий сўзлар ташки киёфага хос умумий чизгиларни ифодаласа-да, аслида образнинг гўзал маънавий дунёси ҳақида тасаввур бералди. Шеърда кўз ифодаси юксак ғойивий вазифани ўтайди. Биби Марям калбидagi энг ҳароратли туйғулар, ноёб ғазилатлар унинг “асрий ва сирли маъно” қасб этган “самовий” кўзлари воситасида ифодаланган.

Лекин кўзингизда бир олам ҳаё:

Осмоидай ғумбаздан мана ҳозир ҳам,

Қарар кўзларингиз, самовий кўзлар,

Тангри маъшуқаси, о Биби Марям... (П.40)

Шеърда ташки портретага хос кўз тасвири образ характер-хусусиятнинг ташки ифодасига, маънавиятининг кўзгустига айлانган. Биби Марям портретида хос чизгиларда ҳар бир сўз ўзининг ғойивий-мантикий асосига эга. Биби Марямнинг муқаддас сиймоси, юксак ақлу зақоси, бой маънавий олами кўз ифодаси билан боғлиқ “асрий ва сирли маъно”, “мужассам зако”, “бир олам ҳаё” каби ифодаларда ўз аксини топган. Кўз ифодасига “самовий” сифатловчисини бериш билан шоир Биби Марямнинг илохий сиймосига, муқаддас шахсиятига ишора қилади. Шоир шеърда бадий портретни асар ғоясига хизмат қилдиради, шеърда портрет тасвирига хос ҳар бир сўз Биби Марямнинг мураккаб ва илохий сиймосини яратишга бўйсундирилган. Ташки портретага хос биргина кўз ифодасида образнинг бутун ички оламини, ёки аксинча, ички портретага хос ифодалар воситасида Биби Марямнинг нузли сиймосини гавдалантиришга эришган.

Миртемир поэтикасининг, хусусан, портрет яратишда сўздан фойдаланишдаги ўзига хос хусусиятларидан яна бири унинг образни турли ҳолат ва вазиятларда хатти-ҳаракатлар воситасида ифодалашдир. Немис адабиётшуноси Х.Лессинг “Шеърят баданини ҳам акс эттириши мумкин, ammo бу ҳаракат воситасида амалга оширилиши керак”³⁹, деган эди.

“Боёо” шеърда Миртемир Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлган ўғлидан айрилган ота образини, унинг руҳиятини, чуқур драматик ҳолатини бадий акс эттирган. Машъум хабарни эшитган отанинг кўзларидан уйғу қочади. Шоир отанинг руҳий ҳолатини унинг хатти-ҳаракатлари, ташки кўринишлари воситасида очиб бералди:

Уйғу тугал қонди чол кўзларидан

³⁹ Лессинг Г.Э. Любопыт и в границах живописи и поэзии. — М.: 1957, с.183.

Сархона синахдай тортиди чилимини... (l. 270)

Рухий ҳолатни ақс эттириш учун топишган ноёб бадиий деталь – отанинг чилимга ёпишиши орқали шоир унинг қалб ярасига, мотамсари ҳолатига ишора қилади. Ота ўғлидан қолган ягона ёдгори – набирасини кўлига олар экан:

Титрар беихтиёр, тугилгандай тўйдоқ,

Оптоқ соқолларга ларза тушади,

Нуроний юзларда икки қатра ёш

Садаф донлардек юмшаб кетар.

Росилар қоматини ўша лаҳза чо,

Ўт нарча синағари неварасини,

Матрур ва меҳрибон ўнади тақрор... (l. 270)

Шеъринг парчада ҳар бир сўз ўзига яраша руҳий мазмун ва мантаний асосга эга. Оғир жудолик набирасини кўлига олган чолнинг қалбини яна бир қарра ларзага солади, “туғнок туттандай титраб” кетади. Бобо набирасини кўрганда жудоликни яна бир марта оғир ҳис этади, унинг кўзларида ёш қалқийди. Шу лаҳзадаёқ чолнинг руҳиятида кескин ўзгариш юз беради: “*Росилар қоматини ўша лаҳза чо*”. Чолнинг руҳиятида юз берган бундай кескин ўзгаришни икки сабаб билан изоҳлаш мумкин. Биринчиси, ҳар қандай вазиятда ҳам аёл кишининг олдида кўз ёши тўкиш ўзбекман деган эр киши учун ҳос фазилат эмас. Бу ўринда шеъринг парчанинг биринчи мисрасидаги “беихтиёр” сўзи ички алоқа асосида учинчи ва тўртинчи мисралардаги мазмун билан боғланади: чолнинг кўзлари беихтиёр ёшланади. Иккинчиси, ўғлидан айрилга бўлса ҳам ўзи тирик экани, набирасини ўзи тарбиялаш мумкин экани, энг асосийси, ортида зурриёти қолаётгани отанинг қалбини нурлантиради: “*Ўйсам, зурриётим қолар жасхонда...*”. Набирасини “матрур ва меҳрибон” ўпиши орқали эса шоир бобонинг юқоридаги

иккинчи сабабга нисбатан қатъий аҳдини таъкидламоқчи бўлади. Шеър давомида бобонинг “набирам” эмас, “бобамсан” дея тақрор-тақрор айтиши ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Шеърда чин ўзбек қариясининг сиймоси, ички ва ташқи қиёфаси ҳаётинг деталлар воситасида жонли тавдалангирлипан. Хусусан, шоир бобонинг нуроний чеҳрасини, беғубор қалбини, кўркем, нузли сиймосини унинг “оптоқ соқоллари” орқали тасвирлайди. Рухият тасвирига оид чизтилар бевосита берилмаган бўлса-да, бобонинг хатти-ҳаракатлари, тап-сўзи ва тана аъзоларининг тасвири орқали унинг руҳиятидаги ўзгаришлари, қалб товланишларини пайкаш мумкин. Бунда сўзнинг маъно-моҳиятини чуқур тушуниши шоира кўл келади. Бобонинг қиёфасида, руҳиятида соф миллий қолорит сезилиб туради. Умуман, Миртемир шеъротида, у яратган бадиий портретларда бу тенденция доимо ўстуворлик қилади.

“Бобо” шеъротида шоир ўз ўғлидан жудо бўлган ота образини, унинг фожиаги дамлардаги қиёфасини яратса, “Йити” шеъротида жабрлида онанинг сиймосини тиклайди. Миртемирнинг уруш йиллари поэзиясида ота, она, ўғил ва набира образлари тез-тез учраб туради. Бундай шеърларида урушда ҳалок бўлган ўғлидан айрилган ота-оналарнинг жудолик дардини, бўқилмас иродасини, синовли қуллада ҳам ўзига таскин ва тасалли топа олган ўзбек қарияларининг ҳаётини шоирона теран нигоҳ билан талқик этади. Набира образи воситасида шоир ўзининг урушда бўлган чексиз нафратини таъкидламоқчи бўлади. “Йити” шеъротида чуқур лиризм билан сугорилган сатрларда онанинг характери, ташқи қиёфасига ҳос чизтилар ва мотамсари ҳолати бевосита уруш ва унинг оқибатларига қарши кўйилади. Шеърининг дастлабки сатрларидаёқ мусибатли қайфият сезилиб туради:

"Ох... Диларни эзиб келар бу йиғи..."

Мунчалар ширатган қандай кўрулик?" (l. 277)

Шеър давомида аник бўладики, бу "кўрулик", бу "йиғи" – жудолик йиғиси, тақдир кўрулиги. Ҳар бир ҳаракат, сўз, ҳолат ёки киёфа руҳиятни фош қилиб турганидек, онанинг ҳам тамгин қайфияти, руҳиятида юз бераётган замзамалар унинг ташки киёфаси, сўз ва ҳаракатлари воситасида ифодаланади:

Сочларинг ёйибсан мисти оқ бўлди,

Эгинингга қийибсан мотам либоси,

Ўғилнинг сурати кўнларингга бут

Сени адо қилмиш фарзанд савдоси

Мушбат қаддингни бўкмиш мисти ёй. (l. 277)

"Опток соч", "мотам либоси", "ўғилнинг сурати", "фарзанд савдоси" каби сўз ва иборалар онанинг айни пайтдаги ташки киёфаси ва руҳиятига хос чизгилар бўлиб, улар кўламли говий мазмунга эга. "Опток соч" ибораси қайта-қайта такрорланади, бу билан жудолик дардини нақадар отир эканини таъкидлаш билан бирга, онанинг нуруний сиймосига ҳам ишора қилади. Онанинг портрети шеър давомида босқичма-босқич: хатти-ҳаракатлари ва ҳолати, этникалиги либоси, юз тузилишига хос жиҳатларни акс эттириш жараёнида намён бўла боради. Онанинг дардли киёфаси жуда ёркин ифодаланган. Мисраларда унинг сурати ҳаётий бўёқларда тиник чизилгани боис, шеърхон кўз ўнгига яққол таваллалади. Онанинг мотамсаро киёфаси урушга нафрат туйғусини уйғотади, она учун ягона тасалли – набира образи эса урушнинг фавқулодда ҳолатига, ҳаётий сўндириш каби оқибатларига қарши қўйилади.

Портрет гоёга хизмат қилиши керак экан, бунинг учун ҳар бир сўз ва тасвирий ифода маъно салмоғи ва говий функциясига эга

бўлиши лозим. Шеърдаги "ох", "йиғи", "кўрулик", "асрдийда", "озор", "ранж", "мушбат", "қайғу", "мунг" "фигон" каби сўзлар онанинг руҳияти билан боғлиқ жиҳатларни акс эттириш билан бирга, енинг "ёй" каби бўкилган қаддини, мотамсаро ташки киёфасини асослаш учун ҳам хизмат қилган.

Портрет тасвирида майда тафсилотларга эътибор қилиш, баъзида, китобхонни тасвирланаётган образнинг ўига хос жиҳатларидан четга тортиши мумкин. Миртемир ҳам портрет тасвирида метёрга амал қилишга, ортикача тафсилотларга берилмасликка ҳаракат қилади. Бу жиҳатдан, баъзан қисқа портрет чизгиларидаёқ поэтик образнинг моҳиятини очиништа муваффақ бўлади. "Ўғил" шеърда ота ва ўғил ўртасидаги ахлоқий муносабатларни, нозик кечинмаларни уларнинг қисқа-қисқа портретларида суратланганди:

– Ўғил қутлуғ, – дейди жисдий чол,

Ғурури барқ урар кўзиди.

– Қутлуғ, ота, – дейман эаб хушхол,

Жиндак ҳаё аён юзимда. (l. 151)

Фарзанд кўрган ўғилнинг ўз отаси олдига ҳажжонганиши, бир оз тортиниш ҳиссини туйиши – ўзбекона ноёб миллий кечинма. Шoir ўғилнинг "хушхол" ахволи, "жиндак ҳаё аён юзи" тасвирида айни шу нозик кечинмага ишора қилади. Қисқа портрет чизгиларидаёқ ўғилнинг гўзал маънавий киёфаси, миллий руҳияти, қалбидаги ноёб ахлоқий сифатлар ўзининг тугал ифодасини топган. Бундай ўринларда шoir қаҳрамонлар руҳиятидаги нозик товланишларни излайди, унинг ташки портретдаги ифодасини ўқувчига етказди. Отанинг характер-хусусияти: вақтинлик, босиқлик, ҳажжон ва ифтихор туйғусини шoir унинг "жилдий" ҳолати, "ғурур барқ этган кўзи" орқали ифодалайди.

Миртемир шеърининг тасвирийликка мойиллиги, ривоят элементларининг кўп учраши унинг шеърларида портрет санъатига ҳам таъсир этиб, қаҳрамонларнинг ички ва ташқи киёфларини муттасил ҳаракатда, ўзаро узлуксиз тўқнашувларда тасвирлаш имконини беради. Бундай шеърларда портрет факат тасвирийликни таъминлабгина қолмай, балки образ моҳиятини чуқурроқ очиб билан бирга, унинг ҳаётини чизиларга бой бўлиши учун ҳам хизмат қилади. Воқеабанд шеърларда фаолит жараёнида образ ўзини ўзи намоен этади.

“Тошбу” шеърда Тошбу портретини ҳаракат, фаолит жараёнида, нарса-ҳодисаларга нисбатан муносабатлари заминда тиклайди. Шеър Тошбу характерида хос, унинг маънавий оламни ёритувчи мисралар билан бошланади:

*Чайирсан, чечансан, чуқурсан, сўзсан,
Эртақдай эзгусан, бўлоқ янглиг пок.
Кўз ололмас ҳатто илгаси кўзсан,
Ҳолбуки, мунглисан. Ғамдин кўнглиг чок. (II. 294)*

Шеърда воқеабандлик, тасвирийлик устуңлик қилади. Тошбу характеридаги меҳнатсеварлик, чидам ва бардош, вафо ва садоқат каби инсоний фазилатлар уруш ортидаги оғир меҳнат жараёнида намоен бўла боради. Тошбу айрилиқ азобини ҳам, хижрон аламини ҳам меҳнат билан енгишга интилади. У ёрита факат шу меҳнати билан муносиб ёрдам бера олишини теран аниқлайди. Ҳудди шу жараёнда меҳнаткаш, садоқатин ёр киёфаси намоен бўлади:

*Эғнида қалти тўи, оёқда этик,
Кўнгли кўйдинг суюк нахтазорингга,
Жуякларда қолдинг қош қорайғунча,
Тер тўқиб, кўз тикдинг ўз девқорингга... (II. 294)*

Лирик парчадаги Тошбунинг ҳаракат жараёнида тасвирланиши қаҳрамон портретининг динамик тус олиши унунгина эмас, балки шу орқали унинг ишчанлигини, бўтун ҳаёли ва ҳаёти халқ юкини енгиб қилишга, ёрита муносиб бўлишга қаратилганлигини кўрсатиш учун ҳам хизмат қилади. Портрет тасвиридаги ҳар бир сўз, тасвирий ифода образ моҳиятини очиб, унинг характеридаги гўзал сифатларни ёритишга қаратилган:

*Бўрмалик кўйлак ҳам, нимчано гилжик,
Сирғалар сандиққа тушди. Бардош бу...
Ҳилватта ёш тўқинг ёмғирдай сим-сим,
Кейин йиғи ҳам тарк. Бош бўйдинг, Тошбу... (II. 294)*

Тошбунинг меҳнат жараёнидаги киёфаси “Эғнида қалти тўи, оёқда этик”, “Эсда турмас эди соч тараш ҳатто” каби мисраларда ифодаланса, унинг характеридаги ишчанлик фазилати “Кўнгли кўйдинг суюк нахтазорингга”, “Жуякларда қолдинг қош қорайғунча”, “Қиров кетмасидан таширдинг ўғит”, “Ўз бўйинг-да эди сўв, ўйтоқ, чопиқ” каби мисралардан аниқлашиб туради.

Шеър давомида Тошбу образи вафо ва садоқатнинг гўзал тимсоли сифатида намоен бўлади. Тошбу кута олиш маънавиятига эга шахс. Ундаги ирода, бардош севгидан қуч олади. Кута олишининг замирида ҳақиқий инсоний туйғу – вафо ётади. Шоир Тошбу характеридаги бу туйғунини унинг киёфаси, ҳаракатлари воситасида очиб беради. Бошдан-оёқ гўзал образли ифодалар, поэтик тафсилларга ниҳоятда бой бўлган ушбу шеърдаги тасвир жозибadorлигида сўзнинг маъно салмоғи, аиникса, муҳим. Шеърда ривоят элементни қучли бўлгани боис, образ характеридаги барча жиҳатлар унинг амаллари, фаолити орқали ёритилади. Тошбу характеридаги метин ирода, юксак бардош ва вафо фазилатлари “Кейин йиғи ҳам тарк. Бош бўйдинг, Тошбу”, “Шўх ҳисларга

кабинг дарчаси ёниқ", "Қорахат, ним қаҳат соломиди чанг" каби гўзал образли ифодаларга бой мисраларда ойдинлашади.

Миртемир шерьятида "дунёнинг кўрки" бўлган инсонни кўйлаш, унинг шарафли меҳнатига малҳия айтиш тенденцияси кучли. У инсонни баъзан кизгин меҳнат кучоғида, баъзан қонли уруш манзараларида, баъзан висол онларида ёки хижрон кўнларида тасвирлар экан, барчасида шoirнинг "ҳазрати инсон"га самимий мухаббат, чекиз самимияти акс этиб туради. Шoir инсонларга бўлган ўзининг самимиятини ошқора баён қилмайди, балки мисралар катига, шерь руҳига сингдириб юборади. У инсоннинг кенг маънодаги қиёфасини яратар экан, ўз муносабатини инсон амаллари, маънавий дунёси, ўзгартирувчанлик фаолияти орқали баён қилади. Шундай муносабат шoirнинг "Чоллар" шерьида "пийри бадавлат" ўзбек қарияларига нисбатан намоён бўлган. Шерьда лирик портрет орқали шoirнинг муайян чоллар образига муносабати очик билинади, портрет тасвири ҳаётини ва миллий қизилларга бойлиги билан ажралиб туради. Шерьда ўзбек қарияларининг матонатли меҳнати, ҳаётини ўзгартириш фаолияти, бўкимас иродаси, фаровон турмуши бадий портрет санъати воситасида юзага чиқади, чолларнинг ички ва ташқи оламига хос хусусиятлар уйғун ҳолда тасвирланади.

Чоллар ўлтирибди кўриб чордона,

Давраси арзийди десак шоҳона.

Яктаклари отмоқ, соҳолар отмоқ,

Бошиларда ҳўст дўлти, кўзлари чакноқ,

Чаккаларда ёнар райҳон ё мола.

Чайир кўллариди гардўн пиёла,

Ичиади сито ва секин кўк чой,

Қорамтир юзларда кўёшнинг кўри,

Умрзоқ бахт бермиш меҳнатнинг зўри.

Соҳибқор, билагон, меҳнатқаш, ўктам,

Дунёнинг ўзидай кекса ҳикмат жам.

Бўлар чўйда бағ-роғ яратганлардан,

Оқ момикдан не тоғ яратганлардан.

Элига танқил, ардоқли чоллар,

Ҳамшиа беллари белбоғли чоллар,

Замон энё тўқмиш бўлар дилига,

Бўлар жўда етук тулроқ тилига,

Дунёга бергусиз тансиқ еридан

Гаҳуар ундиршиш манглай меридан. (II. 79)

Шерьда чолларнинг ички ва ташқи оламига хос хусусиятлар уйғун ҳолда тасвирланади, уларнинг лирик портретида ҳар бир сўз ўзининг кўламли маъно салмоғига эга.

Инсон ҳар доним, ҳар қандай ҳолда ва ҳар бир ҳаракати билан ўзини ўзи "фош" қилиб боради. Чолларнинг сўрида чой ичиб ўтирган оддийгина ҳолати орқали уларнинг бутун ҳаётини, имкониятларини, маънавий қиёфасини кўрсатиш билан образнинг тўлақонли, ҳаётини тафсилларга, миллий рангларга бой бўлишини таъминлайди. Чолларнинг меҳнатда кечган ҳаёт йўли, бўкимас иродаси-ю матонатли қалби, ер билан тиллаша оладиган уста боободехкон ва мард, танги, бағрикенг инсонлар эканлиги "Қорамтир юзларда кўёшнинг кўри", "Ҳамшиа беллари белбоғли чоллар", "Бўлар жўда етук тулроқ тилига" каби тасвирлардан аниқлашлади. Узоқ ва оғир меҳнатдан кейин фаровон ҳаётга етиб келган қарияларнинг мамнун қиёфалари эса "Чоллар ўлтирибди кўриб чордона, Давраси арзийди десак шоҳона", "Ичиади сито ва секин кўк чой, Дастурхони тўқин, сўхбатлари сой" каби мисраларда акс эттирилган.

Шоир “Чоллар” шеърда буюм, ташки тафсиллар орқали уларнинг маънавий оламига назар ташлайди. Уларнинг нуруний чехраси, губорсиз қалби, бой маънавити, етук ақли заковати уларнинг “*якмаслари отоқ, соқоллар отмоқ*”, “*кўзлари чакмоқ*”, “*Замон энё тўғмиш булар дилга*” каби тасвирларда ўз ифодасини топган. Шеърдаги чуқур лиризм билан сугорилган сатрларда чолларнинг мағрур ва вазмин киёфаси, чуқур маънавий олами, буюмлар тасвири ва шеър руҳи бевосита ҳаётни севиш ва унга чексиз мухаббат, меҳнат ортидаги роҳат-фароғатни хис қилиш туйғусини ифодалашга хизмат қилади.

Шоир ўзбек чолларининг умумлашма образини яратиш, образининг ҳаётий ва халқ руҳиятига яқин бўлишини таъминлаш максатида ҳаётий деталларни ифодаловчи, миллий киёфани акс эттирувчи сўз ва иборалардан фойдаланади. Шеърдаги “*кўркам сўри*”, “*отмоқ яктак*”, “*отмоқ соқол*”, “*чўст дўппи*”, “*Чаккаларда райхон ё лола*”, “*гардун пиёла*”, “*кўч чой*”, “*белбоғ*” каби чизтиллар фикримизни далиллайди.

Умуман, Миртемир шеърляти ҳақиқий маънодаги миллий шеърлятидир. Шоир ижодидати ўзига хос халқона оҳанг ҳам, услуб ҳам, сўзлардан фойдаланишдаги маҳорат ҳам, тасвир объекти ҳам соф миллий руҳ билан сугорилган. Халқ ижодидати кўплаб ижобий хусусиятларни ўзида жамлаган бу шеърлят ўзбек миллиятини, унинг руҳиятини, интилиши ва имкониятларини, қадрият ва анъаналарини, унга бўлган самимий муносабатини ўзида ифода этади.

Шоир бадийят талаби билан табиат тасвирига, портрет санъатига қайта-қайта мурожаат қилар экан, бунда ҳам у ўз анъанасидан бир оз бўлса-да, чекинмайди. У образ яратар экан, персонажлар миллий либосларда, миллий руҳият ва дунёқарашда кўз олдимизда намён бўлади. “Оқсоқол” шеърда шоир

кишлоқнинг обрўли, суяги меҳнатда қотган, “чинор қоматли” ва “йўбарс билакли” оқсоқолнинг портретини яратди.

Бир оқсоқол кўрдим – бўйи чинордек,

Эғнида бинорас, кўкраги очиб,

Қора чакмоқ қаби ял-ял қорачиб,

Биласларда йўбарс қуввати бордек

Бегнида тўрт белбоғ, кўлида асо,

Шу жойларнинг тўйиги ҳўмронидек,

Ўтмиши, бугуни, пок вазждонидек

Ақли дуқмонлардан тўйиқ ва расо. (II, 16)

Бу тасвирда оқсоқолнинг ташки ва ички олами, жамиятдаги ўрни, ижтимоий мавқеи, ўтмиши ва бутуни, умуман, унинг миллий киёфаси акс этган. Шоир оқсоқолнинг меҳнатда чиниккан, қариган чоғида ҳам бўклимаган қомати ва иродасини “чинордек бўйи”, “очик кўкраги”, “йўбарс қуввати” билакларини, “тоғ янглиг ўрмови” орқали тасвирлайди. Оқсоқолнинг эғнида “бинорас тўн”, “бегнида белбоғ”. Оқсоқол образи орқали Миртемир дунёнинг пасту бадандлини кўрган, тажрибади, ўтмишида кўплаб “кўрғулик”ларни бошидан ўтказган ўзбек қарияларининг типик образини яратган. Шоир оқсоқолдаги мардлик, жумардлик ва бағрикенглик каби сифатларни образли тарзда “бегнида белбоғи бор” ибораси билан тасвирлайди. Бу билан шоир, бир томондан, асарининг образлигини, иккинчи томондан, портрет тасвирининг миллий, ҳаётий ва халқ руҳиятига яқинлигини таъминлаган.

Портретда оқсоқолнинг ички оламини, маънавий дунёсини акс эттириш учун ҳам ўринли сўз ва иборалар топган. Унинг тетиқ ва бардам руҳияти “қора, чакмоқ қаби” кўзларида, харақтериядиги вазминлик ва босислик эса “ошқора савлаг” билан “секин, салмоқдор” юришида акс этган. “Ақли дуқмонлардан тўйиқ ва

расо” мисраси оркали эса шoir унинг бой маънавиятига, юксак ақлу заковатига ишора қилади.

Оксоколнинг эл орасида катта обрўга эга, хурматли инсон эканлигини образли тарзда шундай ифодалайди:

Йўллардан ўтди – эъё бобойёга

Она табиятнинг ўзи таъзимкор,

Одамлардай эъё сатомга тайёр,

Бобойи кўрсанда тўлар чиройёга. (II. 16)

Оксоколнинг шахсиятига, обрў-эътиборига нисбатан элнинг муносабатини шoir оксокол ва табият ўртасидаги алоқада кўрсатади: хатто “Она табиятнинг ўзи таъзимкор”. Бунда оксоколнинг обрў-эътибори нақадар юксак эканлигига ишорани сезиш мумкин.

Умуман, Миртемир лирик портретларида сўзга нисбатан кучли ғовий-бадний вазифа юклатганлигини сезиш мумкин. Натижада, тўғал портретнинг ўзидаёқ шoirнинг асар воқеалигига муносабати теран ангилашади, бу образ моҳиятини, унга хос характерли хусусиятларни ангилаша ёрдам беради.

Инсоннинг алоҳида аъзолари ёки харакаatlари тасвири билан унинг маънавий оламига назар ташлаш ва портретдаги миллийликнинг кучлиги Миртемирнинг бу боралаги ўзига хос услубини белгилайди. Хусусан, шoir портретдаги миллийликни таъминлаш учун шундай характерли чизгилар, сўз ва иборалар топдики, натижада образни соф ўзбекона киёфада тасаввур қилиш мумкин бўлди. Бу эса шoirнинг бадний сўзга муносиб вазифа юклай олиш маҳорати билан юзата келди.

Сўз ва пейзаж

Табиат ва Инсон муносабати доимо адабиётнинг бош мавзуларидан бири бўлиб келган. Инсоният тамалдунининг улуғ эътибори табиатга ҳамisha эъгу назар билан ёндашишган. Табиат ва унинг бирлигини теран ангилаган ҳолда табиат тақдирини билан ўз тақдирларини, қаҳрамонлари тақдирини боғлашган.

Миртемир шеъриватида табиат бор жойибаси ва мафтункор хусусиятлари билан намоён бўлиб, асар ғоясининг теранлашувида, образ талкинидаги мукамалликда муҳим роль ўйнайди. Шoir табиатдан завқ олиб, шунчаки манзара яратмайди, балки моҳият излайди, ундан завқланади, илҳомланади, табиат кучоглида, ўзи айтганидек, “эъилган кўнгилилари яйрайди”, “калб боғида фарах юз очади”, ўзини “завқ кучоглида сезади”.

Миртемир шеърларида табиат тасвири шoir кечинмаларини, мазмун ва ғояни, мавзу-мундарижасини, образлар дунёсини ёритишга хизмат қилади. Шoir инсон ва табиатни ўзаро ўйгунликда, диалектик алоқада акс эттиради. Инсон табиатнинг ажралмас бўлаги, шу билан бирга, табиат ҳам инсон меҳрига ташна, инсон кинот бағрида ҳеч қачон ёлғиз эмас, лекин у табиатга нисбатан ўз эътиқодини йўқотса, у ўзининг барча таянчларидан маҳрум бўлиши Миртемирнинг пейзаж лирикаси маъзига сингирилган. Шу маънода, шoirнинг баъзи шеърларида табиат ҳодисаларини инсон тийнатида хос хусусиятларга киёслаш таъмоийлиги устуворлик қилади.

Шoir “Сени, боғалигим...” шеърлида “умрининг тонги” “беғубор боғалик кунларини” табиат кучоглида тасаввур қилади. Табиатнинг ўз боғалиги қаби, тонг қаби мусаффолигидан “табиат ижоди шундай аслик...”, дея хайратга тушади. “Хар яроқ, ҳар новода, норасида шох, Баҳор оғушида рози, беармон” (I. 173).

“Шуринг маржонлари тақини сазазор, Суварга узалмиш толларинг илки” (1. 173) каби мисраларда табиат ҳодисаларига инсонга хос характер ва хусусиятлар кўчирилади. Шурингги маржонга, тол новдаларини кўлга ўхшатиш орқали табиатни жонли мавжудот каби эъзозлайди. “Норасида шох” бирикмаси орқали шоир табиатнинг бетуборлигига, унинг инсон меҳрига ташна эканлигига ишора қилади.

Шоирнинг пейзаж лирикасида *ой, кўён, кўксам, туш, кеча, нур, қоя* каби образлар асл маъноларидан ташқари турли рамзий маъноларга ҳам эга бўлиб, хилма-хил туйғулар, ранглар ва оҳанглар оламига олиб қиради. Зеро, А.А.Потёбня айтганидек: “Сўз объектив идрок этишдан ҳосил бўлади. У предметнинг белгисини англатиши билан бирга, шу предметнинг юракдаги инъикосини ҳам ифодалайди”.⁶⁰

Миртемир ҳам пейзаж лирикасида гўзал табиатнинг бетакрор ҳуснини чизар экан, юракдан хис қилинган нафис, бадий бўёқдор сўзлардан истифода этади. Шечрларда пейзаж образ тасвири билан уйғунлашиб кетади, шоир табиат тасвири билан шеърдаги образ ва ғоявий пафос ўртасидаги уйғунлиқни топа олади. Маълумки, кўёш образи лирикада ўзининг ижобий оттенкка эга. У баъзида ёрутлик манбан (“Дўст туттансан кўёш шаршарасини”), баъзида гўзаллик тимсоли (“Сенинг жилавтидир? Кўрдим мен сени Кўёш чечрасида сўхидам чоғи”) (1.174) сифатида қаралса, баъзан у инсонийлаштирилади, гўзал малак киффасида жонланади (“Дентиз тубларида чўмилар кўёш, Жаннат манзаралар роҳатдир жонга”) (1. 291). “Айрилиқ” шеърда шоир бу анъанага зид ўларок кўёшнинг “мотамсаро, ранги қон-қора” ҳолатда кўради. “Буюк адб” – М.Горькийнинг ўлими ҳақидаги “шумли хабар”ни эшитган шоир

“ерга бокиб” “уйган сукут”ни, қалбига бокиб “айрилиқнинг аччиқ” ярасини хис қилади. Шунинг учун ҳам у табиатга бокиб гўзаллик, қалб ярасига таскину даво тополмайди. Чунки айни дамда шоирнинг юрагида табиатга нисбатан қатъий ҳукм ўрнашиб олган: “Элим табиатнинг бағри бунча тош?” (1. 165). Шоирнинг табиатга нисбатан бундай кескин муносабатда бўлишнинг сабаби руҳият билан табиат ўртасидаги диалектик алоқа, пейзаж ҳар бир асарда ғояга хизмат қилиши билан изоҳланади. Бинобарин, пейзаж лирикасида рамзийлиқнинг туғилиши Табиат ва Руҳият диалектикасида, лирик “мен”нинг қайфияти ва табиат ҳодисалари ўртасидаги муносабатга боғлиқ.

Ерга боқдим, ерда уйисан сукут,

Айрилиқ очмишдир аччиқ бир яра.

Кўкка кўз ташладим, кўк юзи булут,

Кўёш мотамсаро, ранги қон-қора. (1. 165-бети)

Шоир “ерда уйган сукут”нинг, “кўк юзи”да эса булутнинг, кўёшнинг “мотамсаро, ранги қон-қора” ҳолатдаги тасвири билан адбнинг буюклигига, унинг ўлими “бўтун элни” “тобўт қошида” “ўлчовсиз ҳасрат” билан қайғуга солганига ишора қилади. Инсон табиатнинг бир зарраси эканлигидан, табиат тилсимлари олдида инсон тафаккурининг нақадар ожизлигидан “Не надомат, олам узра қандай сир?”, дея хайратга тушади шоир.

Келтирилган шеъринг парчаннинг яна бир характерли хусусияти мисралардаги товушлар уйғунлигидир. Ҳар бир мисрада алоҳида товушларнинг (биринчи мисрада “е” товуши, иккинчи мисрада “а” товуши, учинчи мисрада “к” товуши, тўртинчи мисрада “к” товуши) гармоник тарзда уйғунлашиб келиши оҳангдорлиқни таъминлаб, шеърнинг ўқилишини осонлаштиради. Шоир товуш жиҳатидан уйғун сўзларни алоҳида мисраларда тизар экан, бу ҳолат

⁶⁰ Потёбня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: 1973. стр.53

мазмун ва ғояга путур етказмайди. Балки ўқувчида кучли поэтик хис уйғотади.

“Айрилиқ” шеърда бағритош табиатдан норози шоир “Қўқам куйлари” номли сочмасида унга нисбатан муносабатини баён қилади: “*Шу дилбар гўзалликларга кўз ташлайдиман – мен. Шу нафосатга боғланаман, сўқаниб тегмиркаман – мен! Зағ – лажзат тонаман... Шерият ахтараман шундан*”. (1. 23) Шу бонс, шoirнинг пейзаж лирикаси чиндан-да сержило, тили сеҳрли. Хар бир сўз, хар бир ибора юракдан хис қилиб айтилади. Бавзан шоир бир ибора билан манзара чизади – “*Тўрғайлар ухшашар яшан тағида*” (1.251), бекхитёр у туғилиб ўстан даштни кўрасан: сарҳадсиз, кўз илғамас дашт. “*Шўла тўққинлари қоя устида*”, дейди куёш кўтарилиб келиш манзарасини чизиб, “*Табиатнинг қизлик чиройи*” дейди яна бир ўринда кишини хайратга солиб.

“Қоя” образи Миртемир лирикасида рамзий маъно касб этиши билан характерланади. Бу образ билан шоир кўпинча табиатнинг буюклигига, абадиятига ишора қилади. Бу рамзий маънолар шoirни образга нисбатан ижобий муносабатини белгилайди, шундан бўлса керак образ “оқ” сифатловчиси билан такрор-такрор учрайди:

Дейман: оқ қоядай бўлсам абадий,

Дочин қаби маэрур парвоз этолсам! (1. 213)

Атай излаб келдим, оқ қоя,

Сен нақадар маэрур ва кибор (1. 223)

“Қоя” шеърда шоир бу образ замирига бутун табиатни, унинг барча бойликлари ва гўзаллигини, буюк кудратини мужассамлайди. Образ бизга табиатнинг кўплаб сир-синоатларини баён этади. Шердаги “*Толзор кўз рангида, бутюклар – Бари кийини ёкут*

серуно”, “*Толзор кўз рангида ва селқин. Дарахларда яроқлар олтин*”, “*Ўрновимда қор хазинаси, Мана музлар саёф сиймаси*”, “*Арчадар мўл тош кўрагимда*” (1.223-224) қаби образ-лавҳаларда шoirнинг махорати, сўз саралаш санъати яққол кўринади.

Миртемир ижодида пейзаж шоир кечинмаларини, шеърдаги мазмун ва ғояни, образлар дунёсини ёритишга хизмат қилади. Лекин шоир ижодининг дастлабки дaвлaрлaридa ёзилган баъзи шеърларида, сочмаларида лирик қаҳрамоннинг табиатта ошуфталиги, унинг гўзалликларида завқланиш хисси аниқ-тиник сезилиб турса-да, чиройли ташбеҳлар, истiorалар, сифатлашлар ёрдамида табиатнинг гўзал манзараси чизилса-да, шоирда ижодий тажрибанинг қамлиги бонс, уларда умумлашма хулоса чиқариш, пейзажни бирор мақсадга бўйсундириш тенденцияси етишмайди. Шoirнинг 1928 йилда ёзилган “Чўл” шеърда шундай ҳолни кузатиш мумкин. Шеърда ясси-ясси тепалар ястаниб ётган, иссинги гўё тошларни эритишга қодир Чўл қиёфасини, хар томонда қум ва жимлик ҳукмрон бўлган табиат манзараси тиник бўёқларда чизилган. “*На садо, на бир товуш. На бир зот ва на бир қуш*” (1. 54) макон тутган саҳронинг табиий, гўзал манзараси қитобхон кўз ўнгига яққол таваллалади. Айниқса, сўз ва мисралар такрори қимсасиз чўлнинг ёввойи табиатини, ундаги ҳукмрон ташналик ва мангу жимлиқни таъкиллаб туради. Саҳро табиатига хос хусусиятларни берувчи сўзларга шоир уруғ бериб алоҳида мисраларга ажраталдики, бу тасвирнинг ҳаётийлигини ошириш билан бирга, Чўл манзарасини тиникрок тасаввур қилиш имконини беради:

Чўл,

жсим...

Тош, қум ҳар ёғи. (1.54-бем)

Лекин шундай бўлса-да, шеърнинг умумлаштирувчи кучи йўқлиги боис, у фақат гўзал табиат манзарасини акс эттирувчи мисралардан иборат. Пейзаж бирор ғояни ёки образлар дунёсини очинишга, бирор мақсадга қаратилмаганидан шеър қуруқ тасвирдан, табиат гўзаллигидан илҳомланган шoirнинг эҳтиросли мисраларидан иборат бўлиб қолган. Бадий талабига унчалик мос келмайдиган бундай ҳолатлар Миртемир шеърлигида кўп эмас, “Чашма бўйида”, “Кўккиё”, “Сув ёқалаб”, “Тоғ эртаси” каби дастлабки ижод намунаридагина учрайди. Шунга қарамадан, бу шеърларда нодир қалам соҳибининг аён келажати, таланти ўқувчилари яққол кўриниб туради. Бу, айниқса, шoirнинг тасвириаш маҳоратида, бой ва рангинг лексикасида, хусусан, “Қанотли куйчилар сайрашда эди” (1.19), “Кенг кўксингда чечак, лола-пат” (1.25), “Кўёш кўк юзига кўтариллиб, кизгин найзаларини санчаркан, тоғлар чидолмасданми, билмам, тўлғонадир, ёшлар соча бошлайдир” (1.39), “Ўрмонларнинг орқасидан, бўлутларнинг орқасидан табасумга тўлган тонг келини юз очади...” (1.50) каби образли тасвирга тўйинган мисраларида аён кўринади.

Шoir ижодининг тадрижий ўсиши билан унинг пейзажга бўлган муносабати ҳам ўзгариб боради.

Миртемир шеърлигида пейзаж бадий асар композициясининг муҳим таркибий қисми сифатида жуда кўп функцияни бажаради. Шoir табиат тасвири орқали баъзан Ўзбекистоннинг табиий гўзаллигини куйлаш билан ўқувчида юртни эъзозлаш туйғусини уйғотади, баъзан Ўзбек халқининг сахийлигини, меҳнатқашлигини улуғлайди. Пейзаж, баъзида лирик қаҳрамондаги кайфиятни ифодаловчи восита бўлса, баъзан қаҳрамоннинг рухий ҳолатини ифодалаганда фон вазифасини бажаради.

Йил фасллари билан боғлиқ чизгилар Миртемир шеърлигида ўзига хос ранг ва оҳанглар билан намён бўлади. “Ёз” шеърлигида пейзаж санъати асарнинг ғоясига, ички табиати ва руҳига мос ҳолда фаслнинг бутун жозибасини: “ям-яшил даладар”, “ховлиқма жилғалар”, “сўлим ва сододар чинорлар”, “кизгаштоғу райхонлар, чўл чечаклари” – бари-бариси ўлкамизнинг жаннатий манзарасини яраттишга, она дённинг бетакрор гўзаллигидан ифтихор қилишга қаратилган. Шoirнинг “...бундай ўлка қайда бор?” дея риторик муaroжаати ҳам унинг Ватанга ошуфта қалб этаси, табиатни қуч-қудрат ва илҳом манбаи деб билиувчи ижодкор эканидан далолат беради. Куйидати сатрларда ҳар бир сўз образ даражасига кўтарилиб, фаслнинг бутун табиий манзараси билан бирга намён бўлади:

Кўз тутир оёқлар, қутир яқинлар,

Сурхон сардорлар, кекса оқинлар.

Ўрмонлар, денгизлар, дарёлар, қирлар –

Шамоллар, шовқинлар, бўлут, чақинлар... (1.157-158)

Бу мисраларда ёз фаслининг бутун хусусиятлари: ҳарорати-ю чанг-туборларини, шилдатли ёмғирлари-ю тўлиб-тошиб оқётган дарёларини, ям-яшил ўрмонлари-ю кўпикли денгизларини кўриш мумкин. Шoirнинг истеъдоди шундаки, бу мисраларда ҳар бир сўз ўқувчи шуурига ўз атрофида кўламли маънолари билан биргаликда таъсир этади. Зеро, “Шеърдаги сўзни фикр ва туйғу ўрайдиган қогоз деб қарамастик керак. Шеърда фикр ва туйғу сўз билан бирга ривожланиди ҳамда қитбоҳон қалбига оҳанг, вазн, кофия, товуш такрорлари билан кириб боради”⁶¹, деган эди Л.Озеров.

⁶¹ Озеров Л. Работы поэта. – М.: 1968. с. 163.

Табиат тасвири оркали юртни улуглаш, унинг табиий гўзаллигини малҳ этиш анъанасини Миртемир билан замондош шoirлар ижодиди ҳам учратиш мумкин. Юртнинг табиатининг ўзига хослигини, тупроғининг унмудорлиги ва халқ меҳнатсеварлигини улуглаш Ойбекнинг “Ўзбекистон” шеърининг ғовсини таъкил этади. Сатрлар давомида “бир ўлкаки” бирикмасининг анафорик тарзда такрорланиши тасвир изчиллиги ва мукамаллигида муҳим ўрин тутди. Ўлкамиз тупроғининг бебаҳолиги, табиатимизнинг донио баҳорга, кўёшга ошнолиги, кишиларимиз табиатидати ғайратлилик ва заҳматқашлик хусусияти чуқур ифодасини топадики, бу ўринда Ойбекнинг салмоқдор сўзлар топиш, маънодорлиги юқори бўлган бирикмалар яратилди маҳорати, айниқса, кўл келган:

Бир ўлкаки, тупроғида олтин гуллайди,

Бир ўлкаки, қишларида шивирлар баҳор.

Бир ўлкаки, сел кўрмаси, кўёш соғинар...

Бир ўлкаки, сайраганидан асаби чакнар.

Бахт тошини чаккиб бунда куч эвчиллайди.

Бу сатрлардаги моҳирона танланган сўзлар табиат тасвирини беришда образли тасвир даражасига кўтарилган, лирик қаҳрамон калбидати фахр ва ғурур ҳисларининг аниқ тасвирини берган. Бу жихатдан Ойбек шеърини замондошлари ва келажак авлод ижодиди катта иборатли мактаб ролини ўйнаган.

Маълумки, мумтоз адабиётимизда баҳор бахт ва шодлиқнинг, гўзаллик ва ишк-мухаббатнинг рамзи сифатида кўлланилган. Миртемир ҳам шу анъана асосида баҳорни алоҳида мухаббат билан тасвирлайди. Шоир сўлим баҳор табиатини чизар экан, нафис, бадийи бўёқдор сўзлардан истифода этади.

*Куртакларнинг кийгоч-қийгоч қарачи,
Баргакларнинг энкинда соч тарачи,
Самоларнинг қадирғоччи – наврачи,
Йилов-йилов кўзичоқлар мағрачи.
Табиатнинг наққурионлик налбачи,
Бахт алласи, ҳаётбахши шикъ алласи... (II. 233)*

“Чашма бўйида” шеърда эса шундай манзаранинг туюхи бўлади шоир:

*Кўм-кўк озоқларнинг қали шохиди
Қанотли кўйиқлар сайраида эди. (I. 19)*

Шеърда табиат тасвири лирик қаҳрамон руҳияти билан боғланиб, унинг калб боғида ҳам қайта жонланмиш юз берди.

Умуман, Миртемир пейзаж лирикаси учун хос бўлган хусусиятлардан бири, унда инсон кечинмалари, туйғуларининг яшринганлигидир. “Қадирғоч” шеърда шоир хис-туйғулари табиат тасвири билан уйғунлашган ҳолда акс этган. Шеър чуқур фалсафий мазмунга эга. Баҳор келганидан севинган лирик қаҳрамон унинг гўзал манзарасини чизади:

*Чексиз кўк тоқларида қадирғоқ қарчиллаши..
Кўктам кучоқларида кенг олам лорчиллаши.
Қадирғоч қайтибди-да. (II. 92)*

Баҳорнинг келиши шоир умрининг кўктами – боғалик даврини ёлға солади, кўктам кўйида яйраб ўйнагани, шўхлиқлар қилганини ширин хотирлайди:

*Эсга тушар сўдаклик – умрининг кўктам чозги,
Эсга тушар шўхлигим – тўнган сой кўрғоғи
Қадирғоч кўйиқлариди. (II. 92)*

Шеър охирида ундаги фалсафий мазмун, рамзий фикр тўларок очилди. Унда шоир умрининг куз фаслида туриб бахорини кумсаши орқали табиат конунларининг ўзгармаслиги ва абдиётчи, инсон умрининг ўткинчилигига ишора қилади. Рефрен мисраларнинг дээрли ўзгармай бир хил такрорланиши шеър замиридаги умумлашма ҳулосани таъкидлагандек бўлади.

Шоир баҳор напъаси ва латофатини барча ранглар, ҳаракат ҳамда ҳолатлари билан батафсил акс эттириш учун истинора ("канотли кўйчилар", "тонг келини") (I. 50-бет), сифатлаш ("соф, кумуш чашма", "кўм-кўк оточлар"), жонлантириш ("чечаклар кулади", "...Кўёш! Шу чоғларда соч таркатиб кул") (I. 19-бет), ташбеҳ ("Кўёш эрка киздек") (I. 39-бет), муболага ("Кенг олам лорсиллаши") (II. 92-бет) каби санъатлардан унумли фойдаланади.

"Новаторлик – анъанани ҳурмат қилган ҳолда такрорламас-ликдир"⁶², дейди Ю.М.Лотман. Миртемир ҳам пейзаж лирикасида "кушлар – канотли кўйчилар", "кўёш – тонг келини", "чечаклар – киз бола кулгуси", "тўлин ой – оппоқ гунча" каби образли ифодалари билан адабиётимиздаги анъанавий тасвирий ифодаларга янгича ёндашди.

Миртемир пейзаж лирикасидаги баҳор ва ёз манзаралари расом мўйқаламидан чиққан санъат асаридек ёрқин ва эмоционал тасвирга эга. Шоир бу тасвирларда мазкур фаслларнинг мохиятини очувчи сўз ва ибораларни қўлайди. Чунончи, баҳор кўёшининг танга хуш ёқувчи тафтини офтобнинг "эхтиросли кучоти" (II. 63) иборасида, баҳорда дала-кирлардан ховур кўтариллишини "кенг олам лорсиллаши" (II. 92) бирикмасида акс эттирди.

Шоирнинг табиат тасвирига бағишланган шеърларида факат тасаввур қилиш мумкин бўлган ҳолисалар ҳам предметлаштири-

лади, аник шаклу шамойил касб этади. Бу ҳол эса истиоравий бирикмалар воситасида мохирона амалга оширилади. Масалан, баҳор ёмғирида чўмлиб тиниклашган дарахтлар "симоб тўкилгандай порлар япроқлар" (II. 219) мисрасида, ялпизу чўчмоқларнинг хуш ёқувчи иси баҳорнинг "туллар иси билан эстан еллари" (II. 58) бирикмасида ўз ифодасини топса, кўкдам чоти янги чиққан дарахт баргчаларининг майин шабадада титраб туриши "Баргакларнинг эпкинда соч тарали" (II. 58), дея ифодалайди шоир.

Миртемирнинг уруш мавзусидаги шеърларида пейзаж ўзига хос функцияни бажаради. Чунончи, "Вабо" шеърда тинч, сокин табиат тасвири урушнинг фавқулодда ҳолатига қарши қўйилади. Шеърнинг дастлабки сатрларида гўзал табиат тасвирининг берилиши, унда ҳамма нарса тинч ва осуда ҳаёт кечираётганлигининг берилиши чуқур ғовий мазмунга эга. "Тўғайлар ухлашур яшан тағида, Дарё бўйларида – тўқайда сукут" (I.251), дейди шоир сокин табиатни тасвирлар экан. "Ялпирок шабоналар мола барғида, Зангори самода нарча оқ бўлут" дейди у яна буни таъкидлаб. Ана шундай бир пайтда юртга ёв бостириб келади, беасёв уруш бошланади. Табиатта нотинч, юртга беговта қушлар бошланади. Шоир душманнинг манфур киёфасини "чизилла "шарпа", "жин", "ялвасти", "бўри", "кашқир", "жодугар" каби ташбеҳлардан фойдаланади. Шеърдаги сокин табиат тасвирининг ифодаганиши уруш фожеясини, юртнинг нотинч ҳаётини янада буттириб кўрсатиш учун хизмат қилади.

Миртемирнинг пейзаж лирикасига хос хусусиятлардан яна бири унинг табиат, жамият, ҳаёт, инсон, муҳаббат ва дўстлик каби фалсафий тушунчалар замиридаги мохиятнинг табиат ва инсон ўрғасидаги муносабатлар жараёнида тушунишга интилишида кўринади. Шундан бўлса керак, шоир ижодда табиат ва инсон

⁶² Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста и структура стиха. –Л.: 1972. с.130.

ўртасидаги турли муносабатлар замирида фалсафий фикр айтиш, тушунчалар моҳиятини излаш каби хусусиятларни кузатиш мумкин. Шу маънода шoirнинг "Самога..." деб бошланувчи шеъри характерли. Унда шoir ўзининг дўстлик ҳақидаги фалсафасини пейзаж воситасида ифодалайди. Дастлаб шoir "само" ва "адир" ўртасида ўхшашлик кидиради. Бавзи бир ўхшаш жихатлар ҳам тонади. Самонинг "ҳар юлдузи"ни "қирмизи лола"га, адирдаги "ҳар барра қизғалдоқ"ни сочилиб ётган юлдузларга ўхшатади. Шoir яна ўзига ўзи қарши чиқиб, ҳар нарса ўз ўрнида азиздир, деган ҳулосага келади. Шер шу билан тугамайди. Юқоридаги ҳулоса билан шoir ўқувчини асосий фикрга, ундаги фалсафий маънони тушунишга тайёрлайди. Асосий фикрни эса шoir афоризм даражасига кўтарилган қуйма сатрларда шундай ифодалайди:

Кора тун келганда дўст келади ик,

Номард дўст – душмандан бамтар жасадор!

Йиғиш кўрси эса мардлик, танитлик,

Ақли расо ёрнинг кўрси вафодор. (l. 171)

Ҳақиқий дўстликни улуғламоқчи бўлган шoir ўз фикрини тўғридан-тўғри айтмайди. Унга табиатдан мисоллар келтириб, ўз фикрига ўқувчини ишонттиради. Бу билан шoir табиат ва инсоннинг бир-бирига яқинлигига, инсонлар ўртасидаги муносабатлар табиий эҳтиёждан келиб чиқишига ишора қилади. Самодаги юлдузлар лола ёки, аксинча, адирдаги қизғалдоқлар юлдуз бўлмаганидек, сенинг омадли кунларингда атрофингда парвона бўлаётганларнинг барчаси ҳам сенга дўст бўлмайди, демоқчи бўлади шoir. Бу унинг табиат манзарасидан олган дўстлик ҳақидаги фалсафаси сифатида жараанглайди.

Миртемир пейзаж лирикасида ҳам ўз ижодий манерасини сақлаган ҳолда охори тўқилмаган, бўёқдор, халқ руҳига яқин

сўзлардан фойдаланади. Бу эса шеърининг ҳаётийлик кучини ошириши билан бирга, тасвирдаги миллий колоритни ҳам таъминлайди. Шoir "Ангиз" шеърда "салт ғўнан", "дўн", "бикка", "ёвуқ" каби шевага хос ёки кам истеъмолати сўз ва иборагари ишлатиш билан поэтик мазмуннинг тасвирийлигини оширган. Миртемир ижодига хос соф миллий руҳ, ҳаётийлик каби сифатлар ҳам шеърда айни шу сўзлар воситасида мужассамлашган. Умуман, Миртемир ўз ижоди билан, хусусан, пейзаж лирикаси билан халқ тили ва бадий-адабий тилини бир-бирига яқинлаштиради. Кўплаб шевага хос ва кам истеъмолати килнадиётган сўзларни адабиётга олиб кириш билан адабий тилининг бойишида (зеро, адабий тилининг манбаи халқ тилидир), адабиётимизда миллий руҳнинг кучайишида, қолаверса, халқ тилидаги бой бадий имкониятларни адабиётга олиб кириш борасида жиддий тажрибадор килди. "Миртемир поэзиясининг ўзига хослиги, – деган эди ёзувчи Асқад Муҳтор, – унинг ажойиб сербозак, ҳар сафар оригинал эшитиладиган халқчил поэтик тилига ҳам ботлиқ. Унинг тили ҳақида узок гапириш мумкин. Бу тоҳо жиндак давал, қишлоқироқ, лекин ҳамма вақт безакли, тоҳо Қоратог' этакларидан шарқираб тушган Тўркистон сойларининг эпкинидек сарин, ҳамма вақт ширали, тежамли, тиник бир тил"⁶¹.

Адабиётшунос олим С.Мелиев таъкидлаганидек: "... бўлун шеърининг ёки шеърининг парчаннинг таъсир кучини уч омиг белгилайди. Аввало, сўзлар ташқи оламдаги муайян ҳолисани қайта тиклаши натижасида китобхон ҳисларини жунбўлша келтиради. Бундай парчалар контекстини текширганда асосий эътибор образли сўзларга қаратилади. Иккинчидан, сўзлар ўзаро бириккиб, воқеий ҳолат ёки манзара яратлади, бунда асосий вазифа – поэтик ҳис

⁶¹ Миртемир замонадошлари хотирасида. Муҳтор А. Устознинг таърифи. Ўш. – Т.: Ғ.Ғулом номиданги Адабиёт ва санъат нашрияти, 1982. 32-бет.

туғдириш бевосита сўزلарга эмас, манзаранинг ёркинлиги ёхуд ҳолатнинг кучига юқланади... Учунчидан, кўз билан кўриб, кўл билан ушлаб, кўлок билан эшитиб бўлмайдиган абстракт тушунчалар ва конкрет предметни эмас, у ҳақидаги тушунчани аниқлаш сўзларнинг алоқаларга киришиши натижасида поэтик туйғуни юзга келтиради⁶⁴. Миртемир ҳам пейзаж лирикасида сўзнинг ана шундай улкан имкониятларидан кенг фойдаланиб, жонли манзара ва образлар яратди. Бунда мисралардаги сўз ва иборалар шундай ўринли ишлатилдики, уларни ўзгартириш, хатто, ўрнини алмаштириш ҳам мумкин эмас.

Миртемирнинг пейзаж лирикаси унинг табиатга бўлган юксак эътиқоди, чексиз муҳаббати туфайли, қолаверса, шoirнинг она – Ватанга, унинг самимий ва меҳнаткаш одамларига, гўзалликка бўлган самимий муносабати туфайли юзга чиқади. Шoir табиатнинг боуоқлигидан, инсон ва табиат сир-синоатининг нақадар мураккаблигидан хайратга тушади. Шундан бўлса керак, шoirнинг табиат руҳи кириб борматган шеърлари кам. Манзарадорлик, тасвирийлик шoir шеърларининг энг асосий хусусиятларидан бири.

Хулоса қилиб айтганда, сўз ва портрет, сўз ва пейзаж муносабатлари бадий асарларда ижодкорнинг образ ва воқеаликка муносабатларини аниқлашда катта аҳамиятга эга. Миртемир ҳам бу борда портрет ва пейзаж санъатига ижодкорларча ёндашади. Хусусан, Миртемир портретларида образ моҳияти, унинг ички ва ташки оламига хоc характерли хусусиятлар ўз аксини топади. Бунда шoir бадий сўз имкониятларидан кенг фойдаланиб, портретнинг асар ғоясига хизмат қилишини таъминлайди. У портретларидаги ҳар бир сўз, ундаги маъно товланишлари ва оқибатда ҳар бир

ишора ўзининг ғоявий функциясига эга бўлиб, портретнинг бадий мукамаллигини оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Миртемир яратган лирик портретларга хоc энг характерли хусусиятлардан бири – уларнинг соф миллий ҷизгиларда эканлигида. Бу портретларда соф ўзбекона руҳ, киёфа ва характер-хусусиятлар очик-ойдин кўринади.

Шoirнинг пейзаж лирикасида эса сўз ва унинг бадий имкониятлари янада жоғибадор бўй кўрсатади. Пейзаж шoirнинг воқеаликка, образга бўлган муносабатини аниқлашда ёрдам беради, ғоявий йўналишини ойдinлаштиради, асарнинг мавзу-мундарижасини, образлар дунёсини ёритишга хизмат қилади.

⁶⁴ Мейшен С. Шеърлий сўз ва эстетик таъсир. Ўзбек тили ва адабиёти. 1982. 2-сон. 27-28-бетлар

Ш БОБ

ОБРАЗ ВА БАДИЙИЙЛИК

*Образ яратили санъати**Бадийи-таъсирий воситалар ва образ**Ўхшатиш ва образ**Сифатлаш ва образ**Истиhora ва образ*

Агар ҳаёт ҳодисалари, объектив воқеалик, у қандай кўламини камраб олишидан, характерли ёки кичик бир эпизодик ҳолат бўлишидан катъий назар, таъсир қилиш кучига эга бўлса, инсон ҳаётида, унинг ички дунёсида бир ўзгариш қила олиш қудратига эга умумлашма бўлолса, шу ўринда бадийи образ пайдо бўлади, образлилик юзага келади.

Шаклан ва мазмунан хиссийлик сўзга бўлган чексиз ҳурмат, уни қадрлай биллиш натижасида бунёдга келади.

Образ яратили санъати

Ёзувчи, адиб ёхуд шоир, ҳуллаб, ҳар қандай ижодкор қайси жанрда ижод қилмасин, асар яратмасин, у реал ҳаётга муносабат қилади. Зеро, “Ҳар қандай санъатнинг мазмуни воқеликдир. Бинобарин, у, ҳудди воқеликнинг ўзидек, туганмас ва қурмасдир”⁶⁵.

XX аср адабиётининг шаклланишига муносиб ҳисса қўшган Чўлпон адабиётни “... чин маъноси ила ўлган, сўнган қаралган, ўчган, ярадор кўнгилга руҳ...”⁶⁶ бағишловчи манба сифатида баҳолаган эди. Адабиётнинг кучига берилган бундай юқори баҳода унинг образли тафаккур эканлигига ишорани сезиш мумкин. Зеро, ҳаёт бадийи адабиётда образлар воситасида қайтадан жонланади. Бунда ижодкорнинг билим-савияси, ҳаётий тажрибаси, умуман, олами, инсонни тушуниш, хис қилиш иқтидори катта аҳамият касб этади. Шу боис ҳам бадийи нутқ таъсирчанлик қудратига эга. Агар ҳаёт ҳодисалари, объектив воқеалик, у қандай кўлам касб этиши, характерли ёки кичик эпизодик ҳолат бўлишидан катъий назар, таъсир қилиш кучига эга бўлса, инсон ҳаётида, унинг ички дунёсида бир ўзгариш қила олиш қудратига эга умумлашма бўла олса, шу ўринда бадийи образ пайдо бўлади, образлилик юзага келади.

Адабиёт образли тафаккур демакдир. Ёзувчининг бадийи иқтидори қай даражада эканлигини у яратган образлар белгилаб беради. Чунки образ бадийи адабиётнинг ўзак масалаларидан бири бўлиб, ёзувчининг ҳаётни кузатишлари, дунёқараши ва савияси, бадийи тўқимаси орқали умумлашган ҳолда шаклланади. Шундай экан, ижодкор томонидан яратилган образларни: уларнинг ҳилма-

⁶⁵ Белинский В. Г. Полн. собр. соч. Т. XII. – М.: 1926. с. 338.

⁶⁶ Чўлпон. Адабиёт нашри? – Т.: Чўлпон, 1994. 37-бет.

хиллигини, бадий савияси, ғовий аҳамияти, шаклланиш жараёнини ўрганиш адабиётшуносликнинг муҳим жиҳатларидан биридир.

Ўзбек шеърининг барча миллий хусусиятларини ўзида мужассамлаштирган Миртемир ижоди, ундаги образлар силсиласи бадий мукамаллиги, ғовий ва шаклий ранг-баранглиги билан, халқ оғзаки ижодидаги етакчи тамойилларни илҳами сўранлиги билан ажралиб туради. Унинг шеърлигида она, бободоҳкон, барҳаёт жангчи, фидоний аёл ёхуд Ватан тасвири; болалик, йигитлик хотиралари, табиат лавҳалари, ижтимоий ва ғовий мазмун касб этган нарса-ҳодисалар шеър мисраларига, образларига айланади. Бу мавзулар тақрор-тақрор қаламга олинса-да, лекин ҳар гал бетакрор жозиба касб этади, ўзига хос образларда поэтик таҳлил объектини сифатида намойиш бўлади.

Ҳар қандай шoir ижодининг дастлабки даврларида, дейлик, образ яратилиш бобида қийинчиликларга учраши, камчиликларга йўл қўйиши, табиий. Бунга ижод жараёнининг табиий босқичи сифатида қараш, ундан ижобий фойдаланиш зарур, бу шoir ижодининг етуклик палласида яратилган бадий мукамал образлар билан қийинлаш, атрофича таҳлил қилиш ва баҳолаш, унинг ижодий эволюциясини кузатиш имконини беради.

Миртемирнинг дастлабки шеърларида образ бобида рамзийлик устуңлик қилади. Қатор асарларида давр нуқтани назардан муҳим фикрлар айтилмоқчи бўлса-да, шунга мос юқори бадий шаклнинг етишмаслиги кўзга ташланади. Зеро, “Факат юқори бадий шаклда ифода этилган мазмунгина ўқувчига тасвир кўрсата олиши, “юқиши” мумкин”⁶⁷.

⁶⁷ Султон И. Адабиёт назариси. –Т.: Ўқувчи, 1980. 160-бет.

“Агар асар ўқувчини ҳаяжонга соломаса, унинг эстетик дунёсини бойитолмаса..., унда нималар айтилмасин, қандай фойдали ва ўта муҳим фикрлар изҳор этилмасин..., у ҳақиқий санъат эмас”⁶⁸.

Шoirнинг дастлабки йилларида ижоди ўша пайтларда бирмунча авж олган вулгар социологизмдан ҳам зарар кўрган. У куруқ эхтиросларга, юзак хиссийатларга, ҳайқирикларга берилиб, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги турли ўзгаришларни табиат ҳодисалари фониди бадий таҳлил этмоқчи, замон ғояларини ифодаламоқчи бўлади, лекин ҳар донм ҳам мақсадига эришавермайди. Поэтик тафаккурнинг бу жиҳати шoirни мавҳум, абстракт образларга етаклайди. Шoir “тоғ”, “бўрон”, “денгиз”, “тўқин”, “ёлкин”, “ўт”, “олов”, “тонг” каби рамзий образларга ҳалдан зиёд ружу қўяди. Наттижада, бундай ижод намуналарида адабиётдаги тасвирийлик ўрнини риторика, образлардаги бадийлик ўрнини куруқ рамзий ифодалар эгаллайди. Аслида бадий мукамаллик ва ифоданинг ёрқинлигини таъминлаши керак бўлган рамзлар ўз функциясини тўқик намойиш этолмайди, рамзийлик билан бадийлик ўртасида номутаносиблик юзига келади.

“Тошқин” шу маънода характерлидир. Ўз даврининг “булок” ўзгаришларини, бу йўлдаги “собитқадамлик”ни шoir табиат лавҳалари воситасида ифодалашни мақсад қилиб қўяди. Шеърда тўқикни образи ва унинг ҳеч қандай “қуч”, ҳеч қандай “тўқик” дош бера олмайилган асов табиати жамиятдаги инқилобий кўзгоилишларга қийс қилинади ва шoir бу борадаги катъий ҳукминини баралла айтади:

Сусаймас тўқик,

У – ўт, у – ёлқин.

⁶⁸ Айбатлов Ч. “Интерпретация текста”, 1971 год, 7 июль.

Йўлини тўсолмас

На куч, на тўққш. (1. 26)

Лекин шеърда бундай покиза ният, ўткир ғоя образ моҳиятини сингмайди, натижада, “ғоя” ғоялигича қолиб кетади. Ўқувчига етиб бормайди. Образнинг сифат ва хусусиятларини қайд этиш билан чекланган шоир бу ҳолат шеърнинг бадий қимматига путур етказётганлигига эътибор қилмайди.

Шоир катор шеърларида, хусусан, “Шу қадар мағрур, шу қадар буюк” соҳмасида тоғ образига рамзий тус беради. Дастлаб шоир табиатнинг бетакрор гўзаллигини, ҳисобсиз бойлиқларию абадитини мағрур ва буюк “табиатнинг ваҳший сийнаси, ...йилларнинг – ўзгаришларнинг муқаддас фаҳри” бўлган тоғ тимсолида бермоқчи бўлади. Лекин бу буюклик, куч-қудрат “инсоннинг мағрур иродаси олдига не жавоб айтаркин?” Тоғлар эмас, “ёлғиз инсон гурурданса бўлади”. Чунки “хаёт факат инсон меҳнатидан кула олади”.

Инсоннинг метин иродасини кўтаринки руҳда улуғловчи бу соҳмада шoirнинг фикри, айтмоқчи бўлган ғояси тиник. Лекин шоир мазмун билан шаклнинг муносиблтигидан ҳақиқий бадийлик юзага келишини эътиборга олмади, натижада, айтилмоқчи бўлган фикрнинг ифода йўсинида сунъийлик кўзга ташланади. Шеърда бадий мантикнинг бузилиши, композициядаги нотабийлик натижасида образлар моҳияти етарлича очилмай қолган. Шоир ўзининг муҳим фикрини, соғлом ғоясини мос тўғтуларга бўркаб, моҳияти очилган образларда ифодадай олмади, оқибатда, шоир эзгу нияти, ғоясини ўқувчига етказиб бера олмади.

Миртемир 30-йилларда икки поэмада тўпламини чоп эттирди. Шоир бу йилларда йигирмага яқин асарини дoston деб атаган бўлса-да, лекин уларнинг кўпчилиги дostonнинг жанрий

тағабларига жавоб бермайди. Аммо ёш қаламкашнинг дoston жанрига муружаат қилиши улғайиш белгиси эди. Миртемир ўзининг дастлабки поэmaları ҳақида шундай дейди: “Агар илк дostonларимда даврнинг мукамал, ҳаётий типларини яратганимда, уларни қайта нашр эттирдим. Ҳозир ўша асарларимни ўқувчиларга тақдим этганимдан уялиб кетаман. Аммо у пайтда ўқувчилар ташна эди. Шу дostonларни ҳам китобхонлар қабул қилишар, мени турли жойларда ўқишга даъват этишар эди. Ният қатта ва ҳолис эди. Қандай бўлмасин, замон ҳақида, одамлар тўғрисида бирор шаклда ўз фикримизни айтишга шошилардик. Афсус, маҳорат етишмаслиги туфайли мақсадимизга қўнғиллатидек эришолмаганимиз”⁶⁹.

Лекин шoirнинг ижодкорлик салоҳияти шеърдан шеърга ошиб борди. 30-йилларнинг ўрталаригача бўлган вақтда шоир ижодиди, хусусан, “Йўк бўлмас” (1926), “Меҳнат” (1926), “Ён” (1926), “Чўл” (1928), “Ойниса” (1928), “Бонг” (1931) каби шеърларида номукамаллик, бадий мантикнинг бузилиши, риторика, декларативлик каби нуқсонлар кўзга ташланса, “Бу кеча” (1935), “Яхши киз”, “Қадах” (1935) каби шеърларнинг фавқулодда мажозий образлари китобхонда илик таассурот қолдиради.

“Бу кеча” шеърда шоир “оқ, мармар” кечанинг қўламли образини яратди. Кечанинг ўзига хос жозибали томонларини тасвирлар экан, шоир образларни қуюқ бадий бўёқларда акс эттирди. “Дарё мавжларида ўйинга тушар, тўлин ойнинг юмшоқ Жимжималари...” (1.122), дейди у ой нурининг сув сатҳидаги ҳолатини тасвирлаб. Ёки самони тўлдириб, тиник нур сочаётган юлдузларнинг “Кечанинг яркирок Оқ кекалари...” (1.122), арчазор киртоқларининг суваги қўланкаларини “Қорамти суварда Ракс

⁶⁹ Халитов Т. Миртемир маҳорати. –Т.: Ё. Ғулом номидиги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. 68-69 бетлар.

этар тўп киз” (I.122) тарзида кутилмаган истисоравий бирикмаларда берилиши кечанинг бадий образини яратишда шoirга кўл келади.

Шoir бир неча ўрнида кечанинг “оппоқ” эканлигини таъкидлайди. Аслида кора бўлган кечанинг оппоқ рангга тасвирланиши ҳам ўзига хос рамзий маънога эга. Шeerда кечанинг яратувчанлик руҳи: “ижод жабҳаси”нинг кайнаши, “меҳнат наъраси”нинг янграши боис ҳам “бу кеча оппоқ, оппоқ!” Адабиётда, аксарият, зулмат, фожия, умидсиз келажақ каби салбий маъноларни ифодаловчи кеча образининг ок сифатлаши билан берилиши шoir ижодининг ўзига хослиги ва дунёқарашидани кенгликни, истёрдоллининг ранг-баранг кираяларини намойён этади.

“Яхши киз”, “Бу кеча”, “Қадах” каби шеърлардати бу каби бадий кашфётлар шoirнинг 1936-1940 йилларда яратган шеърлари учун замин бўлиб хизмат қилди. Энди шoir ижодида мажозий рангдорлик ёки маълум декларативлик ўрнини образлар аниқлиги, тиниқлиги, аввал нишонлари кўринган мазмун ва шакл бутулиги, поэтик умумлашмалар ола бошлади, бу сифатлар ижодий меъёрга айлана борди. Шoirнинг бу давр лирикасида реалистик тасвирнинг кучайиб бориши романтик руҳга ҳалал бермади, аксинча, маъно салмоғи, образлар ранг-баранглиги ва тўлақонлиги, бадий баркамоллик бағишлади. Лирикада образ ва образчилик меъёрини тобора чуқур хис эта бошлаган шoir ўз таассуротларига тутилимаган ўхшатишлар, шеърый андозлар қилдириди. Айни шу изланишлар натижасида Миртемир шеъритида бадий мукаммал образлар галерейси вужудга келди. Унинг Ватан ҳақидаги, ўзбек диёри, захматкаш, олихлмат, фидойи қишлар, хусусан, она, қария, бободехкон образлари санъаткорона яратилган қатор шеърларида бarchа иқлим қишлари диққатини торта олдидан маънавий, самимий, жозиба бор.

Хар бир шoirнинг севган мавзун, севимли образи бўлгани каби Миртемир поэзиясида бу она образи мисолида намойён бўлади. Она мавзусида ёзилган ўнлаб шеър ва поэмаларида бу образ катта ҳажмли, кенг миқёсда маъно касб этади, ўзбек аёлининг миллий фазилатларини ўзида мужассам этиб, инсонийликнинг барча томонларини бадий таҳлил этишга имкон беради.

“Образ шеърининг энг муҳим ва ҳеч нарсаси, ҳатто, вақт ҳам, ҳар қандай поэтик мода ҳам ҳавф сололмайди, ягона усулдири... Образ – шеърининг қони”⁷⁰, деб ёзган эди Я.Парандовский. Ҳақиқий бадий образга берилган бундай юксак баҳо шoirнинг она образига ҳам бевосита тааллуқли. Шу маънода, унинг “Онагинам”, “Сен – она”, “Қутлепа”, “Она бағрин”, “Мен кетганда”, “Ҳали ҳам”, “Лолазор” каби шеърларида юксак бадий маҳорат билан яратилган она образи мукаммал ифодасини топган.

М.Светлов “Шеър туйғулар йиғилишидан тугилади”, деган. Туйғулар йиғилиши эса шoirнинг ҳаётии кузатиши, ўрганиши, бошидан кечириши ва турли руҳий ҳолатларни хис қилиши натижасида воқеъ бўлади. Миртемирнинг она мавзусидаги асарларининг мантикий давоми, шеърининг тўзал намунаси бўлиши “Онагинам” шеъри ҳам кўп йиллар давомида шoirнинг қалбига йиғилган, неча марта қайнаб тинган, беғуборлашган туйғуларидан ҳосил бўлган. “Онагинам”нинг лирик қаҳрамони – шoir болалик, шўхлик, ўйинқароқликка тўла даврларини, ақлини қўлга танмасдан бурун онасидан айрилганини, житарқушасини “сўнгги йўлга ўзи узатолмагани”ни хотирлаб, отир ва бениҳоя ғамгин ўйлар исканжасида азоб чекади. Шeerда она тимсоли улғуланади. Шoirнинг юрагидан самимий туйғулар қуйилиши натижасида шеър оҳанги ҳам ўзига хос вақимчилик касб этади:

⁷⁰ Парандовский Я. Алхимия слова. – М.: 1972. с.208.

Сўзларимни сурқуратиб,

Оч теваддай ёзжисқучи,

Кўзимга ёш тирқуратиб,

Жағилдонимда ачуқ бўзодай ачуқчи

гашик... (I. 366)

Бу шеърда Миртемирнинг бутун эстетик олами намён бўлган. Унда онанинг буюклиги ҳақида баъданларвоз гаплар йўқ. зеро ҳамманинг юрагидан жой олган олдий инсоний туйғулар ифодаланган. Ундаги “оч тевад”, “аччик бўза”, “бедаво сизлович”, “чакиртиканак”лар Миртемиргатина хос тил безакларидир.

Лирик қаҳрамон онасининг хизматида бўлматганидан, “жиндак хушвак”, “жиндак хушбахт” килматганидан ғашланган. Шернинг сикки мисраларида ана шу ғашликнинг қаҳрамон калбига солган адалсиз кийноқлари ифодаланган. Кейинги мисралар эса ана шу ғашликнинг сабабларини ечишга, ширининг юрак-юрагидан отилиб чиққан ўкинчларини, пушаймони ва тасаллисини ифодалашга сафарбар этилади:

Сени сўйгени йўйга ўзим узатолмасаним –

Товдай эил.

Абдишайдай чексиз армон бўлиб қолди оқимда.

Онагиним! (I. 367)

“Жон берган онамни кўришга кўзим етсайди”, дейди шонр:

Менда зашилик негарди?

Янтоқ ўтинидек,

Тамаки тутунидек,

Тонг пайтида таралган бадабхтлик тунидек –

Чексиз фазоларга тарқаб кетарди! (I. 366)

Шеърда поэтик тафаккурнинг етакчи хусусияти – фикр ва туйғунинг уйғунлигига эришиш, шонр ижодининг асосий фазилатлари – говий аниқлик ва ифоданинг тўлиқлиги яққол кўриниб туради. “Онагиним”да она образи Ватан, халқ образи даражасига олиб чиқилади. Элта хизмат – онага хизмат, деган хулосага келади шонр. Бу хулоса шонрининг изтиробли ҳолатини, ғашлигини аритувчи ягона омилга айланиб, халққа дастёр бўлиш бирдан-бир тасалли эканлиги шернинг умумий руҳига сингиб кетган.

Миртемир “Азалик” шеърда эса муҳтарама оналарни житарғушаларидан айрган урушни қоралайди. Фарзандидан айрилса-да, аммо мағрур, қалди буқилмаган оналар образини яратди. Шеърда урушга нисбатан кучли нафрат, одамларни осойишталикка чакирувчи хитоб баралла янғрайди. Умуман, Миртемирнинг она мавзусидаги барча шеърларида шонрининг юрак армони, ўкинч ва нидоси баралла эшитилиб туради. Бу хусусият – турли маънодаги руҳий изтироблар шонрининг катор, хусусан, “Онагиним”, “Култена”, “Асо”, “Бетоблигимда”, “Ёлдорлик”, “Тупмасин” каби шеърлари яратилишига асос бўлиб хизмат қилган. Мазкур шеърларда армонли хотиралар, ғамгин нидолар тақдирга нисбатан исён туйғуларини жунбўшга келтиради. Биргина “Култена” шеърдаги култена образи шонрининг туғилиб ўстан она ер тўғрисидаги хотираларининг рамзи сифатида намён бўлади. Шеърда Ватан ва Она тимсоллари уйғунлашиб, бир-бирини тўлдирди. Она калбидаги айрилиқ азоби, хасрат ва армон туйғулари, ёруғ келажакка умид шеърда кучли пафос билан ифодаланади. Шу маънода:

*Онам кўзларида эки қайғу, мотам,
Тизасига бошим қўйиб йиғлайман.
Ота атланти зот бўлмади отам,
Онам билан, нетай, тўйиб йиғлайман. (II.134)*

каби мисрадар замирида канча армон, канча тугён нидолари бор. Эҳтимол, ота меҳрининг фарзанд тақдиридати ўрни, она дийдори ғанимат эканлигини ички туйғу билан хис этаётган ўғилнинг аламли исёни, ҳаётнинг аччиқ-чуққ, иссиқ-совуқлари қолдирган асорат, ёруғ, айни пайтда, армонли хотирадарага тўлиб-тошган келажакка ишонч туйғулари бир йўла тажассумини тошган. Гарчи қалбда эли бўлиб ётган армон – онасининг отирини енгиллатолмагани, охириги йўлга қузатолмагани шoirини азобласа-да, у онасининг:

*Боргин, болагиним, ёруғликка чон,
Менга нана ҳозир қўлмега баери.
Ёруғликка чонгин ва бахтингни тои,
Сени аястин-да, тақдиринг қару! (II.134)*

каби ок фотиҳаси, айни пайтдаги ишончинни оқлади. Шунинг учун онаси ҳам, оксоч Туркистон ҳам шoirга жипмайиб боқадди:

*Онам жипмайғуси эли уйкусида,
Шу дам нур кўрингай сўлагин тусида...
Менга жипмаюди тушларимда ҳам,
Бобои қалоним – оксоч Туркистон... (II.134)*

Она образини яратилда шoir инсон ҳаётидати қувончли ва изтиробга тўла лаҳзаларни тенг қаламга олади:

*Мени аяган йўқ тақдир унчалик,
Ҳар нечук, ёруғлик эмас бегонам... (II.134)*

дейди шoir “Култепа” шеърда. Инсон руҳиятидати қарама-қарши қутбларнинг бирдай ифодаланиши лирик қаҳрамон образининг тўлақонли, ҳар томонлама мукамал чиқишини таъминлаган. Ҳаётнинг ўзи қарама-қарши томонлар қураши асосита қурилган экан, лирикада ҳам, хусусан, образ яратилда ҳам бу иккала қутб тенг акс эттирилиши лозим. Акс ҳолда инсон образининг бирёқлама талқини юзага келиши мумкин.

Миртемирнинг қуйидаги фикрларида унинг шеърят ҳақидаги эътиқоди мужассам тошган: “...шеър дегани – юрак дегани, тўлқин дегани, ҳаяжон дегани, тимсол дегани, тимсолларда фикр юритиш дегани”⁷¹.

Шoir ўзбек аёли образини ана шундай юрак дарди билан тўлқинланиб қаламга олади. У “Сойдан ўтиб олсак”, “Қишлоқда қиш”, “Қўқ чой”, “Патининг хасратлари”, “Тошбу”, “Опоки” каби шеърларида ўзбек дехқонини, кеч ётиб, эрта турадиган, ҳаётни қундалик меҳнат ва ташвишларсиз тасаввур эта олмайдиган, вафо ва садоқатда беназир, ҳар қандай синовили дақиқаларда ҳам ўзида сабот ва ирода топа оладиган ўзбек аёлининг тақорланмас образини яратди. Бу образ хоҳ она тимсолида, хоҳ эндигона қатта ҳаётга қадам қўётган қизга қизалоқ тимсолида яратилмасин, унинг қиёфасида соф миллий руҳ сезилиб туради.

“Опоки” шеърда уруш ортидаги отир ҳаёт манзарасидан бир лавах яратилган. Ундаги опоки образида ўзбек аёлларига хос физиолатлар: болажонлик, отир дақиқаларда ҳам эътиқодига солиқ қилиш, сабр ва бардош, ёруғ қушларга ишонч туйғулари мужассам. Опоки ўзининг “боласи талай” бўлишига қарамасдан онасидан айрилган, отасини урушга жўнатган болани ҳам ўз қарамоғига олади. “Узунлар узлиб, қалта чўзиниб” турган бир пайтда далада

⁷¹ Миртемир. Дўстлар дилрасида. – Т.: Ёш гвардия, 1980. 197-бет.

меҳнат килиб, бошок териб, кора қозонини қайнатади, фарзандларига кўшиб кўшни болани ҳам новиб-тарайди. Эрта баҳорда ёгингарчилик кўп бўлиб, опоки етти кун ишта чиколмай қолади. Шунда у ё онасидан, ё бувисидан ёки бўлмаса севгисидан хотира бўлган, ўзи учун энг азиз қумуш сочбоғини олиб бозорга жўнайди.

Оқим қайтиб келди чарчоқ ва сўлагин,

Кўлида чорак мои, ёсмук бир туғин.

Қозон осди, лекин қанчалар мунгуз,

Дилидаги дарди тийрак ва улуг. (II. 52-53)

Ана шундай ҳаётий воқелик замирида опоки образдаги энг азиз инсоний фазилатлар очига боради. Шерда қучли ижтимоий маъно мужассамлашган. Бу уруш ортидаги “олам одамдан” ўч олаётган вазиятни кўрсатиш, ўзбек аёлларига ҳос ноёб хусусиятларни улуглаш қабиларда яққол кўзга ташланади. Шоир ўз моҳияти билан прозаик бўлган ҳаёт ҳодисасини ҳаётийлик ва гўзаллик билан тўла бўлган поэтик образлар қиёфасида бера олгани боис ҳам ҳаётий лавҳалар ортида опонининг буёқ сиймоси кўз ўнгимизда намоён бўлади. Шерда шоирнинг ўзбек аёлига нисбатан юксак эҳтиромини сезиш мумкин.

Миртемир шериятида эпик тасвирга мойиллик унинг образ яратиш йўналишида муҳим бурилиш ясади. Шоир ижодида воқеабанд шерлар яратилиши 30-йилларнинг ўрталарига тўғри келади. Чунки 30-йилларда соф лирик шерлар билан бирга бирон воқеа, вазият асосига қурилган, эпик тасвир билан лирик элементлар моҳирлик билан уйғунлашган воқеабанд шерлар ҳам яратилди. Бу ўринда Ойбекнинг “Тансиқ”, М.Шайхзодадиннинг “Трамвайчи хотин”, “Қоровул”, Уйғуннинг “Бритадир Карим”, “Назир отанинг ғазаб” каби шерларини эслаш қифов. Бу

ижтимоий анъана Миртемир шериятида ҳам ўз аксини топи. Шу ўринда лирикада эпик тасвир элементларининг қучайиши ҳақидаги А.Твардовскийнинг фикрларини эслаш жоиз: “Поэзия жасорат билан прозага яқинлашиш йўлидан борапти. Бу яқинлашишдан поэзия ютказгани йўқ. У беллетристик мазмундор, асосли ва заминдор бўлиб қолади. Шерда эпик сюжет пайдо бўлипти, унга мураккаб ритмикани таъкидловчи диалог катъийлик билан жойлашапти. Шерга конкрет шароит, шахс тасвири кирди ва ҳокazo”⁷². Миртемир ҳам ўзининг амалий фаолиятини назарий жиҳатдан исботлаш мақсадида қатор чиқишларида, хусусан, “Кўшиқ ҳақида” (“Қизил Ўзбекистон”, 1955 йил, 29 апрель), “Бир умрлик мавзу” (“Звезда Востока”, 1967 й., №11) мақолаларида, “Ўзбек тили ва адабиёти” журналининг анкетасига берган жавобларида (1969 й., №1) А.Твардовскийга ҳамоҳанг фикрлар билдиради. Чунончи, у ёзади: “... Воқеабанд шер... умуман, ҳамма тема учун ўта мақбул шер тури-да”⁷³.

Поэзияда эпик тасвир элементларининг пайдо бўлиши Миртемир шерларида конкрет қаҳрамонларнинг туғилишига сабаб бўлди. Шулардан бири кекса чол образидир. Шоирнинг “Етти йилит ва бир чол”, “Орденли”, “Бобо”, “Оқоқол”, “Чоллар”, “Сахройи”, “Сажда эмас” каби шерларида бу образ ўзининг соф миллий кўринишлари билан ўқувчи диққатини тортади. Бу образ ҳаётнинг тажрибали, аини пайтда, солда кишии сифатида Миртемир шерларининг бош қаҳрамони даражасига кўтарилди, унинг ўй-кечинмалари, хис-туйғулари шоирнинг бадийи таҳлил объектига айланади.

⁷² “Литературная газета”, 12 июль, 1947г. (Выступление А.Твардовского на пленуме Союза советских писателей)

⁷³ Ўзбек тили ва адабиёти. 1969, №1.

Миртемир ижодининг ҳамма даврларида бу образни ранг-баранг киёфада акс эттиради, мазкур чол образи шеърдан-шеърга бадний мукамаллик касб этиб, янги-янги қирралар билан намойён бўла боради. Ана шундай қарияни дастлаб шoirнинг “Етти йилгит ва бир чоғ” (1938 й.) шеърида учратиш мумкин. Шеърда жамоа ҳўжалитининг тажрибали раиси, айни пайтда, “ерга ошиқ” қариянинг фазилатлари санаб ўтилар экан, мисралар оша у ўзи бошқараётган жамоа ҳўжалитининг равнақи йўлида “жон аяматан”, халқ фаровонлиги учун курашчи, пешкадам инсон сифатида тавдаланнади.

Миртемир Иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳам чол образига давр руҳи нуқтан назаридан мурожаат этади. Бу жиҳатдан шoirнинг “Бобо” шеъри характерлидир. Шеър соф миллий руҳ билан суворилган. Бобо образи шеър давомида мағрур, иродали, меҳрибон ўзбек қарияси сифатида таассурот қолдиради. Шoir ўғлидан қорахат олган бобонинг “от ўрнини босадиган қулун” – неварасига бўлган муносабати орқали унинг бутун руҳий оламини, ташки дунёсини ифодалашга муваффақ бўлади. Гарчи шеърда бобо образи турли ҳаётий курашларда батафсил ёритилмаган бўлса-да, аммо китобхон шу тасвирнинг ўзиданок эътиқолида мустаҳкам, сулоласининг бардавонлигига ишонтан мағрур қария ҳолатини хис эта олади.

Миртемир шеърлигидаги чол образи мисолида шoirнинг ижодий эволюциясини кузатиш мумкин. Бу ҳолат, айниқса, урушдан кейинги йилларида ижодида, хусусан, “Қорақалпоқ дафтари” туркумига кирувчи шеърларида яққол кўзга ташланади. “Қорақалпоқ дафтари”да қария образининг кўлами, умумлашма қучи янада ошди, говий-бадний савияси янада чуқурлашди. Туркумга кирувчи “Кўл бўйида”, “Саҳройи”, “Сажда эмас” каби

шеърларида бу образ ўзининг ранг-баранг хусусиятлари билан намойён бўлади. Ҳар учала шеър бир-бирини говий жиҳатдан тўлдирган, уларда шoirнинг тасвир усули ҳам, образ яратиш санъати ҳам ҳамохангидир. Бунда чол образи қорақалпоқ халқининг тмсоли сифатида тавдаланнади. Дастлаб шoir “Кўл бўйида” шеърда “ўзи, кўзи, сўзи ёркин” “саҳро ўгли”нинг ҳаёти мисолида инкилобгача ва ундан кейинги қорақалпоқ халқининг ҳаётини муқояса қилади. Шу маънода образ замиридаги маъно диапазонини ошириб тасвирлайди. Шoirнинг “Қорақалпоқ дафтари”га кирувчи бошқа шеърлари ана шу говдан қуч олади. Бу эса қария образининг ранг-баранг киёфасидаги тасвирга замин ҳозирлади.

“Саҳройи” шеърда “Тугал аср кўрмиш энг олис элда – Подачи, туяқаш, мерган ва қарол...” бўлган чолнинг Нукус шахрига келиб, “Эртақлардан гўзал, чиройли, тўқис...” бўлган ўзғаришларни “Юток кўзлари” билан севиниб қарши олиши тасвирланади. Ўтмиш хотиравлари қалбига синггиб кетган, “Олис бир замондан чўнг элчи қайи” бўлиб келган чол ўзғаришлардан “Бари рост экан-да!” дея хайратта тушади. Асрлар бўйи орзу қилган ҳаётга етиб келган чолнинг кўз ўнгидан бутун ҳаёт йўли – қийинчилик ва азоб-уқубатлар ўта бошлайди. Ҳаммаси ортда қолганлигига ишонтан қариянинг юзида мамнунлик хисси кўринади. Шу жараянда образ замиридаги маъно очила боради. Чол “беш мири” узатиб шарбатфурўшдан муздек шарбат сотиб олади. Шу ўринда шoirнинг кўйидаги мисралари қимматли мазмун касб этади:

Юток кўзларини узоқламайди чол.

Саратон, ҳар қалай, ёндирмоқдайд...

Шаҳрага суқланиб ҳўллар зўё бол,

Асрий ташинчлиқни қондирмоқдайд... (III.89)

Миртемир 60-йилларда “Ожсокол”, “Чоллар” каби шеърларида ҳам қария образини яратди. Бунда шоир бошқа шеърлари каби ўтмиш билан бўғунги кун муқоясига урғу бермайди, балки образ замиридаги ҳалоллик, меҳнатсеварлик, соддалик ва нурунийлик сифатларини улуғлайди.

Шоир қарияларнинг ҳолати ва юриш-туришга мос шундай миқлий деталлар топадики, натижада улар ўзбек халқининг тимсоли сифатида тавдланади. Чунки, “Шоир маҳоратини факат образ танлаш ва сўз териш билан боғлаб қўйиш ҳам тўғри бўлмас эди. Шеър меърий нутқдан ташқари, зарур пайтларда топиб ишлатилган ҳаётий деталлар, маънодор воқеалар билан ҳам тўлдирилиши керак”⁷⁴.

Лирик шеърнинг қаҳрамони шоирнинг ўзи, аммо у ўзида замондошларининг қайфиятини ҳам жамлаган бўлади. Бу борада Миртемир шоир сифатида қуйидаги фикрларни баён қилади: “... Чиндан ҳам ҳақиқий лирик шеърнинг қаҳрамони шоирнинг ўзидир. Лекин шоир образини тор маънода тушунамслик керак. Шоир ўз образида шахсий кечинмасининг ифодаламайди. Балки ўзига ўхшагандларнинг тўйгуларини, фикри-зикрини ҳам беради...”⁷⁵

Ҳақиқатан ҳам шоир, ижодкор ўз даврнинг илғор фикрловчи киши сифатида замондошларининг юрағидаги дардини, ўй-кечинмаларини хис қила билиши, уларни хиссий мазмунга эга бўлган образларда ифодалай олиши зарур.

Миртемир “Доллазордан ўтганда” номли шеърда шоир лирик қаҳрамоннинг характери табиат фониди, аннототи, рамзий маънога эга дола образи воситасида очиб беради.

Дастлаб шеърда доллазор образи орқали лирик қаҳрамоннинг табиатга шайдолиги, гўзаллик туйғусининг қучилигини кўрсатади:

Ҳар ил баҳор келганда ҳатто тошга қарар жон.

Баҳор чоғи бормикан яйрамаган бирор жон?...

Қизариб тоғ отганда сайраб қолар тўрғайлар,

Овоз қўшар бедона, кўнда оқ чиғалайлар...

Қатта йўлнинг бўйида мана шундай ҳар баҳор –

Давон-давон жимчилаб, иллар ёйиқ доллазор. (1.181)

Бундай бетақрор табиат тасвири билан шоир, биринчидан, гўзаллик орқали ўқувчи хиссиётига тавсир кўрсатишни максад қилган бўлса, иккинчидан, шеър замиридаги асосий говни ифодалаш учун замин тайёрлайди. Асосий гов эса халқимизнинг қаҳрамонлика тўла қураш тарихидан бир давҳасини акс эттиришидир. Бунинг учун шоир доллазор образига рамзий маъно юқтайди:

Доллазорни термак, оломидман кўзимни,

Боғлигим тутмади, тутолмайман ўзимни.

Ҳаётимга тушмади амаким хотирам.

Дейман: ҳар қизил яроқ, ўша қонлар қатраси... (1.182)

Рамзий доллазор образининг маъно салмоғи шу тарика ошиб, қалмоқларга қарши қурашда жонини фидо қилган ота-боболаримиз қонининг рамзига айланади. Бу эса шоирнинг олдий ҳаёт ҳодисаларидан улкан маънолар топа олиш, умумлашма ҳулосалар чиқара олиш салохиятини намоён қилади. Шеърни ўқир экан, ўқувчи кўз ўнгига қиндик қони тўқилган ернинг даҳисизлиги, босқинчиларнинг оғти остида тошталмаслиги учун мардонавор қурашиб келган ота-боболаримизнинг, бу жангларда муқаддас қонлари тўқилган ватандошларимизнинг йиғма образи намоён бўлади.

⁷⁴ Қўшқонов М. Мисея С. Абдулла Орипов. –Т.: Маънавият, 2000. 45-бет.

⁷⁵ Халипов Т. Миртемир макороти. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1980. 90-91 бетлар.

Умуман, Миртемир кечмиш мавзуга тез-тез қайтар экан, чорасиз ва нажотсиз, аммо эътиқолида собит турган халқ образини шеърдан-шеъра томон пурдлард маънолар билан тўлдириб, янги кирралар очиб, тарафлаб боради. Шоирнинг ўз халқига бўлган эътиқоли, унинг маънақатли меҳнатига бўлган муносабати, айниқса, қуйидаги сатрларда тиник намоён бўлади: “Тупроғи бут, мўл-тўқис – жаҳондай ёйик халқим”, “Ёрти эмас, бутуним, ёрқиним, ёруғ куним, кўшиғим, қалб тўлқиним”, “Қўллари қадок халқим, кўзлари чакнок халқим, йўллари порлок халқим”, “Белнинг белбоғлиқ бўлсин, давлатинг оша берсин, маҳоратинг, қудратинг Амудай тошаберсин...” ва ҳ.к. Халқни, унинг меҳнатини малҳ этувчи бундай образ-лавҳалар силсиласини Миртемир шеърятгида истаганча топиш мумкин. Ўзбек халқининг руҳиятини, маънавий дунёсини жуда яхши, бевосита билгани боис, бу образ ўзининг кўп киррали ҳусусиятлари билан бадиий мукамал шаклда ўз ифодасини топган. Унинг бу борадаги образ яратиш маҳорати адабиётшунос олим Ҳ.Ёқубовнинг қуйидаги фикрларига айнан мос тушади:

“Образ алпакандай шакллар излаш, улар кетидан қувниш билан топиладди, балки унинг аксия, киши руҳига, психологиясига, маънавий дунёсига обдон қира билниш, улар орқали ҳаёт ҳодисаларининг маълум томонларини бадиий ўзлаштириш йўли билан яратилади”⁷⁶.

Шоир “Ёрти аср кўшиқларидан” шеърда қадим меҳнатқаш халқ образини, унинг ўтмишини образли тарзда шундай ифодалайди:

*Расо эдим,
Нодонларнинг майи билан ёй бўлганиман.*

⁷⁶ Ёқубов Ҳ. Говийлик ва маҳорат. –Т.: 1963. 33-бет.

*Олти эдим,
Қора тақдир-қора ботқоқ, лой бўлганиман.
Оқш эдим,
Чоққилларда вақрон, қурғоқ жсой бўлганиман.
Ёзу эдим,
Сўла-сўла кўрқинг, қора тун бўлдим мен,
Чоғу эдим,
Ёна-ёна жигир-бағри хун бўлдим мен... (II.287)*

Шоир яратган эътиқотли ҳолатларда офат ва бағоятларнинг сабаблари янада қўлланмирок ва ёрқинрок кўринади. Халқ образининг ўтмиш ҳаёти, турли бағоятларга қарши турган унинг эътиқоли ўқувчида қучли таассурот қолдиради.

“Ҳар қандай чиройли образ айтиладиган теран фикрнинг ўрнини босолмайди. Ҳақиқий шоир аввал фикр излайди, бироқ у фикрларни образларда топади”⁷⁷. Шундай айтиладиган “теран фикр”лардан бири Миртемир шеърятгида тиним ва ҳаловат билмас заҳматқаш халқимиз сиймосида намоён бўлади. Шоир “Аччисой” шеърда халқимизнинг буюк яратувчилиқ, бунёдкорлик фаолиятини – қакраб ётган чўлу биёбонларга асов дарёларни буриш, у ерларда боту бустон яратилдек эзгу ниятнини қаламга олади. Бунини шоир ёрқин поэтик образ-лавҳаларда ифода этади.

*Одам бу ўлкада соҳиб фармон,
Одам бу ўлкада соҳиб иштиёр.
Одам бу ўлканинг тандиғи жон,
Янги дунёларни қурувчи декор. (I.212)*

Қайсар, “тепа сой” қанча қаршилик кўрсатмасин, охири инсон измига бўйсуннишга алоҳида аҳамият берилиб, бунёдкор ўзбек элнинг умумлашма образи яратилади. “Соҳиб фармон”,

⁷⁷ Қўшқонов М., Меллер С. Абдулла Орипов. –Т.: Миллавионт. 2000. 30-бет.

“янги дунёларни қурувчи” ўзбек халқи табиати, унинг гўзаллиқларини ўз холича севади. Лекин табиатнинг телба қилиқлари уни безовта қилади. Табиатнинг бекора сарф бўлаётган қучини, бенафта оқиб тўғонларни бўзаётган, бўғдойзорларни лойқа билан тўлдираётган, тошларни тошларга уриб, харсангларни кўпораётган дарёларни инсон ўз иқтиёрига бўйсундириш, унинг ҳар бир томчисидан максалли фойдаланиш даври келганлигини, бу халқимизнинг асрий ороуси эканлигини шoir қучли пафос билан қуйлайди:

Келди асрий муодат, ижодкор замон,

Қоратог кўксига кўй солди одам,

Яширин хазиналар қулфини очиб,

Ўлка учун қора зар олди одам.

Телба сой сenga ҳам келади кезак,

Мунчапар ҳовлиқти, мунча бебошлик?

Тошларни тошларга урма мунча ҳам,

Сenga одам бўлур ҳақи ювошлик... (1.216-217)

Миртемир сой образига ижтимоий маъно берди: охири уни инсон изм-иродасига бўйсунганини, жасорат ва шижоатда “тент кам” замондош қудрати қаршисида дол қилишини ифодалаш билан унинг замиридаги маъно теранроқ очилди.

Ўмуман, ҳаёт бадий адабиётда образлар воситасида акс этар экан, кент маънода, объектив воқеликнинг барча “элементлари” билан инсон тафаккурида муайян таразда интыкос этиши образ асосини ташкил қилади. Ўзбек шеърлигининг бой анъаналарини ўзида мужассамлаштирган Миртемир ижоди, ундаги образлар силсиласи бадий мукаммаллиги, говий ва шаклий ранг-баранглиги билан, халқ оғзаки ижодидаги етакчи тамойилларни илгари сўртганлиги билан ажралиб туради. Унинг шеърлигида она,

бободеҳхон, барҳаёт жангчи, фидойи аёл ёхуд Ватан тасвири; болалик, йигитлик хотиралари, табиат лавҳалари, ижтимоий ва говий мазмун касб этган воқеликлар шеър мисраларига, образларига айланади. Бу мавзулар такрор-такрор қаламга олинса-да, лекин ҳар гал бетакрор жозиба касб этади, ўзига хос образларда постик таҳлил объекти сифатида намоён бўлади. Миртемир шеърлигида бадий образ ҳаёт материаллини типиклаштириб индивидуаллаштира билиш жараёнида пайдо бўлади. Бу эса шoirнинг ҳаётини тажрибаси, олами, инсонни тушуниш, хис қилиш иқтидори ва ижодкорлик маҳоратини туташган нуктасида ҳақиқатга айланади.

Бадий тасвирий воситалар ва образ

Адабиёт сўзлар ва образлар воситасида фикр юритишдир. “...Ҳақиқий шеър тимсоллар воситасида дунёга келади”⁷⁸. Шoir айтмоқчидек, тимсоллар (образлар) воситасида шеърний картина яратилади, маълум мавзу ва ғоя ёритилади. Образли тасвир орқали эса сўзнинг маъно тароватини, ифоданинг эмоционал кучини теранроқ англаймиз. Шеър ғоясини очиб беришда, образлар моҳиятини англашимизда тасвирий воситаларнинг ўрни бекиёс.

“Бадий асар ва ундаги образлар санъат намунаси ҳисобланмоғи учун, аввало, ... бизнинг онтимизда сезги аъзоларимиз орқали таъсир этиб турадиган ҳиссий мазмунга эга бўлмоғи керак. Шаклан ва мазмунан ҳиссийлик – бадий образнинг биринчи элементи”⁷⁹. Шаклан ва мазмунан ҳиссийлик сўзга бўлган чекисиз ҳурмат, уни қадрлай билш натижасида бунёдла келади. Бадий образнинг шаклан ва мазмунан эстетик таъсир кўратига эга бўлиши учун ижодкор сўзга катта бадий вазифа юклай олиши талаб қилинади. Демак, образ тасвиридаги ранг-баранг кирраларни, унинг шеър ғоясидаги ўрнини белгилашда бадий тасвирий воситаларнинг, хусусан, сифатлаш, ўхшатиш ва истиоранинг образ талқинидаги ўрнини чуқурроқ англаш талаб этилади.

Сифатлаш ва образ. Шоирона эҳтирос ва дид билан топишган сифатлашлар поэтик образ элементи сифатида, асосан, шеър ғоясини очиб беришда, сўнгра шоирнинг ижодий олами, индивидуаллиги ҳақида муайян тасаввур туғдиришга имкон беради. Бундай сифатлашларга қараб шоирнинг ғоявий поэзиясини,

эстетик қарашларини, истеъдоди ва шеърний ўқувини талқик қилса бўлади.

Миртемир шеърлари ҳам хилма-хил сифатлашларга бойлиги, образли ифодаларга тўлиқлиги билан ҳам характерланади. Ҳаётний воқеа ва ҳодисаларнинг белги-хусусиятларини ёрқин акс эттиришда тасвир воситаларининг ўрнини теран англаган шоир сифатлаш ва образ ўртасидаги муносабатга алоҳида эътибор беради. Миртемир сифатлашлари нарсаларнинг сифати ва белгисини кўрсатиётгани қолмай, балки унинг маъносини тўлароқ, аниқроқ ифодалайди, эмоционал таъсирини қучайтириб беради. Шоир лирик қаҳрамон руҳий ҳолатини, образга муносабатини, асар ғоясини белгилашда сифатлашлардан самарали фойдаланади.

Миртемир шеърлигидаги сифатлашлар асар ғоясига, образлар дунёсига ўзгача нафосат бағишлайди. Шоир ижодий эволюциясининг босқичларида давр руҳи, ижтимоий-сиёсий воқеалар ва асар ғоясидан келиб чиққан ҳолда турли сифатлашлардан фойдаланади. Агар шоирнинг 40 йилларгача бўлган давр ижодида “отир”, “фалокатли”, “мулҳиш”, “вахший”, “исёнсиз”, “хонин”, “қоронғи”, “қўхна”, “манкус”, “маълум”, “совуқ”, “тутқун” каби сифатлашлар ижтимоий воқеалар билан боғлиқ ҳаётдаги салбий томонларни кўрсатишга хизмат қилса, “озод”, “эркин”, “тошқин”, “шонли”, “епик”, “жўшқин”, “ўтпи”, “ёруғ” каби сифатлашлар эса ўша пайтдаги туб ўзгаришлар, ҳаётдаги жонланишларни ифодалаш билан бирга образ талқини ҳамда тасвир хилма-хиллигида муҳим роль ўйнайди. Шоирнинг бу давр ижодида “олтин”, “қумуш”, “юмшоқ”, “ялтироқ”, “алантали”, “нурли”, “мовий”, “хафиф” каби сифатлашлар ҳам кенг қўлланиладики, булар лирик қаҳрамоннинг назик кечинмалари ва табиатнинг тақдорланмас ранглар олами тасвирида иштирок этади.

⁷⁸ Миртемир, Дўстлар диларасида. –Т.: Ёш гвардия, 1980. 33-бет.

⁷⁹ Адабиёт назариси. 1 том. –Т.: Фан, 1978. 107-бет.

Маблумки, сифатлашлар нарса ёки воқеаликдаги белги ва сифатларнинг характериға қараб икки хил бўлади: барқарор бўлмаган сифатлашлар ва доимий сифатлашлар. Барқарор бўлмаган сифатлаш нарса ёки воқеаликдаги ўткинчи, шартли белгиларни ифодаласа, доимий сифатлаш нарсанинг муҳим доимий белгиларига нисбатан ишлатилади. Шоир ижоддаги “Ҳонин – қоронғи муҳит” (1.32) бирикмасидаги “хонин-қоронғи” барқарор бўлмаган сифатлаши зўравонлик ва эркинсизликни ифодаласа, “улут, дахшатли тўфон” (1.36) истиноравий бирикмаси эса ўша эркинликка қарши халқ қурашини ақс эттиради.

Шоирнинг “Қишлоқ кўринишлари” сочмасидаги қуйидаги парчада тоғ образининг ўзига хос хусусиятлари топиб ишлатилган сифатлашлар ёрдамида янада ёркинроқ намоён бўлади: “Оқ либос ёпинган, қумуш ҳарир кийган қари, юксак тоғлар қўпол бўйинларини чўзиб, кўрқинч афти-ла узоқдан хўмрайиб туради”. Шейрий парчада “оқ либос” истиноравий бирикмаси қорни, “қумуш ҳарир” ибораси эса унинг товланишини ифодалаб келган. “Қари” ва “юксак” сифатлашлари эса тоғларнинг қадимий ва навқиронлигига ишора қилади; “қўпол”, “кўрқинч” сифатлашлари тоғнинг табиий қиёфасини ақс эттириш учун ўринли ишлатилган тасвир воситалари бўлиб, барчаси образ моҳитини очиниш учун хизмат қилади.

Миртемир шейриятида юрт тасвири ўрмон, тоғлар, ариқлар, қирлар, тулпроқ, ой, кўёш, уваллар образли воситасида намоён бўлади, уларга бириқиб келган турли сифатлашлар образли ифодадаги ахлитликни таъминлайди. “Қуз” шейридан келтирилган қуйидаги мисраларда шоир сифатлашлардан самарали фойдаланади:

Ҳаво аёз, кўк тиниқ, яси тоғлардан,

Ой остида товланган зарри бослардан,

*Қуз қўйнида мударсан кенг ўтлоқлардан,
Қўшиқ янғирар пахтазор, нам тулпроқлардан. (1.159)*

Шейр табиат тўрисида – саховатли қуз фаслига бағишланган бўлса-да, буларнинг бари Ватан образини яратишга хизмат қилади. Мисралардаги анъанавий сифатлашлар тасвирнинг жонли, ҳаққоний бўлишида ўз вазифасини ўтаган. Ватан образи “Яси тоғлар”, “Заррин боғлар”, “Кенг ўтлоқлар”, “Нам тулпроқлар” каби бирикмаларда янада ёркинроқ намоён бўлган.

Шоирнинг ижодий индивидуаллигини белгилашда сифатлашларнинг ҳам аҳамияти катта. Мутахассисларнинг уқтиришича, С.Есенин қўпинча “мовий” сифатлашдан Ватан ва унинг табиати тасвирида фойдаланар экан. Миртемир ҳам пейзаж лирикисиди, “оқ”, “олтин” сифатлашлардан кенг фойдаланади. Бу сифатлашлар шоирнинг тасвирланаётган объектга, образга нисбатан ижобий муносабатини ҳам аниқлаб туради.

Шоирнинг 1940 йилда ёзган “Барақа томчилари” номли шейри бор. Биргина шу шейрда “оқ” сифатлаши “оқ туман”, “яси оқ тошдан”, “оқ елкан”, “оқ тиник томчилар”, “оқ булут”, “оқ мармар” каби бирикмаларда ишлатилади. Лекин шейрда “оқ” сифатлаши баъзида образнинг ўткинчи, баъзида доимий белги хусусиятларини ифодалаб келгани боис унинг қайта-қайта ишлатилганлиги сезилмайди. Умуман, “оқ” сифатлаши Миртемир шейрида қўпинча ижобий маъно ташийдиган, шунинг учун ҳам баъзан бундай сифатга эга бўлмаган нарса-ҳодисаларга нисбатан ҳам қўлланилаверади. Масалан, шоир ижоддаги “оқ қой”, “оқ тун”, “оқ тонг”, “оқ эрта” каби ифодаларни шу билан изоҳлаш мумкин бўлади. Шу маънода айтиш мумкинки, “оқ” сифатлаши Миртемирнинг ижодий индивидуаллигини, дунё-қарашдаги кенгликни, истиснонинг ранг-баранг қирраларини

намоён этади. У барқарор бўлмаган ва доимий кўринишларда намоён бўлиб, турли маъно товланишларига эга. Шoirнинг “Дейман: ок қоядай бўлсам абадий, Лочин қаби мағрур парвоз этолсам” (1.213), “Атай излаб келдим, ок қоя, Сен нақадар мағрур ва қиёр” (1.223) қаби мисраларидаги “ок” сифатлаши қоянинг қор билан қопланганлигига ишора қилиш билан бир вақтда образнинг турли ижобий маъно оттенкаларини ҳам ўзида ифода қилади. Натижада, қоя образи Миртемир ижодида, аксарият, мағрурлик, абадий, буюклик тисоли сифатида кўринади.

Миртемир шеъротида ёрқин маънони ифода қилаётган сифатлашлардан бири “олтин” бўлиб, у нарса ва ҳодисаларнинг доимий ҳамда ўткинчи белги-хусусиятларини ифода қилади. “Олтин” сифатлаши турли шеърӣ контекстларда турлича маъно товланишларини намоён этади. Бу сифатлашлар олтинга хос бўлган бебаҳолик, тиниклик, беғуборлик хусусиятларини ақс эттирилади, миртемирона янги истораларнинг вужудга келишига ёрдам беради. Масалан, “Қўққие” шеъротида “жон озини унум ўсади, Қуршаб олган олтин қирларда” мисрасида “олтин қирлар” ибораси элнинг риск-рўзи бўлган бутдўйзорларнинг товланиб туришига ишора қилади. “Қонлар” соҳмасидаги “Ок тонгларнинг сўлим боғларидан олтин чечаклар тердим...” мисрасида “ок” сифатлаши тиник тонг манзарасини тасвирлаш учун хизмат қилса, “олтин чечаклар” ибораси элнинг унинг чиккан чечакларнинг нафислиги, беғуборлигини ақс эттиришга сафарбар этилади. “Барақа ёғди бу олтин тулпроққа, бир зумда муссаффо, кўм-кўк айлана” (“Барақа томчилари”, 1.226) мисрасидаги “олтин” сифатлаши серҳосил, саҳий маъноларида ишлатилса, “Толзор қуш рангида ва саккин. Дарахларда япроқлар олтин” мисрасида қушги дарахларнинг

олтин рангида товланиб турувчи манзарасини тисоллаштиришга хизмат қилади.

Миртемир шеъротида “олтин” сифатлашига маъно жиҳатдан яқин турувчи “мармар”, “зар”, “қумуш” қаби сифатлашлар ҳам борки, бу сифатлашлар ҳам образли ифода доирасини чуқурлаштиришда, образнинг турли хусусиятларини очишда қўл келади: “Жаннатоса боғда қилватар соз, турфа ранг мармар қошона” (“Дентиз бўйида” 1.293), “Яшил япроқ, қуш япроқ, Зар япроқ, қумуш япроқ...” (“Тилида”). Бундай сифатлашлар Миртемирининг табиат тасвирига бағишланган шеърларида, айниқса, қўп учрайди. Чунки табиатнинг бетакрор ранглар олами, беғубор ва соф, айни пайтда бебаҳо унсурларини образли тарзда ифода қилаш учун бу қаби сифатлашлар шoirга ёрдам беради.

Дарвоқе, шoirнинг табиат тасвирига бағишланган шеърларида унинг поэтик услубига хос яна бир хусусият, яъни қучайтирилган сифатлашлар воситасида тасвир аниқлигини таъминлаш маҳорати намоён бўлади. “Ок ёлпи асов тулпор, Бебаш ва тентак оқин, қумлоқ сахро эркаси ва дарёлар серқаси” (“Аму қирқоқлари”, 1. 298), “Салқин, силқик, сўлим баҳор эртаси...” (“Яшил япроқлар”, 1. 143), “Қари, турғун, гудур Қоратог Сен гўзални асрар батрида” (“Қўққие”, 1.25) қаби мисралардаги кентайитирилган сифатлашлар бир пайтнинг ўзида ҳодиса ёки предметнинг бир неча белги-хусусиятини ифода қилаш билан бирга образ тасвиротида ёрқинлиқни ҳам таъминлайди. Барча шoirлар табиат тўғрисида ёғганда бисотидаги энг нафис, гўзал, жарангдор сўзлардан фойдаланганидек, Миртемирининг пейзаж тасвиротида кентайитирилган сифатлашлари жозибдорлиги ва таъсирчанлиги, нозик тўйғу ва кечинмаларга бойлиги билан ажралиб туради. Хусусан, образнинг қабул қилинаётган белги-хусусиятлари таъкиллаб кўрсатилади.

Зеро, сифатлаш "... бадий аниқловчидир. У предметнинг бевосита қабул қилинаётган бирор белгисини таъкиллаб кўрсатади, конкретлаштиради ва аниқлаштиради"⁸⁰.

Иккинчи жаҳон уруши йиллари Миртемир ижодида ўзига хос из қолдири. Бу, айниқаса, шoirнинг лексикаси бoбидa яққoл кўринади. Шoirнинг бу йиллардаги ижодида давр нуқтaн назаридан ўзига хoс янги сифaтлaшлар пайдо бўлди. Шoir ўз тўплогини бoскинчилардан мaрдoнa химoя қилaётган жaнғичи oбразини яратишда "бoтир", "дoв", "мaрд", "aлп" кaби сифaтлaшлардан, ижтимоий-сiёсий вoкeлик ёки уруш мaнзaрасини яратишда "сoвук", "кoрa", "oтир", "кeлин", "кoнгли", "aччиқ" кaби сифaтлaшлардан фoйдaлaнaди. "Ёлғoр" шeъридаги "кoрa ўрмoн, кeлин ўрмoн, Oлис дeър... Сўнгсиз ёбoн, сoвук ёбoн, Tизaдaн кoр..." (I. 300) сaтрларидa сифaтлaшлар ёрдамидa тaсвир oбразини тус oлади, улар тўлғaнгичa жaнғ мaнзaрасининг дaхлaтини сурaтлaшгa хизмaт қилaди.

Ўхшатиш ва oбраз. Миртемир шeъриятида бадий сўз имкoнийaтларини oчинишда, сўз кaрирдаги мaънo вa рaнглaр вoситасидa oбразнинг мaънo сaлmoғини oширишда ўхшaтишларнинг ўрни бeкиёс. Бадий сaнъaт турларидан бири хисoблaнувчи ўхшaтиш Миртемир шeърларидa пoлeфункциoнaл имкoнийaтларини нaмoён eтaди. Шaрк мумтoз aдaбиётидa тaшбих дeб aтaлгувчи бу бадий вoситa, aввaлo, мисрaлардаги oбразлиликни тaъминлaш, тaсвирдаги тaъсирчaнлик кўчини oшириш, пoстик кaртинa вa унинг тиник рaнглaрдa жoнгли нaмoён бўлишини тaъминлaш мaқсaдидa фoйдaлaнилaди. Мaсaлaн, шoirнинг "Шудринг" шeъридаги пeйзaж тaсвиридa ўхшaтиш бoшкa бадий имкoнийaтлар билaн уoшгaн ҳoлдa тoнғ мaнзaрасини гaвдaлaнтлaтирaди.

⁸⁰ Шарифулдинов О. Замок. Калёб. Поэзия. – Т.: Бадий адибёт, 1962. 196-бет.

*Шўх сой кўрoқларидa,
Нухoллар кўртaғидa,
Сaл экинидa симoбoй
Кaлтирaр лaк-лaк инжy,
Ялтирaр сўйрa мeнa,
Ялтирaр кўр узўкчoч,
Кeлинлар тaқинчoғи,
Узўк кўзларини ё,
Чoр aтpoф сaбзaлaрдa
Жимир-жeкимир кўзмунчoқ,
Бўй-бўй дитрaбoлaрининг
Сўзўк кўзларини ё? (II. 100-101)*

Шeърда Шaрк мумтoз aдaбиётидaги тaжoхўлу oрифoнa дeб нoмлaнган шeърий сaнъaт билaн ўхшaтиш сaнъaти кoриншaн ҳoлдa гўзaл пoстик лaвҳa яратилгaн. Тaжoхўлу oрифoнa сaнъaтигa кўрa, ўхшaтилaётган нaрсa ёки бирoн oбразли ибoрa aниқ aйтилмaсдaн бир нeчa нaрсaгa ўхшaтилaди, лeкин aниқ фикр билирилмaйди. Бундaн мaқсaд ўхшaтилaётган нaрaнинг тaъриф-тaвсифини кeлтириниш. Юкoридa шoir шудрингни симoбoғa, инжyгa, кeлинлар тaқинчoғигa, узўк кўзларигa, кўзмунчoқкa, кизларнинг сўзўк кўзларигa ўхшaтaди. Шoir бирдaнигa шудрингни шудларнинг хaммaсигa ўхшaтиш oркaли унинг нaқaдaр нaфис вa чиройли экaнинa, кўёш нурларидa рaнғ-бaрaнғ тoвлaниб туринишгa ишoрa қилмoқчи бўлaди. Шeърдаги aсoсий фикр, дaрд унинг oхиридa aйтилaди.

*Йўқ, бу гирён кўзларининг,
Ярқирoқ зaмзaмaси,
Кeчaси oнaм тaғини
Йилaбoй-дa, чaмaси... (II. 100)*

Шонр шудринг образи мисолида ўхшатиш санъатидан фойдаланиб янги фикр айтади. Шудринг онанинг кўз ёшига ўхшатилиши билан шеър тўғрисидаги тасаввур ва кайфият бирдангина ўзгаради, лирик қаҳрамоннинг дардли киефиси ўқувчи кўз ўнгига намоён бўлади. Образ замиридаги кўп қиррали маъно ўқувчини фикрлашга ундайди, у йингининг сабаблари хақида ўйлаб қолади.

“Юлдуз” сўзи иштирокидаги ўхшатишлар ҳам Миртемир шеърларида талайгина бўлиб, у поэтик кечинмаларнинг чуқур мушоҳада ва узоқ изланишларнинг маҳсули эканини кўрсатади. Қуйидаги шеъринг парчадаги ой ва юлдуз сўзлари иштирокидаги ўхшатишларда чуқур рамзий маъно бор:

*Бир юлдуз монанд, бири ой монанд,
Келур ҳетозларим чакнаб, яракаб...*

*Ҳам Пушкин, ҳам Гейне, Шота, Алишер
Мадад ол, мадад ол, э ўйчан кўнгли. (1. 212)*

Шеъринг парчада Пушкин, Гейне, Шота ва Алишер каби истеъдод эгаларининг образи, уларнинг ёд-хотирасининг ёркинлиги, мангулиги “юлдуз монанд”, “ой монанд” каби ўхшатишларда яхши акс этган.

Миртемирнинг пейзаж лирикасида бадий жозибадорлик, тасвир тиниклиги, сатрлардаги ранг ва оҳангдорлик бевосита ўхшатишлар орқали юзата чиқади. Сокин ва мусаффо киш манзараси шонринг поэтик тафаккурида шундай жонланади:

*Осмон – зумрад кубба, жуда эуборсиз,
Ўртасида тўйин ой, осилган қанди янглиз...
Еллар ҳар қадамда ўйинга тушур орсиз.
Қуён, қор ўйинлари, шўх бормикши ел янглиз? (1. 142)*

Шонринг маҳорати туфайли осмонни зумрад кубба шаклида, тўйин ойни эса унинг ўртасидаги қандил янглиғ тасаввур қилиш, “зумрад кубба”лардан эланиб тушаётган шўх ва ўйноқи қор зарраларини тиник кўриш имкони туғилади. Шеърдаги “осмон – зумрад кубба”, “тўйин ой – қандил” ўхшатишлари Миртемиратгина хос оригинал поэтик воситадар бўлиб, образнинг маъно салмоқини орттиради, бадий мукамаллигини таъминлайди.

Тўйин ойнинг қандилга ўхшатилиши билан осмон кубба шаклида тасаввур этилса, унинг елканга киёсланиши билан само бепоён денгиз киёфасида намоён бўлади. “Қуз” шеърда шонр ёруғ кечада осмонда сўзиб бораётган ой ва унинг атрофида жилва қилётган юлдузларни, шўх елларнинг тегажокнингидан қочиб бандидан ўзилган япроқларни образли таврда шундай чизади:

*Кеча ёруғ, тўйин ой елкандек юзар,
Тўй-тўй юлдуз тиртирар, жилва кўр-кўрар,
Еллар шўх, ўйнаб тинмас, бареларни узар,
Қуз шигаёйи сўёки олам-олам зар... (1. 159)*

Шеъринг парчадаги манзара ва поэтик воситадар, хусусан, “тўйин ой – елкан”, “барелар – зар” ўхшатишлари орқали қуз образи бутун борлиги билан: изғиринли ҳаво, тиник осмон, заррин боғлар, мудраган ўтлоқлар, нам тулпоқлар ва шўх садоларга тўлган кайнок дала қучоғи кўринишида намоён бўлади.

Умуман, шонринг пейзаж лирикасида шафак, кўёш, ой, юлдуз, осмон, кеча, япроқ, қорли чўққилар каби сўзлар иштирокидаги ўхшатишлар воситасида табиат образи: фасллар ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари, ёруғ кеча ва мусаффо тонг манзараси, серҳосил ўзбек тулпоғи ва бепоён экинзорлар ўзининг бутун кўлами билан акс этади.

Миртемирнинг эпик тасвирига мойил шеърларидаги конкрет қаҳрамонларнинг портрети тасвиридаги ёркинлик, ҳаётийлик ва муқаммалликни таъминлаш мақсадида ҳам ўхшатишларга мурожаат қилинади. Бунда қаҳрамоннинг ташки киёфасига хос чизгилар ўхшатишлар воситасида образнинг ички олами ва ҳаётини ҳам очуви белгиларга айланади. Шоирнинг “Аборр Ҳидоят” деб номланган шеърда “ақлдан микти, яғриндор” ўхшатиши орқали ҳалқ артисти ўзбек санъатининг ақлларида эканлиги ишора қилинса, “Севгида Отеллодай, вафода мажнуншиор” (П.312) мисрасида эса у яратган образларнинг муваффақияти ўхшатишлар воситасида юзата чиқади:

Кормағиз, ўйчан кўз, ақлдан микти, яғриндор,

Навоий тинчсолида газал ёру, ҳикмати ёр.

Салла ҳам ҳуб ярашур, жангчининг шинели ҳам,

Севгида Отеллодай, вафода мажнуншиор. (П.312)

Миртемир ўхшатишлари тасвир ва образ хусусиятларининг лаконик тарзда сикик ва маъно кўлами кенг бўлишини таъминлаш учун хизмат қилади. Масалан, “Мендан йирок тушди қизгалдоқдай қиз” (“Қизгалдоқ”) (П.220) мисрасидаги ўхшатиш санъатида кизнинг тўзаллиги, нозиклиги, беғуборлиги, уятчанлиги каби хусусиятлар биргина образли сўз воситасида ифодаланса, “ўтга солиди гулдек чотини” мисрасида эса ёшлик даврининг муссаффо туйғулар каби қадри ва ўткинчи эканлигини гулга қиёсаш орқали аксантирмоқчи бўлади.

Миртемир шеърларида ўзаро маъно ва шаклий жиҳатдан узоқ тушунчалар ҳам бир-бирига ўхшатилади, бундай ўхшатишлар образ моҳиятига мос тушуниш натижасида шеърнинг поэтик кўлами кенгайди. Масалан, “чечаклар – қиз бола кулгуси”, “шафак – ол туги”, “сахро – келинчақ”, “тўлин ой – оппоқ гунча”, “юлдуз – дола”,

“келин – беғубор кун” каби фавқулодда ўхшатишлар шеърнинг ғовий йўналиши ва образ хусусиятларини ифодалашда ўзига хос аҳамият касб этади. Бунда тасвирланаётган образнинг барча қирраларини намоён этиш ва бутун тафсилотларини тавлаштириш учун ўхшатишларнинг чексиз имкониятларидан фойдаланиш натижасида шоирнинг образлар дунёси ранг-баранг хусусиятлар касб этади.

Миртемир шеърларида баъзан конкрет нарсалар мавҳум тушунчаларга ўхшатилади, натижада, ифода янада нозиклашади; образлар дунёси, киёфаси, характерида хос хусусиятлар теранлик касб этади. Масалан, баҳор чечакларининг беғубор ва нозиклиги, унинг “қиз бола кулгуси”га ўхшатилиши; Самарқанд, Бухоро каби шаҳарларнинг қадимийлиги “ўлмас тарона”га қиёсланиши воситасида акс этади. Самони тўлдирган юлдузларни “афсона”га, ўрмонни эса “яшил мўъжиза”га қиёсаш орқали табиатнинг ҳали ечимланган жумбоқ ва сир-синоатларга бой эканлигига ишора қилади шоир.

Миртемир шеърларида ўхшатиш образ моҳияти ва шеърнинг ғовий йўналишига мос ҳолда ифодадаги нозиклик ва муқаммалликни, сикиклик ва жонлиқликни таъминлаш билан бирга тасвир бўётини ҳам қуюқлаштирилади, образли ифоданинг таъсирчанлигини қучайтиради, лирик қаҳрамоннинг тасвир объекти ва образга бўлган муносабатини намоён этади.

Истиора ва образ. Миртемир шеърлигининг бадий жозибадорлигини таъминлашда, образнинг маъно салмоқини оширишда ва фикрнинг ихчам, сикик ибораларда ифодалашда истиоранинг ўрни бекиёс. Шоир кўллаган истиоралар унинг поэтик тафакхуруни, шеърини иқтидорини, дунёкараши ва бадий салоҳиятини белгилас беради.

Маълумки, истиора санъати адабиётимизнинг барча даврларида, хусусан, мумтоз адабиётимизда кенг қўлланган шеър санъатидир. Истиоранинг турли тиллардаги адабиётларда фол қўлланилишини адабиётшунос Атоуллох Хусайний ҳам қайд қилиб ўтган: “Бу санъат (истиора – У.Х.) ҳамма тиллардаги назму насрда воқити машхурдур”⁸¹. Шу маънода айтиш мумкинки, XX аср ўзбек адабиётида истиора санъатининг қўлланилиши мумтоз адабиётимиз анъаналарига таънади. Адабиётимиз тарихида, хусусан, Дутфий, Атоий, Навоий, Бобур, Машраб, Отаҳий каби саафлар ижодида истиора санъатининг гўзал намуналарини учратиб мумкин. Улар ижодида бу шеър санъати лирик қаҳрамоннинг воқеликка, тасвир объекти ва образга муносабатини белгилашда, шеърини нафосатни қуюқлаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Бу ижодий анъана, табиийки, XX аср ўзбек шеърлигида ҳам давом этди. Бу борада Ойбек, Х.Олимжон, Миртемир, М.Шайхзода, Ғ.Ғулом, А.Орипов, Э.Воҳидов, Р.Парфи каби шоирларнинг ижодий изланишлари алоҳида диққатга сазовор.

Адабиётшунос Е.Эткинд айтганидек: “Истиора – олам бирлиги, инсон ва табиат мужассами тинчлигининг энг қисқа, энг жамланган ифодаси”⁸².

Шу маънода, Миртемир ижодидаги истиора санъати: бир-бири билан бевосита боғланмаган икки хил ҳолат ва кўринишнинг солиштирилиши, тенглаштирилиши натижасида ўқувчида оламнинг бирлиги, нарса ва ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳақида тасаввурлар уйғотади.

Миртемир ижодкор сифатида сўзни, шеърлигини жуда қадрлайди. “Қаъбамсан, шеърят...” деб бошланувчи шеърлиги

⁸¹ Атоуллох Хусайний. Ёдодлари-саноиди. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1981. 219-бет.

⁸² Эткинд Е. Ратновор о стихах. –М.: Детская литература, 1970г. стр.123

шеърнинг гоъвий йўналиши, образ ва маъно қўламини кенгайтириш учун истиоралардан унумли фойдаланади:

Қаъбамсан, шеърят, эзгу эҳромим,

Огу ҳам бол тўла бебаҳо жомим.

Амалим ва ширим, умиду ермон,

Уйғусиз тулпарим – жинишак илҳомим. (II. 202)

Шеърда табиатнинг бир-биридан узок бўлган икки ҳодисаси таққосланибгина қолмасдан, балки ўзаро тенглаштирилади ҳам. Натижада, “қаъба”, “эзгу эҳром” каби истиоралар натижасида лирик қаҳрамоннинг образга нисбатан эътиқоди, муносабати ойдинлашади. Шеърнинг тутилиши факатгина қувончли лаҳзалар, ширин ҳиссиётлардангина иборат эмас, балки қучли дард ва фикрий олишувлар маҳсули эканлиги “бол” ва “огу” истиораларида ўз ифодасини тошган. Бу икки қарама-қарши кутбларнинг тенг тасвирланиши образнинг тўлақонлигини таъминлаш билан бирга, унинг ҳаётийлик қучини ҳам оширган. Шеър ёзиш шоир учун ҳавас эмас, балки табиий эҳтиёж эканлиги, отир меҳнат ва ижодий жараён маҳсули эканлиги “уйғусиз тунлар”, “амал” ва “ишк” истиораларида акс этган. Шоирнинг шеърлигида ҳали айтолмаган сўзлари, балки объектив сабаблар туфайли айтолмаслиги аниқ бўлган дардлари қўл эканлиги “умид” ва “армон” истиораларида аксантирилган. Шу ўринда истиораларнинг бундай қуюқлаштириб қўлланилиши натижасида образ тўлақонли таъриф тавсиф қилинади, маъно-моҳияти янада ёрқинроқ намоён бўлади.

Истиоралар фикрни ихчам, мантқан бой ва мазмундор шаклда бериш учун шоирга қўл келади. Миртемир образ ҳусусиятларини бериш учун истиораларга таъинган ҳолда фикрни қучли босим остида конденсациялайди, натижада, сўзга қўйилган маъсуллик охиби, фикр олмослари ёрқинроқ ярқирайди. Шоирнинг

“Қаъбамсан, шеърият...” ва “Устоэга атаганим” шеърлари бадийи ва ғовийи жихатдан бир-бирини тўлдиради. Ойбекка бағишланган шеърда юқоридати фикрлар давом эттирилиб, шеърнинг “ҳикмат дарёси”, “сеҳр дарёси” каби исторалар билан ифодабиниши унинг инсон маънавий камолотида бекиёс аҳамиятта эга эканлигини таъкидлайди. Шеърнинг инсонни, унинг ҳиссиётлари ва эстетик оламидаги мавжуд қонуниятларни тушунишдаги ўрнини шоир “илм”, “ишк” ва “меҳр” исторалари воситасида баён қилади. Шоир ўз фикрини давом эттириб:

Кўйинг бир хазина – бебаҳо дурдан,

Тозалигинг ўлар тоза билгудан,

Яратибсан гўё бир дарё нурдан,

Нурингни нур бўлиб қучолсам дейман. (II.47)

каби мисраларда шеърнинг қадрини жуذا баланд қўлди, гўзал исторалар воситасида шеърнинг нур каби мусаффо, билдур каби тоза, дур каби бебаҳо эканлигини таъкидлайди. Шеърда “чўл” истораси ташна қалбларга нисбатан қўланилган бўлса, “сув” исторасида эса шоир ўша ташна қалбларга гўзаллик уруғини сочиб, эстетик завқ улашувчи сўз санъатини назарда тутди:

Сендан суё икканлар қолмайди сўйиб,

Мен ҳам шу дарёда бир тўлқин бўлиб,

Чўлларни сел каби кечолсам дейман. (II.47)

Ойбек шеърияти шоир учун бир дарё каби. Унинг ҳар бир шеърда теран маъно борлигини, ҳар бир мисрасида дардчил кўнглишларга даво бўлувчи кечинмалар мўжассам эканлигини Миртемир нозик истора ва ўхшатишларда шундай ифодалайди:

Тўлқинида юз бир кўёш жигиси,

Ҳар қатраси не-не дардинг давоси,

Бўйлариди ўсар меҳрибонси,

Мавжисга тўйи уриб учолсам дейман. (II.47)

Шоир бундай жўшқин ва серсув дарёнинг она тулғоғимиз учун нақадар зарур эканлигини айтиш билан, Ойбек шеърининг ўзбек халқи маънавиятидаги ўрнини белгилаб беради.

Миртемир ижодига хос бўлган хусусиятлардан яна бири, унинг бадийи воситаларни, хусусан, истораларни қуюқлаштириб қўлшида кўринади. Бунда кўпинча шеърини нутқини таъсирийлик ва таъсирдорлик қўчи, бадийи нафосати орттирилади, образ замиридаги маъно қирралари аниқроқ ва ёркинроқ акс этади. Шоирнинг 1971 йилда ёзилган “Юртим...” деб бошланувчи шеърда юрт образи кетма-кет қўланилган “соз ошён”, “суёқ жаҳон”, “ишонч”, “умид”, “ўчмас имон”, “бахт”, “фаҳр”, “шараф тож” сингари катор исторалар замирида намоён бўлади. Исторалар шодасидан моҳирона фойдаланган шоир образ таъсирлиги хилма-хиллик ва таъсирчанликни орттиришга эришган. Натижада, она юрт образи ўқувчида бир пайтнинг ўзида ҳам ишонч, ҳам умид, ҳам имон, ҳам бахт, ҳам фаҳр, ҳам тож, айни пайтда, қадри жаҳонга тенг ошён сифатида таассурот қолдиради.

Шоир она юрт образи мисолида ҳаётнинг абадийлиги ва инсон умрининг ўткинчилиги ҳақидаги фалсафий фикрини шундай ифодалайди:

Ағлодларга мерос тулроқ

Олтин бешик...

Ўйсам агар мазоримсан,

эй, Она юрт! (II.164)

Мисралардаги инсоннинг йўтидоси ҳам, интиҳоси ҳам она юрт эканлиги тўғрисидаги фалсафа айни бир вақтда икки хил

тасвирий восита: истиора ва антитеза воситасида юзага чиқади. Бу мақсад – инсоннинг бешиги ҳам, мозори ҳам ўз она юрти бўлиб қолиши олий бахт эканлиги “бешик” ва “мозор” истиоралари орқали англашпилади.

Миртемирнинг “Самарқанд шерьларидан” номли шерьи ҳам юқоридати шерьларга ҳамоханг руҳда ёзилган. Шоир Самарқанд образини таърифлар экан, мохиятан шаҳар белги ва хусусиятларига мос тушувчи куъайтирилган истиоралардан фойдаланади, натижада, “эзгу айём”, “май тўлик жом”, “тенгсиз хол”, “қўзим корачиги” каби ибораларда лирик қаҳрамоннинг образга нисбатан муносабатини белгилаб беради. Шоирнинг “қўшгимсан, мангу макомсан” истиорасида Самарқанднинг қадимийлигига ишора қилинса, “девозот бобомсан” истиоравий бирикмасида эса образнинг олис тарих силсилаларидаги марғур кифовси назарда тутилган.

Миртемир шерьида куъайтирилган истиораларнинг шоир индивидуал услубига хос бўлган ўзгача кўринишини ҳам учратиш мумкин. Бунда шоир образ мохиятидаги энг асосий маънога урғу бериш учун ўзини-ўзи инкор этиш йўлидан боради. Бундай мисраларда, дастлаб, образ бирор бир ҳолат ёки кўриништа тенглаштирилади, мохиятан ундан ҳам кучлироқ истиоранинг келтирилши билан биринчи ҳолатнинг мавқеи пасайтирилади. Масалан, шоирнинг “Алёр тагин” номли шерьида пахта хирмонлари образли тарзда шундай ифодаланади:

Қашқадарё бўғирида

Оқ хирмонлар – ипак тола,

Ипак неси, оқ бўлут-ку,

Бўлут неси, оқ шалола. (II. 200)

Мазкур мисралардаги истиораларнинг кетма-кет куъайтириб қўлланилиши барибарада ифодадаги нозиклик ҳам орта боради.

Дастлаб, “оқ хирмонлар” деб аталган пахта хирмонлари “ипак тола”га, “оқ бўлут”га ва ниҳоят, “оқ шалола”га тенглаштирилади, натижада, образнинг бадий мукамаллиги, белги-хусусиятлари бўрттириб кўрсатилади.

Шоирнинг “Тун бўйи” сарлавҳали шерьида гўзал табиат манзараси тасвирланади. Тасвир ҳаётийлиги, бадий нафосатини таъминлашда истиораларнинг улкан имкониятларидан фойдаланиш Миртемирнинг:

Саҳарларда сўмоқлардан ўтман танҳо,

Юзимга урилар эгик бўйтоқлар.

Симоё тўқшгандай норлар япроқлар,

Ҳавога тўймайман – шифокор ҳаво.

Эгик бўйтоқларни сиктиб қўяман,

Шода – шода сачрар асл дур сўё,

Дурмас, қатра – қатра яши нур сўё,

Яши гўзалликка қачон тўйман? (II. 219)

тарзидаги лавҳаларида кўринади. Шерьдаги “шифокор ҳаво”, “асл дур”, “яши нур”, “яши гўзаллик” каби тасвирий воситалар Миртемирга хос бадий тип безакларидир. Мисралардаги шудринг дончаларининг дурга қиёсланиши билан унинг табиат мўъжизаси эканлиги, нафис ҳолати акс этган. Шоир тасвири янада куъайтириб, “нур” истиорасини истифода этади, натижада, тонгити мусаффо ҳавода илк кўёш нурларини шудринг дончаларида кўраётгандек бўлган.

Умуман, Миртемирнинг пейёаж лирикасида табиатнинг илоҳий гўзаллигини ифодаловчи бадий воситаларнинг, хусусан, истиора санъатининг ноёб намуналарини учратиш мумкин. Шоир табиат тасвирига бағишланган мисраларда нафис, жарангдор

сўзлардан истиора сифатида фойдаланади. Табиатнинг мўъжизавий гўзаллигини, мусаффо ранглариини ифодалашда “тавхар”, “кумуш”, “инжу”, “танга”, “мовий”, “момик”, “олтин” сўзлари воситасида яратилган истиора ва образлардан фойдаланса, тиник ва жарангтор оҳанглар “тор”, “жаранг”, “кўшик” каби сўзлар иптрокидаги истиоравий бирикмалардан англашилади.

Миртемирнинг пейзаж лирикасида “юлдуз” образи ранг-баранг бадий тасвир воситаларида ўзининг кўп қиррали маъно хусусиятлари билан намоён бўлади. Шоирнинг “ўшандок” номли шеърисидаги

*Сулуклар кўзидек тенгсиз, ярқирок,
Юлдузларки, кўкнинг заҳар чечаси (II. 89)*

сатрларида юлдузларнинг сулувлар кўзига ўхшатилиши ва “кўкнинг гавхар чечаси” истиораси воситасида ифодаланиши натижасида инсонни сеҳрлаб олувчи кучи, чечакларнинг мусаффолиги, унинг “тавхар” сўзи билан бирикиб келиши натижасида юлдузларнинг фалакда тиник нур сочиб турилини, жозибador товланишларини назарда тутди. Шеърда “тавхар” сифатловчиси образ хусусиятларини очинида канчаллик кўл келган бўлса, “Юлдуз” номли шеърда шoir “инжу” сўзи воситасидати истиорадан фойдаланиб, образ моҳиятини янада ёркинрок очиб беради:

*Дарё тенгсизда, кўк кубобасида,
Худди ари авжсизда тўй инжу дони –
Юлдуз жимчилидайи тонг жимбасида,
Не юлдуз, фусункор мовий афсона... (II. 56)*

Мазкур сатрларидаги истиора санъати шоирнинг поэтик тафаккури ва иктилоридан дарак беради. Бадий воситалар

натижасида осмонни кўк кубба шаклида, унда сочилиб ётган юлдузларни эса инжу донлари сифатида тасаввур қилиш мумкин. Шоир образ моҳиятини тўларок очиш, унинг янги қирраларини кўрсатиш максатида ўзига хос истиоравий бирикмалардан фойдаланиб, тасвирнинг янада нозиклашувига эришади. Юлдузларнинг “мовий афсона” истиорасида ифодаланиши билан уларни табиатнинг сирли ҳодисаси эканлигига, инсон тафаккури ҳали етиб бора олмаган жумбоқ эканлигига ишора қилинади.

Миртемирнинг пейзаж лирикасида қор, пахта, шудринг, сув, кушлар образлари ва улар билан боғлиқ оригинал бадий тасвир воситаларини ҳам учратиш мумкин. Масалан, қорнинг “қиш ойнанинг кумуш ёри”, “оппоқ танга”, пахтанинг “оқ момик”, шудрингнинг “инжу”, сувнинг “оқар кўзгу”, кушларнинг “қанотли куйчилар” каби истиораларда ифодаланиши билан шеъринг ифода таъсир кучи ортали, бадий нафосати оширилади, образнинг алоҳида маъно турларига урғу берилади.

Умуман олганда, Миртемир образ яратиш борасида ҳаётини ва ижодий тажрибига эга санъаткордир. У бу борада “Хар мавзунинг ўз шакли, ўз тимсоли бор, ўша топилмаса, шеър эмас”⁸³, деган эди. Ҳақиқатан ҳам, шоир образ яратишда шакл ва мазмун муносибонлигига алоҳида эътибор қаратади. Ўша тимсоллар замиридаги нозик жиҳатларни англашда, шеър ғоясини очиб беришда, сатрларидаги нафосат ва жозибadorлиқни хис қилишда образли ифоданинг ўрни бекиёс.

Миртемирнинг шеърятти қанчалар содда ва самимий бўлса, ўша соддалик ва самимийлик замиридаги теран маъно бизни ҳар дoим фикрлашга қорлайди. Айниқса, сўзининг маъно салмоғини, нозик табиатини, ранг-баранг товланишларини теран англаган

⁸³ Миртемир. Дўстлар диванасида. –Т.: Ёш гвардия, 1980. 50-бети.

шор образга хос хусусиятларни табиий, ҳаққоний ва мукаммал акс эттириш учун ўхшатиш, сифатлаш ва истиораларнинг ҳаётийлиги ва таъсирдорлигига эътибор беради.

Миртемирона сифатлашлар образнинг ўзига хос томонлари, белги-хусусиятларини майда тафсилотларигача ифодалаш имконини берса, ўхшатишлар ифоданинг янада жозибадорлигини, шеърӣ мисраларнинг нафосатини таъминлайди. Истиоралар сатрлардаги тасвир ихчамлигини, айни пайтда, образнинг маъно салмоғини оширишга хизмат қилади. Шу маънода айтиш мумкинки, шор:

– биринчидан, шеърӣ мисралардаги, образлар замиридаги ранг ва оҳанглар оламини, ички ва ташқи тафсилотлар мукамаллигини сифатлашларнинг улкан имкониятларидан фойдаланган ҳолда ифодалашга эришади;

– иккинчидан, ўхшатишларнинг шеър табиатида, образлар дунёсига мос бўлишга эътибор берган, сўз қабридаги нозик жиҳатлар, ранглар воситасида образнинг маъно салмоғини янада кенгайттирган;

– учинчидан, образли тасвир нозиклигини, сўзларнинг нозик табиати ва ифодадаги сиккикликни таъминлаш учун истиораларга мурожаат қилган.

ХУЛОСА

Миртемир ижоди XX аср ўзбек шеърлигида ўзига хос хусусиятлари билан муносиб ўрин эгаллайди. Шеърлигида ўзига хос овози, ўзига хос бадиний тафаккури билан ажралиб турувчи шор Ойбек, Ғ.Ғулом, М.Шайхзода, Ҳ.Олимжон, Зулфия каби етук шорлар билан ҳамкадам, ҳамфикр ижод қилган бўлса, бу ижод Э.Вохидов, А.Орипов, Р.Парфи, Ҳ.Худойбердиева, О.Ҳожиева, Б.Бойқобилов, О.Матҳон, У.Азим каби кейинги авлод вакиллари учун ижодий мактаб сифатида қадрланади.

XX аср ўзбек шеърлиги, турли мафкуравий таъйинлар, қолтилар исканжасида бўлса-да, ўз олдидagi улкан ваазифани баҳоли қудрат бакарди. Хусусан, шеърлигида мумтоз адабиётимиздаги аруз вази ва жанрлари билан бирга янгича йўналишлар, янгича жанрлар, энг асосийси, тақрорланмас ижодкорлар пайдо бўлди. Лекин ўзбек адабиётшунослигининг XX аср адабиётидан “қарзи” кўп. Шу маънода, адабиётшунослигимиз Миртемир ижодини ёритувчи йирик талкилотлар кутмоқда.

Ҳақиқатан ҳам, Миртемир ижоди услуб ва образ нуқтани назардан, бадиний тафаккур, сўз ва тасвирӣ воситалар жиҳатидан, фольклорга муносабат борасида йирик талкилотларга, кизикарли баҳсларга асос бўла олади.

Миртемир сўзни жулда қадрлайди ва асарларида ҳар бир сўзнинг, ҳатто, ҳар бир ишоранинг ўз ўрнини топиши учун қайғуради. Шор ўқувчилар кўлига бориб етган, уларнинг қалбидан жой олган шеърларини ҳам қайта-қайта таҳрир қилади. Бу эса кейинги нашрларда сўз олмосларининг янада ёрқинроқ товланишига, ғовий вазифасининг янада аниқлашувига олиб келади.

Дарҳақиқат, Миртемир шеърларида бадий сўз имкониятлари юксак ғоя учун хизмат қилади. Шоир ҳеч қачон жимжимадорликка, сунъий яркирокликка қизикмайди. Аксинча, соддалик, самимийлик, табиийлик ва ҳалқчилик шоир шеърларида хос муҳим ғазилатлардир. Айниқса шоир ижодидати сўз ва портрет, сўз ва пейзаж муносабатларининг тўлғилтича асар ғоясида бўйсундирилиши диққатга сазовор. Миртемир портрет тасвирининг ҳаётини чизгиларга бой бўлиши ва миллий рангларда тўвланишига интилади ва унинг воситасида образ моҳиятини очишга, асар ғоясини ифодадашга ҳаракат қилади, ҳар бир сўз, ундаги маъно тўвланишлари юксак ғоявий вазифага эга бўлишига эришади. Портрет санъати образли тасвир воситаси сифатида образ, асар ғояси билан муносабатга киришади. Пейзаж эса асар ғоясининг чуқурлашувида, образ талқинидаги мукамалликда муҳим роль ўйнайди. Шоир пейзаж лирикасида қоракдан хис қилинган, нафис, бадий бўёқдор сўзларни истифода этади, пейзажнинг образ тасвири билан уйғунлашувида эришади.

Бадий адабиётдаги ҳар қандай восита, охир оқибат, образ мукамаллиги ва ғоянинг ўткирлиги, аниқлиги, демакки, образли тасвир учун хизмат қилади. Образ ҳаётни бадий талқин қилишнинг бирламчи воситасидир. Шундай экан, ижодкор томонидан яратилган бадий образлар унинг тафаккур уқуви, ижодкорлик салоҳияти, бадий тафаккури ҳақида ҳулосалар чиқаришга имкон беради. Миртемир ижоди, ундаги образлар силсиласи бадий мукамаллиги, ғоявий салмоғи ва ўзида фольклорнинг етакчи тамойилларини илгари сўрганлиги билан ажратиб туради. Тўғри, шоир ижодининг дастлабки даврларида ҳалдан энди рамзийликка берилиш, мавҳум, абстракт образлар яратиш каби ҳолатлар ҳам учрайди. Бунинг оқибатида тасвирийлик

ўзини риторика, образлардаги бадийлик ўзини қуруқ рамзий ифодалар эгаллайди. Лекин аста-секинлик билан шоир ижодида мажозий рангдорлик ва маълум декларативлик ўзини образлар аниқлиги, мазмун ва шакл бутунлиги ола бошлади, бу сифатлар ижодий меъёрга айлана борди.

Тилда алоқа, хабар билан биргаликда таъсир этиш функцияси ҳам мавжудки, бунинг натижасида тингловчи ёки ўқувчида турли эмоциялар вужудга келади. Таъсир этиш тилининг адабий-бадий услуби билан алоқадор бўлиб, бунда бадий-тасвирий воситаларнинг, хусусан, сифатлаш, ўхшатиш ва истисоранинг ўрни, образ талқинидаги роли катта.

Умуман, монографик талқикот учун белгиланган мавзу ва унда билдирилган фикр-мулоҳазаларни жамлаб, қуйидагича ҳулосаларга келиш мумкин:

1. Миртемир ижодкор сифатида сўз ва унинг бадий имкониятлари масаласига жиддий эътибор билан ёндашган. Гарчи бу борада шоир ижодининг дастлабки даврлари баъзи камчиликлардан холи бўлмаса-да, аста-секинлик билан у бадий сўз имкониятларини, услубий бўёқларини теранроқ англаб борган.

2. Миртемир сўз замиридаги нозик бадий-манتيкий, тасвирий-ифодавий ва мусикий-интонацион имкониятларни ошириш мақсадида грация, аллитерация каби бадий санъатлардан, лексик ва аффиксацион элементлардан фойдаланган.

3. Миртемир шеърлари лексикасидаги фольклорга хос соддалик, теранлик, лақонизм, баъзан адабий нормадан чекинмиш ҳоллари шoirнинг бадий ижоддаги ўзига хос манерасини, индивидуал услуби ва эстетик оламини белгилайди.

4. XX аср ўзбек шеърининг халқ сўзлашув тилига яқинлашуви, поэзия тилининг шевага хос сўзлар ҳисобига бойиши бевосита Миртемир ижоди билан ҳам боғлиқ.

5. Миртемир ижодияти бадий мукамаллиқни таъминлашда, образлар яратиш маҳорати борасида халқ оғзаки ижодининг таъсири катта бўлган. Бу эса бизга куйидагича хулосалар чиқаришга имкон беради:

- **биринчидан**, фольклорга хос тил, услуб ва маҳорат, шеър техникасига оид воситаларни ижодий ўзлаштириш натижасида Миртемир шеърлати, хусусан, унинг кўшиқлари халқчиллик ва бадий мукамаллик касб этди;

- **иккинчидан**, Миртемир шеърлатидаги айрим образларнинг генесиологик асоси халқ оғзаки ижодига бориб тақалади, бу образ ёзма адабиёт имкониятлари, янгича ижтимоий мазмун билан бойитилди;

- **учинчидан**, шоир бадий тафаккурининг, эстетик қарашларининг халқ ижоди ва руҳига яқинлиги у яратган айрим образларнинг халқона услубини таъминлайди.

6. Миртемирнинг лирик портретларида бадий сўз имкониятларидан фойдаланиш маҳорати аниқ кўзга ташланади. У бадий портрет воситасида образлар моҳиятини, руҳият тасвирини бадий акс эттиришга интилади. Портрет, ўз навбатида, шоирнинг образга, воқеалиққа нисбатан муносабатини ойдинлаштиради.

7. Пейзаж шоирнинг говий йўналишини ойдинлаштиради; асарнинг мавзу-мундарижасини, образлар дунёсини ёритишга ҳаракат қилади, образ тасвири билан уйғунлашиб кетади, шоир табиат тасвири билан шеърлати образ ва говий пафос ўртасидаги уйғунлиқни топа олади.

8. Миртемир яратган образларда поэтик тафаккурнинг етакчи хусусияти – фикр ва туйғунинг уйғунлигига эришиш, говий аниқлик ва ифоданинг тўлиқлиги кўзга ташланади.

9. Миртемирона сифатлашлар образнинг ўзига хос томонлари, белги-хусусиятларини майда тафсилотларгача ифодалаш имконини берса, ўхшатишлар ифоданинг янада жозибадорлигини таъминлайди. Истиралоқ сатрлардаги тасвир ихчамлигини, аynи пайтда, образнинг маъно салмоғини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуғафуров А. Буғок бешлик сабоқлари. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1995. –184 б.
2. Абдураззок А. Шериятининг боёбо дехқони // Шарк юлдузи. 1990. №9. –Б.170-175.
3. Адабиёт назариси. 2 жилдик. –Т.: Фан, 1978. –416 б.
4. Азизов Қ. Миртемир. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1969. –156 б.
5. Азизовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. –М.: Гослитиздат, 1960. –547 с.
6. Акрамов Б. Огамнинг бутунлиги. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. –197 б.
7. Акрамов Б. Биринчи фаслнинг фойзи // Гулистон. 1971. №8. –Б.26-27.
8. Аристотель. Поэтика. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1980. –152 б.
9. Атоуллох Хусайний. Бадойити-с-санойи. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1981. –398 б.
10. Белинский В.Г. Полн. собр. соч. В 12-ти т. –М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1956. Т.12. –596 с.
11. Ботир. Нафис адабиёт тўғрисида мунозарага // Кизил Ўзбекистон. 1928, 5 окт.
12. Гергель Г.В. Сочинения. В 12-ти т. –М.: Соцэкгиз, 1938. Т.12. 472 с.
13. Горький М. Адабиёт хақида. –Т.: Ўзбекистон, 1962. –351 б.
14. Григорьев В.П. Поэтика слова. –М.: Наука, 1979. –343 с.
15. Гужовский Г.А. Изучение литературного произведения в школе. –М.: Просвещение, 1966. –266 с.
16. Далгат У.Б. Фольклор и литература народов Дагестана. –М.: Изд. вост. лит., 1962. –206 с.

17. Ёкубов Х. Ойбек лирикасида ғовийлик ва махорат. –Т.: Ўзбекистон, 1963. –188 б.
18. Камол Ж. Лирик шерият. –Т.: Фан, 1986. –144 б.
19. Лессинг Г.Э. Лаокоон, или о границах живописи и поэзии. –М.: Гослитиздат, 1957. –519 с.
20. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста и структура стиха. –Л.: 1972. –384 с.
21. Лиходзиевский С. Песня любви к Родине // Звезда Востока. –1948. №3.
22. Мамажонов С. Ок қоядай абадий // Шарк юлдузи. 1980. №11. –Б.216-220.
23. Мелиев С. Шерий сўз ва эстетик тавсир // Ўзбек тили ва адабиёти. –1982. №2. –Б.33.
24. Миртемир. Дўстлар даврасида. –Т.: Ёш гвардия, 1980. 160 б.
25. Миртемир Асарлар. 4 жилдик. 1-жилд. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1980. 383 б.; Жилд 2. –375 б.; Жилд 3. –239 б.; Жилд 4. –239 б.
26. Миртемир. Танланган асарлар. –Т.: Ўзбекистон, 1958. 499 б.
27. Миртемир. Асарлар. 3 жилдик. 1-жилд. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1970. –305 б.; Жилд 2. –456 б.; Жилд 3. –336 б.
28. Мирзаев С. Ётук шоир: СамДУ. Илмий асарлар тўп. 127-нашр. –Самарқанд, 1963.
29. Мўминов Ф. Ўзбек совет адабиёти тараккиётида фольклорнинг роли. –Т.: Фан, 1985. –128 б.
30. Озоров Д.А. Мастерство и волшебство. –М.: Сов. писатель, 1976. –503 с.
31. Норматов У. Ўзалик билан учрашув. –Т.: Ёш гвардия, 1976. –208 б.
32. Олтой. Нафис адабиётда соғлом мафкура ва соғлом танкид керак // Кизил Ўзбекистон. 1928, 10 август. 179-182-сонлар.

33. Отаёр. Куёшни кўргали келдим. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1991. – 208 б.
34. Парандовский Я. Алхимия слова. –М.: Прогресс, 1972. –335 с.
35. Потёбня А.А. Эстетика и поэтика. –М.: Искусство, 1976. –614 с.
36. Рахимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. –Т.: Фан, 1979. –190 б.
37. Сотти Хусайн. Танланган асарлар. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1974. –198 б.
38. Султон И. Адабиёт назариси. –Т.: Ўқитувчи, 1986. –408 б.
39. Твардовский А.Выступление на пленуме Союза советских писателей // Литературная газета. 1942, 12 июль.
40. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. –М.: Просвещение, 1971. 464 с.
41. Тимофеев Л.И. Слово в стихе. –М.-Д.: Гослитиздат, 1959. –471 с.
42. Шарафуддинов О. Биринчи мўъжиза. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1979. –463 б.
43. Чўлпон. Адабиёт надири? –Т.: Чўлпон, 1994. –240 б.
44. Халилов Т. Миртемир махорати. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1980.
45. Шарафуддинов О. Замон. Қалб. Поэзия. –Т.: Бадий адабиёт.
46. Қўшжонов М., Мелиев С., А.Орипов. –Т.: Маънавият, 2000.
47. Фафуров И. Лириканинг юрати. –Т.: Ёш гвардия, 1982. –222 б.
48. Миртемир замондошлари хотирасида. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1982.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. СЎЗ ВА УНИНГ ПОЭТИК ТАЎКИНИ	
Сўзнинг бадий имкониятлари.....	13
Халқона ижод ва бадий махорат.....	38
II БОБ. ПОРТРЕТ ВА ПЕЙЗАЖ ТАСВИРИДА СЎЗНИНГ	
 ҒОВИЙ-БАДИЙ ВАЗИФАЛАРИ	
Сўз ва портрет.....	59
Сўз ва пейзаж.....	77
III БОБ. ОБРАЗ ВА БАДИЙЛИК	
Образ яратиб санъати.....	93
Бадий-тасвирий воситалар ва образ.....	114
ХУЛОСА	135
ҒОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	140

Умид ХОДЖАМКУЛОВ

**БАДИИЙ СЎЗ
ВА ОБРАЗЛИ ТАСВИР**

Миртемир лирикаси асосида
Монография

Мухаррир М.А.Хакимов

Босишга рухсат этилди 12.03.2020й. Бичими 60X84 1/16.

Босма табоғи 9,0. Шартли босма табоғи 9,0. Адади 100 нусха.

Бахоси келтирилган нархда.

“Университет” нашриёти. Тошкент, Талабалар шаҳарчаси, ЎзМУ
матмурий биноси.

“PROFESSIONAL SOLUTION” МЧЖ босмахонасида босилди.

Тошкент, Чилонзор тумани, Туроб Тўла кўчаси, 55.

тел.: 71 245-35-55, 95 195-11-22, 99 002-11-22

+2.42+08